

223.211

OSZK

OSZK

Central Szekesfehervar Library

OSZK

MAGYAR HÖLGYEK

ÉLETRAJZAI.

SZERKESZTI

ENDRŐDI SÁNDOR.

MARIA DOROTHEA EGYESÜLET

TÖR. Tanítónők Otthona

TÖR. KÖNYVTÁRA

Bpest, VIII., Orczy-út 6. szám.

Tartalom:

Lorántfy Zsuzsanna,
Zrinyi Ilona,
Széchy Mária,
Szilágyi Erzsébet,
Ujfalvy Krisztina,
Rozgonyi Czeczília,
Bethlen Káta,
Ferenzy Teréz,
Dukai-Takács Judit,
Dobó Klára,

Déryné Róza,
Jókainé-Laborfalvy
Róza,
Petőfi Sándorné szül.
- Szendrey Julia,
br. Wosselényi M.-né
szül. Cserői Ilona,
Molnár Borbála,
Kisfaludy Atala.

40 képpel.

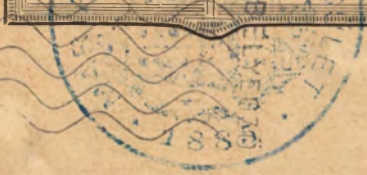
POZSONY — BUDAPEST.

KIADJA STAMPFEL KÁROLY,

kir. udvari és akad. könyvkereskedő.

TÖRÖLT

22

#22721!

ORSZÁGOS SÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

1968/R lektár

ELŐSZÓ.

Ime, egy könyv hölgyeink számára! Saját nemök kiválóbb alakjainak egy fényes csoportja, — a történelem, művészet és költészet birodalmából előtörő jelenségek körrajzai; nők, kiknek van szerepök, történetök; kik nagy erényektől tündöklők s művelődésünk dicső munkájában nem tünnek le névtelenül, koszorutlanul. Az erények e tömegében itt-ott fog az olvasó gyengékre és gyarlóságokra is bukkanni, mert semmiféle fény nincs árnyék nélkül, de egészben véve ragyogó példákként vonulnak el előtte e kiváló női alakok s életök történetével, küzdelmes pályáik változatos rajzaival mélyen éreztetik, hogy a kegyelet koszoruját szívök vérével érdemelték ki. Megannyi tünemény, felidézve a lezajlott mult nagy temetőjéből s nem céltalanul, mert kik egykor átéreztek hivatásukat s a nemzeti ügynek, a szépnek, jónak, igaznak, a nemesebb ambícióknak szentelték napjaikat, kell, hogy szerepök lejátászása után is tündököljenek, hassanak és buzdítsanak.

Ily céllal megy utjára e könyv s összeállítói bizvást remélik, jóhittel hiszik, hogy a fogékony, minden nemesért fennen buzgó, hazafias szellemű női közönség méltánylattal fogadja és neme régi erényeinek láttára uj erényekre buzdul, hogy jelene se maradjon fénytelen.

Lorántfy Zsuzsánna.

I.

Egy fejedelemasszony, kit koronánál jobban diszítenek erényei. A magasság, hova sorsa emeli, nem szédíti meg őt egy pillanatra sem; a trónon is egyszerű, igénytelen, de ugyanekkor minden jóért, szépért, nemesért fennen hevülő, munkás, önfeláldozó lélek. A körülötte ragyogó fény csak árnya az ő felséges alakjának. Nem az uralkodásban, melyre egyáltalában nem is vágyott, hanem a roppant uradalmak gazdasági kormányzásában, a jótékonyosság gyakorlásában, tudományos intézetek emelésében, a vallásos kötelességek teljesítésében keresi és találja fődicsőségét. Minden lépése áldás. Amerre jár: megszűnik hangozni az árvák panasza s fölszárad a könny a szenvedők szeméből. Ama zord időknek és egyuttal minden időknek tüneményes jelensége ő; a glória homloka fölött reszket s családjá joggal tartja őt védangyalának. Mélységes szive, nagy lelke és erős hite van. A megpróbáltatás napjaiban hősileg nézi szembe a sorsot, nem ingadozik, nem csügged egy pillanatra sem s midőn férjét a leg-súlyosabb gondok, a háboru gondoljai terhelik, hűségesen megosztja vele a terhet akkor is: löport gyártat, ágyukat öntet,

hadakat szerel föl, ruhákat készített és e nehéz foglalkozások közepette jut ideje arra is, hogy könyveket nyomasson, tanulókat küldjön a külföldre, iskolákat segítsen s egyházakat gyarapítson.

Azután jönnek a szenvedések súlyos évei, a csapások egész sorozata, de e csodálatos szellem fölött nincs erejük, nincs hatalmuk; férje és fia ravatalánál fentartja, megvédi őt a hit s midőn férje és a maga művét összeomlani látja — és családjá az örvény szélére jut: akkor is úgy áll mint egy szent, égre emelt szemekkel s ingatlan lélekkel. Körülötte minden reng s ő rendületlen. Családjá roppant épülete roskadoz, összeomlik, de az ő nagy lelke diadalmasan ragyog e romok közt is, s keresztül világít a századok éjszakáján, örök tanuságául annak: mily nagygyá mily magasztossá lehet a gyenge nő, ha erősen hisz és nagyon szeret.

II.

A Lorántfy-család — egyes történetírók állítása szerint — olasz földről szakadt Magyarországra s csak a XV. század közepe felé vette föl jó hangzásu magyar nevét. A XVI. század vége felé Lorántfy Mihály már Sárospatak várának és uradalmának birtokosa volt és tekintélyes szerepet játszott a politikai életben is. Kétszer nősült. Első feleségét Zeleméri Kamarás Borbálának hitták, a másodikat Andrásy Katának. Amattól két leánya született: Zsuzsánna és Mária, ettől egy, a kit anyja nevére kereszteltek. Midőn az apa 1614-ben elhalt: három leányt, egy kesergő özvegyet, roppant vagyont (a patakin kívül a borsi-i és csetnéki uradalmakat is) meg a mi ezzel rendesen együtt járt: egy csomó pert hagyott hátra. Nemsokára a bánatos özvegy is férje után halt s így, fiú utód hijával, a születésre legidősebb de egyébként még gyermekleány, Zsuzsánna lett a család feje.

Az atyafiságot nem hagyta nyugton a kapzsiság s felhasználva a rájuk nézve kedvező helyzetet, mindent elkövettek, hogy a szegény árvák kezéről elpereljenek amennyit csak lehet. A törvényes gyám: Osgyáni Bakos János tiltakozott ugyan, meg pörölt, de mindez nem sokat lendített a dolgon s talán bekövetkezett volna a válság is ha egy szerencsés körülmény ezt meg nem akadályozza. Zsuzsikának kérője akadt. A délceg, eszes, tanult s alig huszonkét éves Rákóczy György, kinek apja ez idő szerint Erdély fejedelme, míg ő maga Borsod megye főispánja volt, kérette meg a viruló leánykát.

A szerető szivek egyesülését semmitem akadályozta s így Zsuzsánna néhány hóval mostoha anyja halála után (1616. april 18.) férjhez ment.

E házasság folytán a megtámadott vagyon kezelése és rendezése is nagy változásokon ment keresztül. A bonyolódott ügyet a tüzes és a „makacsságig hajthatatlan“ férj vette át s hogy annak lebonyolítása nem volt gyermekjáték: kitünik abból is, hogy tizenhárom teljes esztendő, roppant költség s tömérdek egyezkedés kellett hozzá, míg a nagyszámu atyafisággal végre valahára sikerült az állandó békét megkötni.

Rákóczy György a nász után saját családi várába, Szerencsre vitte a fiatal asszonyt, később pedig Sárospatakra tette át lakását, melyet hozományul nyert nejével. Az ifju házaspár itt élvezte a családi boldogság első örömeit. A gyermeklány csakhamar példányszerű háziasszonynya fejlődött, gondossága kiterjedt mindenre, a rideg erősség fénylett a tisztaságtól és a rendtől s a szerelemnek, boldogságnak édes tanyája lett.

III.

A mézes hetek örömei azonban nem tartottak sokáig. A férjet a meghitt magány csöndjéből harctérre szólította a hazafikötelesség.

A protestans vallás érdekeit, a lelkiismereti szabadságot s az alkotmányos jogokat egyformán veszélyeztette ez időben II. Ferdinand alkotmányellenes politikája. Mindazok a magyar nemesek és urak, kiket a bécsi udvar vallásuk szabad gyakorlatában s öseiktől örökölt jogaik élvezésében önkényüleg és erőszakosan korlátozott: Erdély lángeszű fejedelmére, Bethlen Gáborra vetették vágyó tekinteteket, köréje csoportosultak, tőle vártak és kértek is segítséget.

S Bethlen kibontotta a zászlót és sikra szállott a vakbuzgó II. Ferdinand ellen. Felszólította Rákóczy Györgyöt is, hogy csatlakozzék az igaz ügyhöz s a fiatal Rákóczy — maga is protestans és főnemes — nem is habozott helyét elfoglalni a nemes ügy zászlója mellett s dandárai élén azonnal kiállott a csatasíkra.

A szerető hitves, Lorántfy Zsuzsánna, boldog álmából váratlan valóra ébred ugyan, de azért nem sír, nem panaszkodik, nem vádol senkit, megnyugszik isten akaratában. Magára maradva vigasztalást keres a tevékenységben, a munkában s a mi kis üres ideje marad, azt olvasásra és irogatásra fordítja.

Rákóczy első harcait szerencse kísérte. Kassát csellel ejtette hatalmába s Homonnait, a ki a csehek ellen toborzott katonákat, Lengyelországba ugrasztotta. A Kassára gyűlt rendek ezekért az érdemekért Rákóczyt a felvidék kapitányává tették, de bármily fényesen kezdődött is meg harci pályája, ezuttal folytatás nélkül maradt. Homonnai több ezer harcedzett kozákkal ismét betört az országba s a homonnai mezőkön bőven visszafizette Rákóczynak, a mivel neki tartozott. E vereség szégyenét a következő év diadala — midőn a Pozsony fölmentésére siető Rákóczy Dampierre és a kozákok fölött győzelmet nyert — lemosta ugyan, de a felvidéki kapitány megelégette a harci esélyeket, visszavonult, sőt Bethlen egyik levele szerint „legelső távozott s ment haza a harcmezőről“, talán „feleségének fejefájására“ veti utána gunyosan.

Annyi kétségtelen, hogy Bethlen további küzdelmeiben Rákóczy György már csak mint háttéri alak szerepel, de még így is fejére vonta az ellentábor egyik kiváló emberének, Eszterházy nádornak halálos gyűlölségét, — ez a gyűlölet aztán nem is aludt ki, nem is pihent el sohasem s tömérdek vizálynak lett kútforrásává mindkettőjükre nézve.

IV.

A pataki vár valamikor-egykor, a Perényiek korában fényes és pompázó volt, az utánok jövő Dobók kezén azonban rideg erősséggé lett s ilyen maradt Rákóczy György alatt is. A műkincsek, a szobrok végkép eltűntek; a márványcsarnokokat katonaszobákká alakították, a fényes termek egy részét kincs- és fegyvertárákká. Egy lejtősen emelkedő dombra építve — eredetileg két egyenes vonalban haladó épületből állt, melynek nyugati részén az úgynevezett vörös torony emelkedett, négy vártaházzal. Alatta zuhogott a Bodrog, míg az északi, déli s nyugati oldal mély árokkal s erős falakkal volt körítve.

Az elsőszülött halála.

Rákóczyné lakosztálya északnak feküdt. Szobái egyszerűek s fényűzés nélküliek voltak mint ő maga. Ablakai alatt gondosan ápolt kert virult, mely mind neki, mind szerető férjének meghitt pihenő, valóságos kis éden volt s melyet évtizedek mulva is mindig kegyelettel emlegettek leveleikben.

A küzdelmes napok után ide vonult vissza Rákóczy, hogy a megzavart mézesheteket folytassa s távol a mozgalmas világ zajától egyedül feleségének éljen mintegy tíz évig.

Zsuzsánna életének boldogabb részét ez a tíz év foglalja együvé. A sors egyelőre kimélve bánt e szerető szivekkel s hogy boldogságukból semmire hiányozzék: benső frigyüket három gyermekkel áldotta meg.

Az anya, első fiának, Samunak születése óta, a gyermeknevelés elméletével és gyakorlatával foglalkozott legszivesebben és sűrűn érintkezett azokkal, kik a nevelés terén érdemeket szereztek maguknak. Anyai örömét azonban nemsokára gyász keserítette meg: a vidéken iszonyú ragály kezdett pusztítani s a három kedves gyermek közül épen a legerősebbet, legfejlettebbet ragadta el. Ezen első gyász annyira meghatotta Zsuzsannát, hogy — Szalárdi följegyzése szerint — a leverő veszettség évforduló napján sem az apa, sem az anya vacsorát élte fogytáig nem evett.

És mégis e gyász is, mint muló felleg vonult el a család egéről s a Patakon leélt napok édes emléke utolsó percökig gyönyörrel tölté el szíveiket.

„A boldogság testvére: boldoggá tenni másokat“ mondja nagyon szépen a mi lánglelkű költőnk, Petőfi s Lorántfy Zsuzsanna tettekkel bizonyítja ezt be. Határtalan bőkezűség, pazar jótékonyosság: ez az ő vigasza a fájdalomban s főgyönyöre a boldogságban.

A pataki iskola ekkor lett megnagyobbítva, ekkor jöttek oda a legkitünőbb tanárok; a szegényebb tanulók tömegesen nyertek ösztöndíjakat, a kiválóbb növendékek kellő költséggel láttattak el, hogy tanulmányaik sikeres folytatása végett külföldi egyetemekre mehessenek; a templom majdnem újra épült s szintén nagyobbodott; a jó könyvek írói fényes jutalmakban részesültek, munkáikat maga Rákóczy né nyomatta ki s e célra Patakon sok költséggel külön nyomdát állíttatott; a nevesebb tudósok és papok — felekezeti különbség nélkül — rendes vendégei voltak asztaluknak s a bibliában rendkívül jártas házi gazda és neje rendszeren részt vettek érdekes és tanulságos vitáikban.

De a tudományok ápolása mellett jutott elég idő a nagyúri szórakozásokra és multságokra is. Rákóczy fényes udvart tartott s egyes főnemesi családok messze földről elküldték hozzá fiaikat apródokul, hogy ez ovatos, higgadt államférfi udvarában nyerjék meg kellő kiképeztetésüket. Közben víg lakomák, egyegy, holmi kis hadjáratnak látszó, vadászat, ahol rendszeren az egyforma meggyőződés emberei gyültek együvé és amelyen kedvükre mulattak, pazarul ettek, bőven ittak, éltették a házi gazdát, a kinél népszerűbb ember kevés volt ez időben és a kinek minden tette — anélkül hogy ezt vagy ő, vagy más egyelőre csak sejtette volna is — folyton emelte őt, míg végre fejedelmi trónra emelte, melyet nem keresett, de melyen becsülettel megállani elég ereje s elég nagy szive volt.

Vessünk egy futó pillantást azon okokra, melyek ez emelkedés történetét megelőzik.

V.

A hatalmas Bethlen Gábor halála után Erdély pártokra szakadt a fejedelemség miatt. Bethlen István, kit a végrendelet kormányzó minőségben rendelt a fejedelmi özvegy, Brandenburgi Katalin mellé, látva, hogy nem tarthatja magát s a közvélemény előtt előbb-utóbb hódolni kénytelen: fiát, ifj. Bethlen Istvánt a budai pasához, vejét Zólyomi Dávidot pedig Patakra küldte, mindkettőt azon utasítással, hogy Rákóczy György legyen Erdély fejedelme.

Rákóczy sokáig habozott, de végre mégis határozott s minden ügyét rendbe hozván, nejével és fiaival 1630. okt. 1-én megindult Patakról.

Kolozsvártt ezalatt Bethlen István uramat erdélyi fejedelmé választották s föl is esküdtették. Rákóczyt e váratlan fordulat nem hozta zavarba. Ha már megindult utján, hátrálni többé nem akart s eszével és pénzével oda működött, hogy Segesvárott új fejedelemválasztó gyűlés tartassék, a mi meg is történvén, Rákóczyt nagy lelkesedéssel s pompával kísérték Váradról Gyula-Fehérvárra, a hol aztán le is tette a fejedelmi esküt.

A határozottság és erély, melylyel megkezdte fejedelmi pályafutását, nagy segítségére volt abban a hat évben, mely trónralépését követte. E válságos időkben kitünt, hogy Bethlen Gábor öröksége nem szállt méltatlan kezekre. „Inkább akarunk egy napot tisztességben élni, mint sokat gyalázatosan!” mondá büszkén az új fejedelem s hiába hangoztatta az ellenséges indulatú nádor: „Nem hagyom őt megtollasodni!” — az erélyes fejedelem azért tönkre verte Eszterházy seregeit; a nagyra-vágyó tervelőket, a minő a többek közt Zólyomi Dávid is volt, megfékezte, a lázadókat megsemmisítette, a sokszoros ármányt, az élete ellen intézett merényleteket ügyesen kijátszotta és végül a megbuktatására küldött roppant török seregeket szétszórta, megszalasztotta.

S Rákóczy most már igazán Erdély fejedelme volt, oly hatalmas és tisztelt mint akármelyik elődje.

VI.

A fejedelmi háznál a családfő távolléte lényeges változást nem idézett elő.

Az az erély, a mi Rákóczyt e zivataros időkben a harc-téren jellemezte, jellemezte az otthon maradt nőt házi körében.

A háztartás milliányi szálát csodálatos ügyességgel kezelte s férje jogos büszkességgel nevezhette őt „gazdaasszonynak“ a szó legnemesebb és legtökéletesebb értelmében.

A Rákóczy-vagyon ekkor már óriásilag fölszaporodott, a fejedelmi jövedelem, a számtalan nóta-pör, az okszerű gazdálkodás s a roppant kiterjedésű kereskedés alapján.

A Kárpátok felső csucsától — írja Szilágyi — a déli bucsesti havasokig a ssalád mindenütt saját udvarházában szállhatott meg. Tíz harmincadnál több, továbbá öt sóakna, néhány gazdag arany-, ezüst- és higanybánya, méz és viasz egyedáruskodása — mind a pataki pénztárnak fizették jövedelmeiket. Százezerek folytak be abból a pénzből, mit a Bécs, Velence és Konstantinápoly közé eső nemzetek forgalma barmokért, borért s egyéb rendszeresen termelt árucikkekért a Rákóczy-családnál ott hagyott. A fejedelmi ház ügynökei megfordultak mindenütt, láttak és hallottak mindent s nemcsak a külföldi irodalom jelesebb termékeit és Bécsből ékszert, Olaszországból képeket és mintarajzokat, keletről nagyértékű szőnyegeket és ritkaságokat, de bőven hoztak politikai híreket is s a szerény kis Erdély fejedelme sokszor jobban volt értesülve, tisztában tájékozhatta magát a népek hangulata s az egyes események részletei felől, mint a nagyvilágban s fényes udvaroknál működő diplomaták.

Zsuzsánna — míg férje a csatatéren időzött — központja, lelke volt a bonyadalmas és rendkívül sok gonddal járó háztartásnak. Egy hadsereg rendben tartása valóban nem lehetett semmivel sem nehezebb feladat. És a mi fejedelmi gazdaasszonyunk e rengeteg teendő közt játszva uralkodott, mint egy tündér. Még arra is talált időt, hogy ellenőrizze a házi fonást, a magyar családoknak annyi századokon keresztül ez egyik legláziasabb ékességét s hogy takácsokat fogadjon, akik a vászon singjét fonalakból a mi számításunk szerinti harmadfél krajcárért szőjjék meg.

Nem lehet csodálni, hogy Rákóczy, mint a küzdelem, a tettek embere rajongó szerelemmel csüngött nején, kinek magasan szálló lelke a háziasságnak végtelen egyszerűségével s munkerejével párosult. Az egyetértés, a teljes összhang volt boldogságuk alapköve. Családi életüket igazi bensőség, korlátlan bizalom, imádatos tisztelet és szerelem jellemzi. S midőn Rákóczy munkácsi tisztartójának azt írta, hogy: „könnyebben szenvedem, ha az en parancsolatunk mulik el, mintha az övé“ a legszebb tanuság arról: mily magasan látta maga fölött e nőt s mily tiszteletteljesen hódolt meg nagysága előtt.

Oly gyengédséggel vette őt körül, a mi azokban a zord időkben majdnem páratlanul áll. Vadászaton az első jó falat

mindig a fejedelemné részére lett felretéve, vagy elküldve. Ha pedig egyszer-másszor magához hívatta nejét, utazása alatt figyelme a legcsekélyebb apróságokra is kiterjeszkedett. Gondoskodott kényelméről, biztonságáról, megjelölte napról napra: hova szálljon, mekkora legyen kísérete, melyik a legrövidebb s merre van a legjobb út; ha pedig égi háború, zápor a szekérutakat elrontotta, nem kimélve sem költséget, sem munkát, tüzzel-vasal azonnal helyreállította, hogy neje minden fennakadás nélkül utazhassék tovább.

Rákóczyt némely kortársai — kétségkívül tulzón — ridegnek, fősvénynek festik, pedig ő csak szigorú és takarékos volt. Erős kézzel uralkodott s való, hogy hamar lobbant. Neje szere-

Katonákat toborz férje számára.

tétén és odaadásán azonban megtört minden szigorúsága, s haragja, neheztelése neje szobájának küszöbénél leborulásra vált. Midőn egyik fiát eltiltá szeme elől, mert ez túlságosan kivette a maga részét a multságokból, nejének ezt írja: „Istennek hálákat adok, édesem, hogy egészségben vagyok, irásodat, édesem, bizony nem bánom, hanem inkább busulásodat sajnálom, elannyira, hogy ha annak békét nem hagysz, nekem is nyavalyát szerzesz vele.“

Szilágyi Sándor nagyon szépen és jellemzően jegyzi meg, hogy ez ép oly jelenet, mint mikor a „Szentivánéji Alom“-ban Theseus, abban a percben, melyben egyik hívére kimondja a legszigorúbb ítéletet, Hippolytához fordul s mosolyogva kérdi tőle:

— Hogy vagy szerelmem?

És a nő?

Soha nő több hűséggel nem viszonzta férje szerelmét, több gyöngédséggel nem használta befolyását rá s több buzgalommal nem igyekezett azon, hogy haragját csillapítsa, szigorát enyhítse s szívét a szerencsétlenek iránt részvétre, az elesettek iránt könyörületre indítsa, mint ezt Rákóczyné tette. Ő is, ha jószágaiba ment, kikereste a legszebb fácányokat s férjének küldé; iránta csak szerelmet, hűséget, odaadást érzett. Ellesni akarátát, engedelmeskedni parancsainak (leveleiben mindig ezt a szót használja) édes kötelesség volt reá nézve.

Minden levele így kezdődik: „Szolgálók kegyelmednek mint szerelmes uramnak, — az úristen áldja meg kegyelmedet szerencsés, boldog, hosszú élettel és jó egészséggel... Én édes uram, az kegyelmed parancsolatja szerint az magam lovait elküldtem... Adja isten, édes uram, halljunk örvendetes híreket kegyelmedek felől, míg az isten kegyelméből lássuk örvendetes órában mindnyájan egymást.“

E levelek mutatják leginkább: mennyire nem volt terhére az engedelmesség. A férj „édes szívének“ hittá és tegezte, a nő „kegyelmed édes férjem“-nek címezte Rákóczyt és sohasem tegezte. Így akarta szerelme mellett a tiszteletet is feltüntetni. Bármerre járt a férj: vadászott, táborozott, harcolt, gondok közt virasztva vagy víg lakomákon poharozva: felesége gondolata, szelleme mindig ott lebegett körülötte. Szerelmének nem vetett gátat a távolság: a távolból is tudta: mit kell férje érdekében tennie, mire van annak szüksége, mit óhajt s izeneteit, leveleit rendszeren megelőzte tettel.

Gondolható, hogy a kik így szerették egymást s másokat is boldogítani törekedtek: gyermekeik iránt sem lehettek közönbösek.

A két Rákóczy-fiú: György és Zsigmond — a kis Ferencz korán jobb létre szenderülvén — oly nevelésben részesültek, mely a maga nemében teljesen kifogástalan volt. A gondos és bőkezű apa a főtanodából különálló udvari iskolát alapított, melybe, hogy a nemes értelemben vett versengés se maradjon el, gyermekeivel egyidős néhány főuri ifjut is felvett. Első nevelőjük Prónay Mátyás volt, kit aztán a jeles író és tudós: Kereszturi Pál váltott fel s három europai hírű, nagy készült-ségű tanár: Bisterfeld, Alstäd és Fischer.

Midőn az első nagy vizsgát befejezték, Rákóczy öröme e szavakban tört ki: „Adja isten, élhessenek istenöknek, hazájoknak, nemzetöknek s magoknak e világon jó hírek terjedésére, jövődöben idvességökre.“ Három év mulva pedig, midőn a kisebbik fiú, Zsigmond is befejezte az akkori időben taníttatni szokott

tanulmányokat s nyilvános vizsgát kellett kiállania bátyjával együtt: Rákóczyné nagyszerű ünnepélyt rendezett Fehérváron.

Az egybegyűlt főurak, kik között egy lengyel főúr is volt, lelkes fölköszöntésekkel bucsúztatták el az iskolától a két Rákóczy-fiút és kivánták, hogy családjuk fényét nagy cselekedetek által emelni igyekezzenek. Az anya szemeiből kicsordultak az örömkönyvek. Az öt teljes óráig tartó vizsga, a vendégek és tanárok fogós kérdéseire adott talpraesett feleletek a lehető legszebb eredményt mutatták s az anya megnyugvással tekinthetett vissza gyermekeinek neveltetésére s reményekkel nézhetett jövőjük elé.

A fejedelem, a ki saját gyermekeit is megbüntette ha jónak és szükségesnek látta, most midőn jutalomra tették magokat érdemesekké: elhalmozta őket kitüntetésekkel. Györgyöt az ország első hivatalába, a váradi kapitányságba igtatta be, rövid idő múlva pedig a fehérvári országgyűlésen utódává választatá; Zsigmond viszont udvarhelyszéki s háromszéki főkapitánynyá, majd a székelység főgenerálisává s kassai generálissá neveztetett ki.

A függetlenné lett ifjak azonban, dacára uj és minden tekintetben fényes helyzetöknek, egy pillanatra sem feledkeztek meg arról: mivel tartoznak szüleiknek; szívök szeretete egy akkord ahhoz az összhanghoz melyből a Rákóczy-család boldogsága állt, függetlenül is függésben érzik magukat s akár az apának, akár az anyának irnak, mindig így kezdik és zárják soraikat:

„Életemig való fiui engedelmes szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, mint nekem szerelmes asszonyom anyámnak, (vagy uram apámnak) az úr istentől kívánok minden jókat, hosszú életet boldogul megadatni . . . S végül: Tartsa meg isten nagyságodat sokáig kedves jó egészségben. Nagyságodnak engedelmes fia és szolgálja mig él sat.“

A fiúi szeretetnek és tiszteletnek valóban szép és nemesen hangzó nyilatkozatai ezek.

VIII.

E tiszta öszhangot csak néha zavarta meg az idősebb fiúnak, Györgynek egy-egy könnyelmű tette s bár ilyenkor az anya végtelen szeretetével fia pártjára állt, hogy megvédje őt az atyai fölindulás és harag ellen: szilaj, szenvedélyes, kalandokra hajló természetét csak pillanatokra sikerült szelidebb útra

terelni. Magasabb hatalmak úgy határozták, hogy a folytonos szerencsének, mely nem fogyó fényvel övezte az apát, egész árnyéka a fiú pályájára essék, hogy ne lássa az örvényeket, kicsinyelje a veszélyeket s vakon, eszeveszetten vágtasson a diestelen bukás, a bizonyos megsemmisülés felé.

Az első lépést e meredek lejtőn házasságával tette meg.

A hatalmas és dúsgazdag Báthory-család utolsó sarja, a tündérszép Zsófia, somlyai Báthory Endre leánya, az év egy részét anyjával Váradhoz közel, a somlyai várkastélyban tölté. A gyönyörű lány körül a fiatalság egész serege forgolódott; körülrajongták, ostromolták, olvadoztak előtte egy-egy nyájas tekintetere, egy-egy üdvözítő mosolyára várva. A tündérszép lány azonban ily kitüntetéssel csak a fiatal Rákóczy Györgyöt boldogította. A majdnem észrevétlenül keletkezett s rohamosan fejlődő szerelem a szülőket megdöbbenetete s komoly aggodalmakba ejtette. Zsófia személyes tulajdonai ellen nem lehetett kifogást tenni, rangja szerint is illett volna Györgyhez, de volt egy nagy akadály: a valláskülönbőség. Rákóczy és neje az új hit oszlopai, a Báthory-család ellenben telivér papista. A vegyes házasságoktól akkoriban mindkét fél egyaránt irtózott. Zsuzsánna egy ideig habozott: mitevő legyen? Vallása igazságáról meg volt győződve s magános óráiban, midőn nemzetsége jövődjére gondolt, gyakran megdöbbenetete a gondolat: mi történnék akkor, ha fia római kath. nőt venne feleségül? De, bár nehezen, diadal-maskodott elfogultságán s lassanként belényugodott fia házasságába, hívén, hogy Zsófia, mint fiatal asszony „istenes tanítások és ige hallgatása által ki fog vallásából épülni.“

Rákóczy György is rajta volt, hogy kiverje fia fejéből a veszedelmes frigyét, felhasználta minden bölcsességét, iparkodott őt higgadt okokkal meggyőzni, történeti példák felhozásával megtéríteni; latba vetette atyai és fejedelmi tekintélyét, aggályaiból nem csinált előtte semmi titkot s egyik nagyon szépen írt levelében határozottan attól tart, hogy fiát az a rajongó, szenvedélyes szerelem, melylyel a pápista Zsófia iránt viseltetik, majd elrestiti, eltunyítja, figyelmét elvonja a gondviseléstől, a hazától, a kötelességektől, pedig „ember tanál feleséget, de istent, hazát, nemzetet nem többet egy nél.“

A szenvedélyesen szerelmes ifjú azonban nem értette, vagy nem akarta megérteni apját s anyjának jótékony közvetítése folytán 1641-ben, Somlyón megtörtént az eljegyzés. Hogy a fejedelem nem osztozott fia örömeiben, sem nejének reményeiben, kitűnik egy leveléből, melyet a nász küszöbén írt s melynek legérdekesebb része így hangzik:

„... Rákóczy György mátkájának pápistasága... bennünket annyira bágyaszt, nyugtalanoktat annál is inkább, — hogy

ennek az mi funknak bolond s rend felett való szeretetét naponként veszszük eszünkben az mátkájához; félünk, félünk uram rettenetesen az pápistáknak sok rendbeli álnok praktikáiktól és mesterséges megcsalásoktól . . . nyilván, hogysem holtunk után történnék, az istentől — idvességemre irom kegyelmednek — inkább kívánnám, én temetném el Rákóczy Györgyöt, mert nem mind két funkat is, sőt ha száz volna is, isten bizonyágunk, az isten tisztességének kárt nem akarnánk tenni. Az lakodalom napja im közelget, azt kérdeném azért kegyelmedtől, minekelötte Somlyóról meg kellene indulni az asszony nyal s kisasszony nyal együtt, nem ártana-e annak előtte meghitt emberünket oda küldeni és kategorice, aperte megkérdezni a kisasszonytól, meg akar-e maradni az pápistaságban, avagy ezt elhagyni s az anyja is abban akarja-e megtartatni? nem esküdtette-e meg reá, vagy mások nem tétettek-e vele arra fogadást, és innét is lenne categorice válasza; avagy akkora halasztani megmondását, mikor ide jönnek s annak előtte által menni, rajta minekelötte meg esküdnének, mert csak reménységgel biztatnunk magunkat, egyáltaljában nekünk nem tetszik.“

Az esküvő a kitüzött napon, 1643. febr. 3-dikán mindamellet is megtartatott, még pedig oly pazar fénynyel, melyhez hasonlót nem igen látott Erdély. Keletről selyem szövetek, művészi himzések, pompás szőnyegek s ritka és drága termékek, nyugatról ékszerek, ezüst edények, rózsák, forgók stb.

A követség január 20-dikán indult a menyasszonyért és anyjáért s ugyane hó végén már elfogadók a külföldi udvarok képviselői elé. Megjöttek a lengyel király, a római császár követei, majd a moldvai s oláhországi vajdának, a kurlandi hercegnek, a nádornak, az esztergomi érseknek követei is. Alig volt magyarországi s erdélyi főrangú család, melyből egy-két tag meg ne jelent volna a lakodalmi ünnepen s minden város és megye képviseltette magát. Legünnepélyesebb elfogadás volt a menyasszonyé a völgeány által az Ompolyon túl fölállított sátorban s legtarkább és legnagyobb szerű együttes bevonulásuk Fehérvárra. Másnap a nászajándék kézbesítése után a fiatal párt, mely egy diván-szőnyegen állt, a reformatus püspök megeskette. A hitletételt a szokásos ünnepélyes kézmosás s ezt díszebéd követte a nagy teremben, hol három asztal volt fölterítve, a főasztal a külföldi követek, a fejedelmi család s néhány főrendű vendég, a más kettő a többi főnemes s megyei és városi küldöttek számára. A nagyszámu többi lakodalmas nép a szomszédos termekbe szorult. Az ebéd végét, a gyümölcs-fölszedést újra ünnepélyes kézmosás követte s azután bevonulás a táncterembe. Febr. 4-dikén volt az ajándékok ünnepélyes bemutatása és ezt újra lakoma és tánc követte, mely még másnap is tartott. Febr.

6-dikán csak a követek vendégeltettek meg s ezek másnap eltávoztak Fehérvárról.

Menyegző után az egész család Fogarasra utazott.

IX.

A fejedelem sejtései csakugyan bekövetkeztek. A fényes nárszi ünnepeket, a mézeshetek gyorsan iramló örömeit családi torzsalkodás és apró botrányok váltották fel.

A fiatal menyecske, kit férje a rajongásig bálványozott s anyósa a szó teljes értelmében becézett, e szeretettel és gyengédséggel szemben engedelmesnek és szelídek mutatva magát; sőt a rábeszélésnek sem bírt ellenállni sokáig s april 5-dikén ünnepélyesen áttért a ref. vallásra s fölvette az urvacsorát. „Pénteken, szombaton, az hosszú böjtön a hust megeszi vala, communiókor az idősbik fejedelemasszonyynyal kommunikál vala, írja róla Szalárdi. Zsófia azonban, e látszólagos megadás dacára is, szíve mélyében pápista maradt s mindjárt első héten kimutatta ezt, midőn pénteken és szombaton ismét nem akart hust enni. Hasztalanul rimázkodott a férj, mindhiába buzdította, bátorította Lorántfy Zsuzsánna, mindhiába a lelkész, a ki a tudomány és ékesszólás összes fegyvereit felhasználta, hogy elfogult szellemét fölvilágosítsa. Zsófia nem akart oly könnyű szerrel lemondani a mennyországról s folytonos ellenkezései már-már a házi békét is veszélyeztették. Hosszas nógatás s kétségbeesett önvédelem után egyezett csak belé, hogy hát — isten neki — kiteszi magát a purgatoriumba jutás kellemetlenségének s a házi békesség kedvéért szombaton megeszi a hust, pénteken azonban — ha tetszik, ha nem apósának — sohasem.

Az öreg Rákóczy haragja fellobogott jobban mint valaha s a fiatal férj kénytelen volt anyjához fordulni, kinek közbenjárásától remélhette leginkább, hogy atyja haragja csillapodni fog, atyját pedig külön is biztosította, hogy „felesége őt meg nem hódoltatja.“ A fejedelem nem akarván szakadásig feszíteni a húrt — szemet húnyt s fiának színlett nyugalommal felelt: „Kevesebb búval kívántuk volna minden részeit elmulatni házaságodnak s abban is lett volna több gyönyörűségünk . . . „Aggodalma azonban nem szűnt meg s a csalódás, a neheztelés fájdalmai, a keserűség sírig kísérte.

A mai korban talán különösnek tetszik, e rendkívüli érdeklődés a vallás iránt. De a tizenhetedik században a vallásügy foglalkoztatta leginkább az embereket; vallásos kérdések voltak

a közbeszélgetés tárgyai, éppen úgy mint napjainkban a politikai kérdések. Egész Erdély estve, reggel, éjjel, nappal, étel-ital közt csak a vallással vesződött. A fejedelmeket épp úgy érdekelte ez, mint a legközönségesebb halandót. A különféle felekezetek mindenféle illő és nem illő fegyverrel küzdöttek egymás ellen. Azt hitték és nyíltan is állították, hogy az isten azért bünteti háborúval a nemzetet, mert fiai eltértek a Krisztus egyszerű tanától. Mindenik párt magának tulajdonította a teljes igazságot s ellenfelére háritotta a hamisság és az ország békéje felzavarásának vádjait, még pedig a lehető legkiméletlenebb modorban.

Lorántfy Zsuzsánna élénk részt vett e vallási mozgalomban, sűrűen nyomatta a vallásos könyveket sőt maga is írt egy ily című könyvet: „Mózes és a profeták, az igaz keresztény vallásnak XLV. ágozatainak szentírásbeli győzhetetlen bizonyágtétele“ (1641).

Az éles bírálatra, a goromba gúnyt természetesen ez a könyv sem kerülhette ki. A míg Erdélyben általános elismerésben részesült, addig Magyarországon nemcsak könyve, hanem személye ellen is aljas gúnyverseket faragtak.

A fejedelem méltó haragra lobbant ez aljas és igaztalan gúnyolódás felett s nyomozni kezdte annak szerzőjét. Magában is elég izetlen dolog volt Lorántfy Zsuzsánnát neve első szótagja után „ló“-nak nevezni s a jó izlés rövására a hajdan két üsző által vont frigyládát most egy tehénnel (a fejedelem asszony-nyal) vonatni, de a gúny, melylyel az ellentáborban e röpiratot fogadták, a mohóság, melylyel azt terjesztették, még bántóbbá tette. Gyanú volt, hogy nagyszombati vagy bécsi mű. Az a kérdés is felmerült, van-e benne Eszterháznak vagy az érseknek része? Rákóczy levélben kereste fel III. Ferdinándot, hogy puhatoltassa ki a mocskos irat szerzőjét s büntesse meg érdeme szerint, a többi között már csak azért is, mivel azon hitvány gúnyiratban neje becsülete van megtámadva. III. Ferdinánd — mint válaszában írja — nehéz szívvel vette a fejedelemasszonyon esett sértést, de bár az ily aljasságok csak megvetésre méltók, igéri: mindent el fog követni mit szükségesnek lát a fejedelemasszony becsületének megvédésére. Ez bizony nagyon vékony biztatás volt s nem is lett semmi eredménye, sőt talán éppen ennek volt következménye, hogy most már Rákóczy személye ellen is mind több és több sértés követtetett el. Ily körülmények között egy részről a király és a fejedelem, más részről a katolikus és protestánsok között annyira elmérgesedett a viszony, hogy a béke fentartása lehetetlenné vált.

Németországban nagy elkeseredéssel folyt a vallási háború; Ferdinándnak egész ereje igénybe volt véve.

A protestansok mellett harcoló külföldi fejedelmek, különösen a svéd és francia királyok, nem szüntek meg Rákóczyt sürgetni, hogy szövetkezzék velök a magyarhoni és erdélyi protestansok szabadságainak kivívására. Rákóczy sokáig habozott, azonban a politikai sérelmek is napról napra szaporodtak, a mi végre is arra bírta, hogy illő biztosíték mellett elfogadja a szövetséget. A magyarországi hitsorsosok nyiltan az ő zászlói alá sorakoztak. Tenni kellett tehát; a becsület, a vallás, a haza-

Az unoka születése.

fiság egyikéig így kívánta. S Rákóczy kibontotta a lobogót.

A nádor, ki legjobban ismerte a magyar nép hangulatát, sietett figyelmeztetni a királyt a fenyegető veszélyre s hivatalos felszólalásának egész súlyával közbevetette magát, hogy a baj békés uton egyenlítették ki. Ez azonban többé nem sikerült: a kocka el volt vetve.

Rákóczy, miután a fegyverfogásra a török szultántól engedélyt nyert, csakugyan betört Magyarországra s kiáltványaiban, leveleiben fennen hangsúlyozta, hogy őt semmi, mellékérdek nem vezet, de fegyverfogásának tulajdonképeni okai: hogy a klérus az ausztriai ház örökös országává akarja tenni Magyarországot;

hogy az ország jövedelmei eltékozoltatnak; a véghelyek fogyatkozásai miatt az ország veszélyben forog; hogy a jezsuita szerzet az ország szabadságának romlására s az evangélikus religio elnyomására minden módon törekszik; hogy a nádori tekintély tönkre van téve, a jogok nem tiszteltetnek, a panaszok nem hallgattatnak meg.

A történet feljegyezte a nevezetes s a magyar nemzetet örök hálára kötelező hadjárat érdekes részleteit, mi itt csak azt említjük meg, hogy miután már mind a két fél majdnem teljesen kimerült, létre jött a nevezetes linczi béke, melynek főbb pontjai fennen hirdették Rákóczy diadalát.

E háború teljes sikerének egyik főtényezője azonban —

Lórántfy Zsuzsanna a foglyok és a sebesültek között.

mint ezt a családi krónika nyilván bizonyítja — Lőrántfy Zsuzsanna volt.

Rákóczy, kisebbik fiát, Zsigmondot magával vitte a harcba; feléségét és Györgyöt pedig — egyik legmeghittebb emberét rendelvén melléjük segítségül — a kormányzás ügyeivel bizta meg.

S ha Lőrántfy Zsuzsannának nehezen esett is a válás férjétől, ha aggodalma, félelme minden levelében nyilatkozott is: ez buzgalmát nem bénította meg s tevékenységét sem lohasztá. E rendkívüli időkben, mint valami mesebeli tündér, csodadolgotkat vitt végbe. Csapatokat fogadott s küldött férje után, eleséget szállított; löszerről és ruházatról gondoskodott, előteremtette a

zsoldot s pontosan fizetett a portának; a várakat löszerekkel, golyókkal szerelte fel, ágyúkat öntetett, lovakat szerzett s szállított a tábor után, készíttette az ajándéokra való ezüstműveket s viaszgyertyákat öntetett férjének midőn ez panaszkodott, hogy nem kerülheti ki az éjjelezéseket, résen áll, hogy a roppant vagyonból egy garas se vesszen kárba, egy szalmaszál se pusztuljon el hasztalanul. Gondoskodott a beküldött foglyok rang szerinti elhelyezéséről s az alsóbb rendűeknek várművekre alkalmazásáról, felcirkáltatta a hazaszökött katonákat, vezette az összes gazdaságot az egyes csaták szerencsés kimeneteléhez képest hol Erdélyben, hol Sárospatakon tartózkodván, intézkedett az aratásról, szüretről, vetésekről, sőt módját ejti még annak is, hogy a szerte kalandozó férjnek vaddal, gyümölcsessel kedveskedhessék s midőn ez csüggedni látszott: új lelkesedést öntött beléje leveleivel, megvigasztalta, földerítette a távolból is valahányszor bánat vagy veszteség érte.

A címeres posták folytonosan jártak a főhadi szállás és a fejedelemasszony tartózkodási helye közt s jaj volt annak, ki csak egy napot is késett! s e posták többnyire jó híreket hoztak férje előmeneteléről, hadai diadalairól s fia ügyességéről s a rengeteg fáradalmakért bőven kárpótolták a fejedelemasszonyt. Midőn a táborban kiütött a ragály, intette férjét, hogy kímélje magát mert aggódik érte, de ez aggódás sohasem nyilatkozott nála csüggedésben, vagy kétségbeesésben. Sohasem kérte férjét, hogy a megkezdett útról térjen le, hogy vállalatával hagyjon fel. Egyetértett vele, hogy neki az előtők való jó emlékezetű fejedelmeknél többet kell kivívnia. Rákóczynak a szó legmagasabb értelmében valóban angyala volt Zsuzsánna.

A félelem és remény, az öröm és aggály közt váltakozó harc folyamában sok történt, mi Rákóczyt elkeseríté, de neje mindig megvigasztalta, fölemelte.

Széchy Mária, e könyelmű, léha asszony, ki első férjét eltemette, a másodiktól megszökött s Wesselényi Ferenczcel most új viszonyt szőtt, elárulta a fejedelmet s a Wesselényi szép szemeiért az ellenség kezére játszotta Murány várát. Még el se nyelte e miatti boszuságát, midőn Rákóczyt egy más csapás szívéen találta. Ez Szerencsnek az ősi fészeknek földulása volt oly mérvben, a hogy maga a török, vagy a tatár sem tette volna. A némettség feltúrta a családi sírboltot s a fejedelem édes atyjának rakott sírját is felbontván, az ólom és a fakoporsókat fölszaggatta a mí bennök használható volt, elrabolta, a zászlókat lehasogatta, hogy csak a nyelök maradt. „Mennynek, földnek istene, sóhajts fel egyik levelében rettentő elkeseredéssel Rákóczyt, csak az egy atyám temető helyének felbontásaért, ha rajtam állana, ma vágnám mind le őket!”

Ez aggodalmai, keserőségei közepett Rákóczyt családi ügyek is bántották. Olyan híreket hallott fiáról, Györgyről, melyeket szigorú elveivel nem tartott összeegyeztethetőeknek. Az ifjú szerette a zajosabb mulatságokat s mióta atyja fékét nem érezte maga mellett: gyakran kirugott. Az apa éppen a legaggodalmasabb napokban, a szerencsi sírrablás napjaiban vette ennek hírére s tüstént közlé fiával apai aggodalmait. Mint ifjú legénynek — beszéli hozzá — nem tiltja meg neki a mulatságokat, de gondolja meg, hogyha lóról leesés vagy mértéktelen ital következtében akkor esnék baja, midőn ő a haza szabadsága mellett küzd: nem élné sokáig túl e gyalázatot. Csaknem banni kezdette már, hogy egy eszméért mindenét kockára vetette.

Zsuzsánna azonban mind e fájó sebeknek megtalálta a magok orvosságát, s levelei — mint Noé galambja az olajágot — a békét vitték Rákóczynak: Széchy Mária ledér személy s hűtelensége miatt sohase busuljon, egy vár még nem minden, inkább örülni kell, hogy megszabadultak e megbélyegző barátságtól. Szerencs feldulatása neki is mély bánatot szerez, de a szent hamvak szétszórásával nem vész oda a Rákóczy-név, megőrzi azt mindenkorra, egy nemzet kegyelele. A mi pedig fiát illeti, a kősa hír, hogy folyton dorbézol és csavarog, hazudott vagy túlzott. Egy asztalnál esznek mindannyian, iszákosságra nem mutat hajlamot, híradás nélkül nem távozik hazulról, teendőiben buzgón eljár . . . Vigasztalódjék s harcoljon bizalommal. Az igaz ügy bátor védelme a legszebb dicsőség.“

Rákóczy megnyugodott s különösen annak örült, hogy fia engedelmes. Pedig a haraszt csakugyan nem zörgött hiába. Midőn Rákóczy nejét Munkácsra rendelte, fia, György, Erdélyben tartózkodott s dőzsölésekbe merült; borital és gyakori kilovaglások vették igénybe majd minden idejét. Aztán anyja távollétét felhasználva némely oly felségi jogokat is kezdett bitorolni, melyeket atyja magának tartott fenn. Anyja élesen megróttá ezekért s ő bevallá hibáját, hogy a víg cimborák magukkal ragadták, de ez többet nem fog megtörténni. Mentegette magát, hogy a dőzsölésben feledést keresett, mert végtelenül fájt szívének, hogy atyja dicsőséges munkájában, künn a harcok mezején részt nem vehet, pedig inkább lenne künn atyjának lovásza, mitsem atyjának megbántódásával éljen.

De azért az anyának minduntalan maradt elsimítani valója továbbra is.

XI.

Ekközben a láthatár végkép kiderült.

Unoka született, egészséges figyermek Rákóczy György rendkívüli öröme; egy lángelméjű vezér, a svéd Torstenson pedig sorra veri, végkép megsemmisíti a császári tábornokokat; a kedvező helyzetet még jobban fel lehetne használni, de a török közbelép, megállítja a fejedelemnek a svédekkel egyesült s most már diadalról diadalra hágó hadait, — mindazáltal a nemzet mentve van, s a linczi békeokmány alapján az ágostai és helvét hitvallásnak az egész országban szabad gyakorlat engedtetik. A protestans lelkészeket immár a törvény fődözi, hogy sehonnan el ne üzessenek s a kik elüzettek, azok rögtön visszahelyeztetnek. Egyéb ide vágó s azonnal el nem intézhető ügyek a jövő országgyűlésre bizatnak. Általános amnesztia hirdettetik s elvesztett javait minden csorba nélkül visszakapja mindenki.

Rákóczy önérzetes büszkeséggel mondhatá: „Ha az állandó leszen, mit én véghez vittem s nemzetemnek jó lelkiismerete leszen, vagyon mit meghálálni mind az lelkiben, mind az testiben.“

A harcra következő nyugalmat iparkodott is jól felhasználni. Várait megerősítette, fegyvergyárat alapított, ágyúöntőket, lőpor gyártókat hozatott külföldről s a fejedelmi palotákat karsu oszlopok, szellős tornácok, szobrok, faragványok, freskók, drága butorzat stb. segítségével még fejedelmiobbé tette.

A pataki kis kertnek mindenütt egy-egy kedves másolata készült.

A már öreg Rákóczy, ki a nádor szerint minden lehető ért mit csak kívánt, most még a lengyel koronát óhajta megszerezni kisebbik s kedvenc fia Zsigmond számára s talán ez is sikerült volna a mindig szerencsés fejedelemnek, ha törekvései és tervei köréből a halál ki nem ragadja.

A linczi békepontokat 1645-ben írta alá s három év mulva (okt. 11.) már a ravatalon feküdt.

XII.

Az öreg fejedelem halála után a fiatal: II. Rákóczy György vette át Erdély kormányát.

Az özvegynek nem volt többé mit keresni a trón körül. Patakra ment, gázszolni, emlékezni.

Magával vitte Zsigmondot is. Az erdélyi urak hiába kérték, hiába marasztották: Zsigmond jobban szerette anyját mint a váradi kapitányságot s a bihari főispánságot.

Mikor az özvegy fejedelemné sebei hegedni kezdtek s újra visszatért érdeklődése az élet ügyei, bajai iránt: körültekintett, hogy a magán élet örömtelen, unalmas napjaiban hozzá hiven ragaszkodó magzatának feleséget keressen „mind a Rákóczyháznak már annyival az egész kereszténységben való nagyra-növekedésével mind méltóságához s mind keresztyén vallásokhoz képest hasonló és illendő familiából.”

Talált is s a választott V. Frigyes pfalci választó s kis ideig cseh király leánya, Henriette volt.

A fejedelemasszony — regéli a krónika — minden szorgalmatosságot arra fordított, hogy követség által előbb egymás képeit meglátván, megkérte és illendő méltósággal, pompával, nem nagy költség nélkül, az erdélyi urak közöl a becsületes, méltóságos, jámbor gróf Rhédey Ferencz küldetvén érte, nagy fáradsággal 1651. június 27-dikén megérkeztek Patakra vele és szolgáltat vala nagy solemnitással való pompás lakodalmat.

A szöghaju, kékszemű Henriette szelíd, kedves, szófogadó, szolgálatkész német leányka volt.

Alig kezdtek összeszokni s a benső vonzalom erős fonalával egymáshoz fűződni férj és feleség s az ifju párt egyforma szeretettel átkaroló anya: — a szép Henriette egyszerre hirtelen himlőbe esett s pár nap alatt elhalt.

A friss sír bánata elöl a régihez, Patakról Fehérvárra sietett az özvegy fiával, Zsigmonddal, hova épp akkor hívta meg az erdélyi rendeket is a fejedelem a bihari főispánság betöltése végett, de a fogékony szellemű, lágy kedélyű Zsigmond már Fogarason visszakivánczolt a sírban is szeretett ifjú nejéhez s 1652. febr. 4-dikén utána halt.

Lorántfy Zsuzsánna néma gyászszal viselte az uj csapást. Megtört lelke, mely egymásután veszté el támaszait a földön, az ég felé, a gondviselőhöz szárnyalt. Az tartotta öt fenn, a mi a biblia asszonyait, erős hite az istenben. Különb is mit ért volna keserűségével kiállani a világ elé? ki értette volna: mi fáj szívének? Ényhülést nem is akart keresni, csak némi szórakozást a munkában s ezt újra megtalálta urodalmi igazgatásában s a vallásos ügyek rendezésében.

Vallási ügyekben Lorántfy Zsuzsánna a szabad eszméknek volt előharcosa s az ezt hirdetőknél élére állt lelke egész meggyőződésével, ezért küzdött, ezért állt szembe a maradiak táborával, a kalvinista farizeusokkal, a kik ocsmányul mocskolták fenséges jöltevőjük nevét s képmutatással, szemforgással sajnálkoztak azon, mit ők tévedésének neveztek. De harcolt, küzdött

velök, soha nem csüggedt, soha nem engedett s végre győzött. Ez az ő igazi nagysága. Józan, tiszta esze különbséget tudott tenni a lélek szabadsága és szolgasága közt.

De bár eszméinek — részben — diadalra jutását megérte, nem érte meg boszontásai, szenvedései végét. Fia, a fejedelem vallási tekintetben egészen atyja nyomdokain haladt, ellenzett minden ujitási törekvést, sőt a jövő ujitás lehetőségét törvényileg akarta meggátolni. Az anya elkeseredett lélekkel iparkodott ellene állani az új törvénycikk érvényesülésének, de mindhiába. A következmény az lett, hogy az új törvény következtében Lorántfy Zsuzsánna papjait egyik helyről elzárták, másik helyen fogságba ejtették s midőn a fejedelmnő jogorvoslatot keresett, a rendek fejedelmöknek adtak igazat s az elkeseredett anya „Absolonnak“ nevezte el saját fiát.

A vallási ügyek rendezése s mozgalmi mellett Lorántfy Zsuzsannának különösen az óriási háztartás gondjai vették igénybe idejét. Ez a foglalatosság volt az, a mi mellett leginkább megtalálhatta a szórakozást, sőt magát a feledést. A rengeteg személyzet vezetése, az összes gazdasági urodalmak főkormányzása az ő kezében volt összeponstosítva. Minden végrehajtásra szánt parancsot, minden, bármi fontossággal bíró intézkedést, minden személyi változást ő elébe terjesztettek. Az udvartartás az összes jövedelemből fedeztetett — különben minden urodalom saját terhein kívül még azokat is fedezte, melyeket a fejedelemasszony oda utasított, ki a folyó ügyek elintézésében, a kapott levelekre válaszóban gyors és pontos volt. Nemcsak főbb hivatalnokainak, de még tisztartóinak is maga felelt s figyelmét uradalmaiban, a legcsekélyebb fontosságú mozzanat sem kerülte ki.

Elgondolhatjuk, mennyi gonddal járhatott ez uradalmak kezelése s rendben tartása, midőn csak a tisztviselők, cselédség fizetése s hadtartási költség a mai pénzérték szerint egy millió forintnál többet tett ki.

De éppen e gond, e folytonos munka, e tevékenység voltak azok az erők, melyek Lorántfy Zsuzsánna számára magukban rejtették a vigasztalás édességét s a megnyugvás malasztját is.

XIII.

Lorántfy Zsuzsánna utolsó éveire nagy szenvedések voltak fentartva, melyeket fiának Györgynek vakmerő s mindent kockára tevő politikája hozott fejére.

Az északi Európában uralkodó Wasa-háznak két tagja, a protestans svéd s a katolikus lengyel királyok harcba elegyedtek. György, a török megkérdezése nélkül s anyja tanácsai, intései és ellenzései dacára szövetséget kötött a svéd királyllyal, a kozákokkal s megtámadta Lengyelországot. Szerencsétlen támadás volt, melyet csakhamar rettenetes kudarcz követett. Rákóczy hadait legnagyobb részt bekerítette a tatár, őt magát teljesen megverte a lengyel, letételét elrendelé a török, még előbb egy lengyel csapat Felső-Magyarországba ütött be s ott éppen a Rákóczy-urodalmakat pusztította, égette kegyetlenül. Ezután csapást csapás követett. Háza legjobb barátai elpártoltak; Erdélyt kétszer dulta fel a török. György maga hol bujdosó volt, hol egy töredék fejedelme, de folytonos harcban, mindig űzve, kergetve és szenvedve vakmerőségének következményeit.

És Lorántfy Zsuzsánna látta háza csillagát mind jobban jobban halványulni. Elszállt már ebből a béke és nyugalom s ezekkel együtt a csendes megelégedés is. De e zaklatott napokkal rá nehezedett szenvedések sem törték meg lelkét, erős hitét „Megérdemeljük isten ostorát — írá menyének — mert megsokasodtak a mi sokféle hamisságaink.“ De hitének e resignációja épen nem akadályozta őt abban a törekvésben, hogy a csapásokat magáról s házáról elhárítsa. Egész tevékenységével küzdött ellene. A lengyel beütés készületlenül találta, de az első hírre zászlókat küldött szét, hogy hadakat fogadjanak. „Én istent segítségül híván, valamiben módot ad Isten, el nem mulasztom; nekem sokféle keresztm van, de bizom az én istenemben, megsegít bennünket,“ s menyit is kérte: fogadjon hadakat. Ugyanezt sürgette néhány nappal utóbb is, hozzá tévén: nekem is mibe módot ad isten el nem mulasztom az istenért, az fiamért és az hazámért.

Azonban elhatározá, hogy a Tiszán nem fog átmenni a sürgető szükség legutolsó percéig. Azt a helyet, melyhez boldogságának emlékei voltak fűződve nem akará elhagyni. Itt kapta fia első levelét, melyet annyi viszontagság után hazaérve írt, itt a későbbieket, melyek ujjab meg ujjab szerencsétlenségekről értesítették. De minden balhír fokozta tevékenységét. Bár le-sujtott, de meg nem tört lélekkel iparkodott fiáról elfordítani a csapásokat. Felkereste házának felső-magyarországi régi barátait, buzdította, intette azokat, írt a magyar király hatalma alatti főurakhoz, hogy azoktól fiának pártfogást és szövetséget eszközöljön; kincsét, vagyonát, jövedelmét sereg-fogadásokra költötte s nem szünt meg azt bátorítani, vigasztalni. De mindig és mindenütt a felesleges vérontás elhárításán munkált, mert „az a szegény hazának is nagy romlására lenne, ez az emberektől nagy idegenséget hozna rá.“

S mind e csapások közt csak egyetlen-egyszer látjuk elkeseredni, az emberi hálátlanság többször megújuló esélyei közt: midőn kedvelt udvari papja, Medgyesi elfordul és elpártol tőle.

De csatavesztés, diadal egy végeredménybe ment ki, s küzdelem és kitartás hiába volt. Már közel három év óta tartott a tusa s folyton véres volt, nem lankadt, nem szünetelt. S már elkövetkeztek a végső, a döntő napok, melyek Rákóczy Györgynek bukással dicsőséges halált szereztek a csatatéren. Hét héttel előbb meghalt Lorántfy Zsuzsanna is nyugodtan, istenbe vetett hittel. A szerencsétlen anya utolsó napjait megzavarta a pataki deákság egy lázadása. A könnyelműek nem is sejtették: mily vész fenyegeti őket. Jóltevőjük halála az iskola felbomlása volt s a lázadó deákok menhely, istáp nélkül maradvá elűzettek Patakról, hol aztán egészen más idők álltak be.

Igy szállt sírba azon idők legnagyobb és leghatalmasabb magyar asszonya, végnapjaiban bánatosan, szerencsétlenül megtörve.

A vár, melyben lakott, rom; a kert melyet annyi szeretettel ápolt puszta; a sírbolt, mely hamvait fedé, zsákmánynya lett. Kóporsója kirabolgatott, hamvait szétszórták. De művét nem ölhetette meg emberi kéz, mint lerontotta várát; szellemét nem irthatta ki, mint szétszórta hamvait. A ki eszmékért él és harcol, a ki a szabadság ügyének szolgálatot tesz: nevét megőrzi a hálás emlékezet, művét fentartja az idő.

Egész felekezete, sőt azt lehet mondani egy ország ünnepe volt, midőn a pataki iskola főállásának három századik évfordulóján Lorántfy Zsuzsanna mellszobra lelepleztették s Tompa Mihály épp oly igazán mint szépen zenghette róla:

Fejedelmi nő, az volt bizonynyal,
Világ szerént, lélek szerént;
Több díszet nem nyert bársony-, bíborral,
De ő hintett ezekre fényt.
Korát előzte mint az égen
A tündérhajnal a napot,
Hogy akkor is ragyogjon éljen,
Mikor a nap lenyugodott.

Zrinyi Ilona.

Született 1643., meghalt 1703.

I.

A jellemet az élet válságos helyzetei ismertetik meg velünk legjobban, leghivebben. Ez a tűzpróba. A végzet a gyarló emberre rázudítja gyászainak, csapásainak egész fergetegét s a vivódó, küzdő szellem ahelyett, hogy elalélna: felséges daccal emeli fel szárnyait, keresztültöri magát a balsors nehéz boruján s büszke ragyogással száll a csillagok felé. A teremtés ura, a férfi, azt hiszi, hogy csak neki van kiváltsága, joga és ereje megdacolni sorsát, szembe szállani az ellenséges hatalmakkal s lebírni a végzetet, mely eltiprására, megsemmisítésére tör; de ez önhitt felfogással szemben a történelem és az élet egyaránt mást tanít.

A valóban válságos helyzetekben a gyenge nő erősebb mint a férfi.

Mintha egy tündöklő fényes jelenést látnánk magunk előtt. A gyász, a tragikum sötét képei közt lélekfelemelő látvány egy gyenge nő szent resignatioja, méltóságteljes daca, győzelme, diadala a legnagyobb válságokon.

Ime, történelmünk egyik kiváló női jellemének, Zrinyi Ilonának pályafutása.

Nagy lélek s nagy szív párosulnak benne a testi báj varázsával. A magas társadalmi helyzet, melyre születése s házas viszonyai juttaták, zavartalan boldogságot látszott neki biztosítani, holott éppen ez volt szerencsétlenségeinek tulajdonképeni kutforrása kora fiatalságától a sírig. A fejedelmi rangot, a csillogó fényt, a pazar bőséget és kényelmet a száműzetés sanyarúságai, a szegénység nélkülözései, az elveszett hon, a kiirtott nemzetség, a keblétől elszakadt család utáni sovárgás keservei váltották fel. Mily esés! milyen óriási, mily rémes fordulat! A délszaki ég alól egyszerre, hirtelen az északsarki zord jéghegyek közé; a szerető otthon tűzhelye mellől az otthontalanság sivatagába!

S mégis, a szájalom érzelménél, melyet ennyi balszerencse kelthet sokkal hevesebben ragad meg bennünket a csodálat áhitata, melylyel e nagy, e hősies lélek lépteit kell kísérenünk.

Tüneményes szellem. Sorsa tragikumá megdőbbsent, de büszke magatartása annyi szerencsétlenség közt valóságos apotheosis; szinte látni véljük a glóriát homloka körül.

II.

Ilona — gróf Zrinyi Péter és Frangepan Anna Katalin legidősb gyermeke — 1643-ban született. Nagyravágyó anyjának gondviselése mellett hamar megértette magas társadalmi helyzetét, melybe születése által jutott s korán csodálni tanulta ama nagy szerepet, melyet a hazában atyja s még inkább nagybátyja — a hős és költő Zrinyi — játszott. A nagy, a hősies események, a dicső tettek kétségkívül közbeszéd tárgyai voltak a grófi udvarban s a serdülő leányka, ez elbeszélésekből szívta magába azt a hősies szellemet, azokat a hazafias erényeket s nemes honleányi érzelmeket, melyeknek oly magasztos példányképe lett utóbbi életében.

Anyja is rendkívüli befolyást gyakorolt rá. Ez emelkedett lelkű, büszke nő, kinek tetterejét a hatalom és tündöklés vágya ép úgy élesztette mint a hazaszeretet, a politikai szövvényes világban egészen otthonos volt s kora eseményeiben mindvégig kiváló szerepet játszott. Valószínűleg az ő terve volt — szintén

politikai célból — Ilona férjhez adása is I. Rákóczi Ferencz választott erdélyi fejedelemhez.

Ilona, ki ekkor már huszonkét éves volt, át tudta érteni, hogy e házassággal a Zrinyieknek magasabb céljai vannak, mint az ő boldogsága s anélkül, hogy szívét igazi szerelem dobogtatta volna: teljesíté szülei akaratát, oda nyújtotta kezét a husz éves Rákóczinak, ki rajongva lángolt érte s kit családjának fénye, gazdagsága páratlan mátkává tett a hazában.

A menyekző nagy ünnepélylyel ment végbe, Zboró, más nevén Makovicza várában, Sáros megyében. Ott voltak a világi és egyházi főrend legkitünőbb egyéniségei. A menyasszonyt fényes öltözetű lovagcsapat kísérte Bártfa felé hol már régóta folyt a készüllet az uri násznép fogadására.

Ugyanekkor indult oda észak felől Rákóczi Ferencz vendégeivel s fényes lovagnépével. A menetet egy gazdagon aranyozott, szép hintó követte, melyet ezüsttel kivert veres bársony hámba fogott s kékre festett sörényű s farku pompás hat almás szürke vont a menyasszony számára. Zrinyi Péter a menyasszonynyal a fejedelem elé ment s a kölcsönös üdvözlések után mindnyájan a városba vonultak részt veendők a tanácsházban rendezett diszlakomán.

A reggeli elköltése után az összes násznép megindult Makovicza vára felé. Hosszurétig haladtak egy huzamban, itt, a falu mellett elterülő sik mezőn a menet magállapodék s a kor szokása szerint versenyfutást rendezett, melyben a fejedelem és Zrinyi Péter paripái lettek a nyertesek. E kedvtöltés után felrobogott a násznép Makovicza várába s a menyekzőhöz készült. Az esketést hat óra tájban a várkápolnában Szelepcsényi érsek-primás végezte. Ezt követte az ajándékok bemutatása, a lakoma és a tánc, mely kivilágos-kivirradtig tartott.

III.

A boldog férj pár nap mulva Munkácsra vitte nejét, hogy anyjának Báthory Zsófiának bemutassa; majd a sárospataki várkastélyban ütötte fel állandó tanyáját, itt foglalván okmányba a nászajándékot is.

A pataki várban házias csendben folyt le néhány év, e házias csend mellett azonban a fény fejedelmi volt. Hogy fogalmunk legyen e fényről ime, közöljük a személyzet és a ház-

tartási költségek érdekes jegyzékét. E szerint volt a várban: 27 főember szolgál, 22 étékfogó, 15 bejáró, 7 pohárnok, 8 asztalnok, 2 ajtónálló, 6 csatlós, 4 trombitás, 12 lovász s mintegy 50 másféle szolgál szakács, sütő, madarász, agárhordozó s ezeken felül 237 kapos drabant, 152 kékgyalog, 154 lovaskatona és 30 puskás! A fejedelemné külön szolgálatára a nöcselédségen kívül még négy lovas és nyolcz gyaloginas volt rendelve. Ezen udvari személyzet díja készpénzben 42,670 frtot, ruházatban s ételmi szerekben 22,286 s így összesen 65,000 frtot tön évenként, a mi, az akkori pénzviszonyhoz mérve, roppant összeg volt.

De bármilyen mesés és tündéri fény övezte körül a szép, fiatal asszonyt: mind e pompa nem tudta betölteni azt az ürt, a mit szívében érzett. Fenkölt lelke, mely egy Zrinyi Miklósban tanulta ismerni, tisztelni és szeretni a férfiú eszményképét, nem érezhetett élénkebb, boldogító viszonyszerelmet a férj iránt, kiben hiányzottak a magas, az imponáló lelki tulajdonok. Mégis a Sárospatakon töltött évek voltak e nő legszerencsésebb évei. 1670-ig felhőtlen volt az ég fölötte. Ekkor azonban fordulat állott be zavartalan életében: elkezdődött a megpróbáltatások idősza. Atyjának, nagybátyjának — Frangepán Ferencznek — és férjének több másokkal szőtt összeesküvése a bécsi kényuralom ellen nem volt titok Ilona előtt, de folytonos remegésben tartotta. És amitől rettegett: mindjárt a felkelés elején be is következett. Atyja s nagybátyja elfogattak s Bécsujhelyt kivégeztettek; anyja és huga Grácba, János öcscse Bécsbe vitettek, javaik elkoboztattak, kegydíjon tengődtek s nevök is, melyhez annyi dicsőség fűződött, egy ideig gúnyosan Gnade névre lön változtatva.

E borzasztó csapás alatt vajmi csekély vigasztalás lehetett Ilonára nézve, hogy férje, anyjának, Báthory Zsófiának s a jezsuitáknak közbenjárására kegyelmet nyert oly föltétellel, hogy váraiba német őrséget fogad s bündijul négyszáz ezer tallért fizet.

Szerettei lesujtva, áldozatul esve az ügynek, melyért harcoltak s férje (nem ilyennek képzelhette ő a hőst, valóban nem!) megvásárolja a szabadságot, az életet. Sirva menekül anyjához, mint egy igazi gyermek.

A bündij lefizetése súlyosan nehezedett a Rákóczi-házra. Ferencz fejedelem kénytelen volt magát adósságokba verni, sőt Ilona jegyajándéka is fölment rá. A megszokott fénnel tehát alább kellett hagyni. Ez még nem lett volna nagy baj s Ilonát éppen nem busítá, de annál jobban lesujtotta övéinek iszonyú sorsa, melyhez még az is járult, hogy anyja bújában nemsokára megtébolyodott s meghalt, 16—17 éves huga pedig áldozatul esett a klagenfurti apácák fondorlatainak.

IV.

Bármilyen lesújtóak voltak is e csapások, Ilona keresztényi megnyugvással fogadta isten akaratát s megadással türte sorsát. Az idő némit gyógyított is e sebekben. Pár év múlva még más vigasztalás is jutott számára: anyja lett egy leánykának, ki a keresztségben Juliána nevet nyert s később egy fiúcskának, ki Ferencz névre kereszteltetett.

Ha az emlékezet az iszonyú mult képeit felidézte lelkében: az édes anyai gondok megnyihiték a fájdalmat. De az már úgy volt megírva, hogy tartós boldogság sohase ragyogjon felette.

Fia születése után néhány hónapra elveszítette férjét, a ki iránt ugyan nem érzett melegebb szerelmet, de akit mint gyermekei atyját, tisztelt s baráti vonzalommal karolt át. A halál megfosztá ettől a támasztól is.

Egyedül maradt.

Özvegységével új korszaka nyílt életének: a tevékenység korszaka. Leopold király elismerte őt gyermekei törvényes és természetes gyámjával s nem egyedül gyermekeinek nevelése, hanem a roppant jószágok fő igazgatása, várainak ellátása, sőt némi főispáni teendők is igénybe vették. Mindezek közt legterhesebb volt a terjedelmes javak igazgatása s a férjétől hátramaradt adósságok tisztázása. Ilona takarékosági szempontból s hogy a kuruczmozgalmaktól távolabb legyen, Munkácsra, napához ment lakni. Zsófia nagyasszony jellemét eddigelé nem igen volt alkalma megismerni, most azonban a mindennapi együttlét izrőlizre megismertette vele. A nagyasszony zsémbes, önféjű volt, ellenvéleményt s akaratot egyáltalában nem tűrt. Ilonának pedig mind vallási, mind politikai dolgokban megvolt a maga külön véleménye s habár a házi béke érdekében lemondott ezek nyilvánításáról, de jellemek ily külömségekkel — gondolhatjuk — barátságban egymás közt nem létezhetnek s a békés együttlakás is csak addig tarthatott, míg valamely személyes ok nem idézi elő a kitörést. Ez meg is történt közöttük s Ilona Munkácsról elköltözvén regéczí, majd makoviczai várában tartotta udvarát. Engesztelékeny szíve azonban nem tartott sokáig haragot. Napát azután is, több ízben meglátogatta s 1679 vége felé, midőn a nagyasszony súlyos beteg volt, az egész telet Munkácson tölté.

E bajai közt még János öcscse szerzett neki gondokat. Az ifju — ki az udvarnál is kegyben volt s javainak visszaadása

is meg volt neki ígérve — megjött Zbórára, de midőn utóbb Patakról egy csapat labanczczal Munkács felé indult, a kuruczokkal szándékosan harczot keresve, Vekénél őket megtámadta s általok elfogatván hadi fogolyként Erdélybe kísértetett.

Ilonát, bár nem volt előtte titok, hogy öcscsét a bécsi környezet németté nevelte s szándékosan kereste a harczot a kuruczokkal, kétszeresen bántotta, hogy azok fogságába jutott, kik a szabadság ügyéért harcolnak. Tökölyi Imrénél és Teleky Mihálynál el is követett mindent öcsese megszabadítására. Pedig János úr dolga nem folyt rosszúl, fogsága egészen laza volt, annyira, hogy az urak mulatságaiban is részt vehetett, s nyolcz hónapig is csak azért tartották vissza, hogy labanczból — kuruczczá tegyék.

De éppen ettől félt Ilona s az ősi javakra gondolva János is, a ki különben minden csábitásnak ellenállt s labancz voltában érkezett vissza Munkácsra.

A kedves öcs viszontlátásának örömei azonban szintén nem voltak zavartalanok. János urat a kuruczokkal való érintkezés miatt Bécsben gyanúba vették, nem sokára el is fogták s csak nagy utánjárásra, több hónap mulva szabadult ki börtönéből.

V.

Nincs az a sötét éjszaka, melynek ne volna egy-egy csillaga, egy-egy sugara. Ilona is megtalálta a maga vigasztalását; olyas valami történt vele, a mi összes eddigi szenvedéseirent kárpótlással kecsegtette. Ő, a ki első házasságában csak szülői akaratát követte s csak politikai okok miatt nyujtotta kezét Rákóczynak, most, harmincznégy éves korában — szeretni kezdett igazán.

Eszményét látta a kuruczhadak fővezérében, Tökölyi Imrénben, ki fiatalsága daczára testben és lélekben példányképe volt egy hazája s vallása szabadságaért küzdő hősnek.

Hol és mikor látta először? maig sincs bebizonyítva. Tény, hogy mindjárt beleszerettek egymásba s négy szem közt a házasság iránt is megegyeztek. Csakhogy e házasságnak, bár azt a jegyesek hön óhajtották, tengernyi akadály gördült eléje. Egybekelésöket első sorban Báthory Zsófia fejedelemasszony ellenzé, ki sehogysem tudott megbarátkozni a gondolattal, hogy unokái-

nak anyja protestans férfihoz menjen feleségül, a ki amellet hogy protestans, még a kuruczok fővezére is. Természetesen a bécsi udvarnak sem volt inye szerinti dolog, hogy Ilona, ki az ő kegyelméből lett gyermekeinek gyámja, egy csomó várral és pénzzel növelje az ellenséges Tökölyi erejét és tekintélyét.

Az egyik főakadályt, Báthory Zsófia asszonyt, maga a halál háritotta el előlük; az udvar részéről támasztott nehézségeket pedig csakis eszélylyel lehetett legyőzni. Nincs semmi találékonyabb mint a szerelmes szívek. Ez a jegyeseknek is megmutatta az utat, melyen céljokat elérhessék. Tökölyi minden erejével rajta volt, hogy a bécsi udvarral megállapodásra jusson, de ez nem ment olyan könnyen, első és utolsó föltétel lévén ez oldalról, hogy „ő felsége nem ellenzi a házasságot az özvegy Rákóczinéval s kész általában az országot, mint különösen a protestánsokat kielégíteni, ha a gróf leteszi a fegyvert s a töröknél is közremunkál a béke megújítására.”

Tökölyi, a ki jól ismerte a német urak jellemét s a bécsi politika fogásait, gyanakodva fogadta az ajánlatot s fegyverletételről hallani sem akart s ebben a tekintetben oly határozott volt, hogy az alkudozás fonala alkalmasint végkép megszakad, ha a női beavatkozás ügyes kézzel tovább nem szövi azt.

Ilona az újra kezdődő háboru folytatában mindenek előtt oda törekedett, hogy Caprara kassai főkapitány kedvét nyerje meg, tudván hogy az ő kedvező tudósításai legtöbbet használhatnak neki udvarnál. E végett nemcsak némi ártatlan hiráddal kedveskedett neki a kuruczok mozgalmairól, hanem amidőn értesült, hogy Caprara a végvárak látogatására indult, őt védégül is meghívta magához, e bizalmasabb jellegű alkalommal iparkodván őt a maga részére megnyerni. Mivel pedig a tábornok a meghívást el nem fogadhatta, egyik főembere által tudósítá, hogy Tökölyi neki a következőket izente :

— „Ha a méltóságos fejedelemasszony bizonyos jellel arra igéri magát, hogy (nőül) hozzám jön, én is azon leszek, hogy ő felségéhez minden hadaimmal visszamenjek s életem fogytaig igaz hive leszek ő felségének; a törököt is lecsendesíteném s mi magyarok lennénk azok, kik a hazát a török alól felszabadítanók; megmutatnám nemcsak szóval, de tettel is, hogy igaz hive vagyok ő felségének. . .

— „Mind ezen, mind más többszöri propositióira (folytatja Ilona) én semmi más választ nem adtam, mint azt, hogy e dolog ő felségét illetvén s én árváimmal együtt ő felsége oltalma alatt lévén, az ő hire s akaratja nélkül semmit sem akarok cselekedni; hanem elsőbben értésére adom, ő felségének s valamint neki tetszeni fog, én mindenben engedelmeskedem.“ — Mi-

előtt ezeket az udvarnak megizenné, a tábornok urnak kívánta bejelenteni; kéri is őt, mozditaná elő ezen ügyet az udvarnál.

Ezen üzenet, mely által Ilona a tábornokot egyenesen a maga pártfogójává nevezte ki, nagyon hizelgett Caprarának s nagy örömmel fogadta el, a közbenjárói szerepet. Egyik bizalmas emberét azonnal elküldte Tökölyihez.

Tökölyi a Caprara üzenetéből észrevette, hogy Bécsben felette nagy érdekek kívántatják az ország mielőbbi békéjét, de óhajtá a békét ő maga is, mert csak így remélt Ilona birtokába juthatni s a megkezdett háború sikeres folytatására különben is kevés reménye volt. Közlé tehát Caprarával a békefeltételeket, s hogy Ilonával minél előbb szemben lehessen: a fegyverszünetet azonnal megkötötte.

Hosszabb idő után Ilonával a szentmiklósi kastélyban találkozott először. Itt részletesen közlé vele kilátásait a jövőre. Biztosítá, hogy ha nejevé lesz, kész békét kötni a császárral. Elmondá neki, hogy bár a török és francia a háború folytatására biztatják, Ilona birtokáért félreveti ez ajánlatokat. Ha azonban Bécsből jó választ nem kap: török és francia segítséggel azonnal folytatja a háborút.

Ilona csakis gyermekeinek jövője miatt halogatá eddigelé hön óhajtott egybekelését a szeretett ifjuval. De ennek rábeszélései most minden aggodalmát elosztatván, kezét határozottan odaigérte annak, ki már szivét régen bírta.

VI.

Három évi várakozás után valahára czélt ért a szerelmes pár. Csakhogy a dolog nem oly simán ment végbe, mint ők gondolták. A Caprara Bécsbe küldött embere nagyon sokáig késett s mikor végre visszatért a császár válaszával, ez a válasz nem volt teljesen kielégítő. A bécsi ravasz politika úgy szérette volna, hogy a kecske is jól lakják meg a káposzta is megmaradjon; más szóval: a császár a házasságba beleegyezett, a többit azonban saját kegyelmének tartotta fönn.

A menyekző Munkácson ment végbe, hova Tökölyi egy szolgálatában álló német dandár kíséretében minden ingó vagyónával bevonult.

Az év, mely egyesülések után letelt, legboldogabb s egyszersmind külsőleg is legszerencsésebb volt életökben. A többire pedig a kard válaszolt.

Tökölyi alig egy pár hétre menyekzője után ismét felkötötte kardját s elfoglalta Kassát és Füleket a némettől; a szultán pedig utólagos nászajándéku kinevezte őt Magyarország királyává. Ilona pedig a következő évben egy György nevű fiúcska anyjává lett, ki azonban születése után nemsokára megszűnt élni.

E gyermekök halála mintegy előpóstája volt a szerencsétlenségek hosszú, egész sirjokig tartó sorának. Tökölyi szerencsésillaga hirtelen hanyatlni kezdett azon nagy veszteségek folytán, melyeket szövetségese, a török, Bécsnél, Tárkánynál, azontúl pedig Mohácsnál, Budánál s több más helyeken szenvedett. A veszteségek e végtelen folyamában Ilonának alig jutott más vigasztalás — mint szerelme. Mostoha sorsa úgy akarta, hogy minden előny, melyet a keresztény fegyverek a törökén nyertek, minden diadal, mely a haza egy-egy részét a félhold járma alól felszabadította: az ő személyes viszonyaira nézve megannyi lépés volt az örvény felé.

De valjon a maga és férje bal sorsában nem vigasztalta-e őt a — föllihegő haza? Valjon felemelkedett-e az erkölcsi nagyság azon magaslatára, hogy személyes fájdalmait, veszteségeit felejtse s nyereséget lásson abban a közre nézve, a mi személyére nézve maga volt a megsemmisülés? Három saját kezével irt levél maradt fel ez időből Ilonától, melyek egyike valóban ily magaslatra látszik emelni e ritka lelkű nőt.

Legsúlyosabb volt reá nézve ez évek alatt az, hogy férjétől jobbára távol kellett lennie. A férj a szüntelen változó csatamezőkön vesztegette ifjuságát és babérait. Hónapok multak el s hirt sem hallott róla s amikor hallott: kívánnia kellett, bár ne hallott volna. Ilona lelki állapota s határtalan szerelme megható bensőséggel és igazsággal nyilatkozik ez elválás alatt irt leveleiben.

„Megvallom, így írja egy alkalommal, nem gondoltam volna, oly szerencsétlen legyek, kegyelmed nélkül töltsem sirással az áldott ünnepeket, de minthogy isten ő szent felségének és kegyelmednek úgy tetszett, — legyen úgy minden, de kérem édes szívem uram, legalább gyakortább tudósítson maga egészsége és hun léte felől.“

Máskor ismét így ír: „Tegnap öt órakor érkezett Görgey uram és néhai nagy busulásimban mégis megvidultam, midőn hallottam kegyelmedet jó egészségben lenni és hogy láttam kegyelmed maga irásit. . . Nagy örömmel értettem mindenek

felett kegyelmednek visszaindulását erre mi felénk. De az én megkeseredett szívemnek mégsem elég valameddig nem látom kegyelmedet édes kincsem, uram. A nagy istenért kérem kegyelmedet, magára vigyázzon és siessen ide jönni, most az ördögnek sok szolgálái vannak. Nem szeretnék kegyelmedtől elrekedni, kitől isten oltalmazzon, édes kincsem . . .“

VII.

Midőn e leveleket írta, még az összes Rákóczi-féle javak birtokában volt Ilona. De 1685. év folytában — a labanczok diadalai már nyugtalanították Tökölyt, a ki neje által intézkedéseket is kívánt tétetni. A levél, a melylyel férje e rendeltére válaszol, nagy hanyatlásban tünteti fel ennek ügyeit, veszélyben a maga helyzetét. Ilyenkor e vészes körülmények közt tünt ki legfényesebben e dicső asszony jelleme. E gyönyörű levél egész szívét feltárja előttünk s egész fényében és nagyságában tükrözi vissza magasztos szellemét.

„Szinte indulófélben voltam, ugymond, Szerencs felé, midőn érkezett Nádasdyné asszonyom (Tökölyi néne) s hozta kegyelmed szombaton estve kelt levelét és ujjab parancsolatját. És minthogy későn érkeztek a Nagy Albert katonái, azon mult már mai indulásom Szerencs felé. Most pedig igen jól esett, hogy itt helyben ért azon kegyelmed parancsolatja; és ha szintén indultam volna, én holnap Regéczbe mentem volna s onnét vittem volna végbe így is kegyelmed parancsolatját. Édes szívem, gondolja meg kegyelmed azt, hogy ha engem kegyelmedtől elszoríthatnának, nem lenne nagyobb örömök és bizonyosb veszedelme kegyelmednek, kitől Isten oltalmazzon. Mert tudják, hogy kegyelmed azon helyet nem hagyná igaz és hiv emberek nélkül és így kegyelmedtől elrekedném azokkal együtt, kitől isten oltalmazzon. Én miattam . . . distractiót tennének kegyelmednek, édes szívem és akkor volna, az kitől féltem eleitől fogvást. Az én istenem énnekem ne adja azt érnem, hogy én az én édes uram nélkül akárminemű bátorságos várban vagy helyben megmaradásomat lelhetném. Én azt nem kívánom, hanem: vagy élet, vagy halál! semminemű félelem, sem nyomoruság engemet kegyelmedtől el nem rekeszt. Csak épen kegyelmed el ne hagyjon én ha gyalog is, kész vagyok elmenni, valahon hallom ke-

gyelmedet lenni. Vajki, nagy dolog volt minden időben az igaz szeretet. Ez így, édes szívem uram, ha jól leszen dolgunk, együtt vigadjunk; ha pediglen akár minemű ellenkező dolgunk leszen, egymást vigasztaljuk és együtt legyünk, mint isten akarja, együtt viseljük a keresztet. Vajki jó az isten, roszból is jót ad és a mi rosz és nehéznek látszik, jónkra fordítja. És ha most ellenkező dolgokkal isten próbál is bennünket; ha jót veszünk tőle, mért nem vehetnénk azt is, a mi nekünk ellenkezőnek látszik is lenni? Szabad az isten királyokkal. Bizony nemsokára megvigasztal az isten mindnyájunkat az áldott békeséggel. Nem busulnék, csak kegyelmeddel lehetnék!”

Az oly tiszta vallásos érzelmekből merített reménye azonban — a béke helyreálltának reménye — nem valósult meg, sőt a császáriak nemsokára Tökölyit még szűkebb térre szorították s béke ajánlatait is visszautasították.

VIII.

De még nagyobb volt a veszély a törökök részéről. A basák a szakadatlan kudarczok miatt levertségökben, Tökölyi ellen fordították haragjukat. Őt okolták a fejük felett meggyűlt szerencsétlenségekért. Még szándékainak tisztaságát is kétségbe vonták.

Tökölyi érezte, hogy talpa alatt ég a föld s hogy hűségének mintegy bizonyítékát mutassa a török előtt, mostoha fiát, Rákóczi Ferenczet Konstantinápolyba szándékozott küldeni.

Felkereste feleségét s közölte vele a tervet. Ilona elborzadt a gondolattól. Feleség és anya most állotta ki a tűzpróbát. Ha életét kéri Tökölyi: talán egy pillanatig sem habozott volna, de fiát! a kihez joga van egy halottnak is. Ezt meg kell gondolni s a vele járó esélyeket hideg észszel meg kell mérlegelni. Az anyai szeretet a hitvesi szerelemmel kelt harcra keblében s már-már megegyezett, legalább nem tagadta meg határozottan férje kívánatát s Tökölyi azon reményben nyugodott le, hogy másnap mostoha fiával indul Nagyváradra.

De Ilona a hosszú éjen át nyugott megfontolással s anyai kötelességének teljes érzetével arra határozta magát, hogy gyermekétől nem fog megválni. Visszaborzadt a gondolattól,

hogy egyetlen fia anyai kebléről elszakítva idegenek szeszélyétől függjön s hogy odaengedésével esetleg oly hibát kövessen el, mely mindörökre helyrehozhatatlan s melyért talán később iszonyú vádakkal kellene vádolnia önmagát. És midőn férje a fiuval reggel távozni akart, könnyei, kérelmei által megghiúsítá szándékát.

Tökölyi egyedül ment Nagy-Váradra; Ilona gyermekeivel Munkácson maradt, nem is sejtve, hogy hét évig nem fogja látni a szeretet férjét.

Nem tudjuk, közölte-e, bejelentette-e a kuruczvezér szándékát előlegesen Konstantinápolyban, vagy nem.

Tény, hogy vesztére ment a váradi basához, a ki azonnal elfogatta, vasra verette s Belgrádba vitette.

Még csak ez a csapás kellett különben is foszladozó népszerűségének s aláhanyatló tekintélyének.

A megriadt kuruczok seregszámra szegődtek Lipót király zászlóihoz; Eperjes, Ungvár, Regéc, Patak s valahány felvidéki vár volt, mind önként kaput tárt Caprara tábornok hadai előtt.

Az együgyü töröknek — különösen mikor Ilona leveleiből is értesült, hogy férje elfogatásának minő visszás eredményei lettek — fölnyilott a szeme, belátta, hogy bolondot tett, saját maga alatt vágva az ágat s hogy hamarjában jóvá tegye a baklövést: Tökölyit friss csapatok élére álitotta azonnal.

De már késő volt minden.

A végzet kereke tovább forgott és segítette elgázolni, összerúgni a török főnhatóságot a magyar területen.

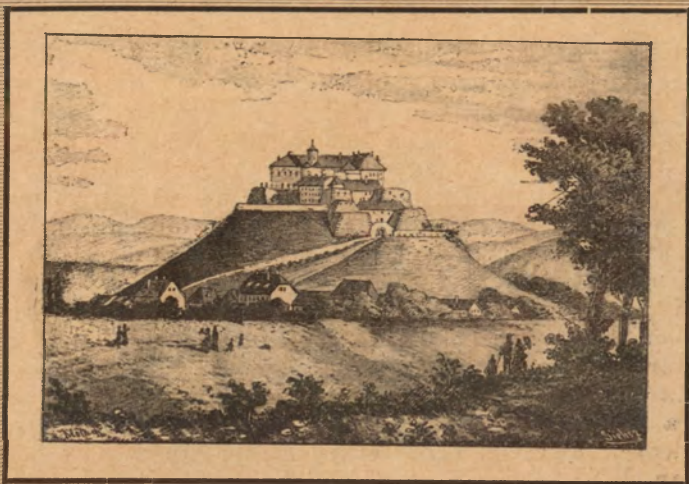

IX.

1685 végén Munkácsot is megszállotta a labancz. Caprara marczius közepén személyesen is megjelent a táborban s fölizent Ilonának: adja föl a várat. De az okos és lelkes asszony ily diplomatikus válaszszal felelt a fölszólításra:

— Ó, ugymond, nem kívánja a harczot. Mint a Rákóczi Ferencz gyermekeinek anyja s gondnoka azonban köteles védeni ezek örökségét, ha megtámadják. Sem ő maga, sem kiskorú

gyermekei nem vétettek a császár ö fölsége ellen. Azért nem hiszi, hogy ez egy nő és ártatlan gyermekei megrontására fegyveres erőt használjon; mi bizonyára ö felségének sem a vezérnek hadi dicsőségét nem fogná öregbíteni. Kéri a tábornokot, szünjék meg öt háborgatni. Ha azonban e kérésre nem ügyelne, tudja meg, hogy sem többi várainak elvesztése, sem az ostrom félelme nem képes öt arra indítani, hogy megfelelkezzék arról, amivel gyermekeinek tartozik.

Munkács vára.

Nagyobb bizonyosság okáért aztán kitűzték a vár fokára a vörös zászlót s minden bástyáról egy-egy lövést tettek, a mi hadi nyelvben annyit jelentett: „Erre is készen vagyunk!”

Munkács az időben jelentékeny erősség volt. Háromszoros fal és a Latorca folyamból vízzel tölt mély árkok övezték. A várat Radics Endre főkapitány alatt két, mások szerint négy ezernyi, eleséggel és löszerekkel jól ellátott őrség védte. Az ellenség eleinte csak arra szorítkozott, hogy a várbelieket a vidéktől elrekeszsze. Ez azonban egyelőre nem sikerült, annyira nem, hogy a várbeliek a vidékkel folyton közlekedtek s Tökölyihez leveleket és követeket is küldöttek.

Caprara viárkokat vonatott, védsánczokat hányatott s bömbölő ágyuszóval keményen hozzálátott az ostromhoz.

A sok fényes golyó éjjel-nappal tüzes záporként hullott a vár falai közzé; a száz, százötven fontos bombák csakúgy búgtak s a legtöbb — a német generális egyenes parancsára — a fejedelmi palotát vette célba, a hol Ilona és gyermekei tartózkodtak. De e hajlékot isten keze védte s angyalai örködtek fölötte. A bombák nem sok kárt tettek abban.

A történet feljegyzé — s e lap ragyogása sohasem fog megszűnni — hogy másfél hónapon keresztül az ostromlók egy nyommal sem közeledhettek a falakhoz. A várbeliek azonfelül az ellenség hamar apadó sorait merész és sikeres kirohanásokkal is ritkították.

E hősies ellenállás lelke maga volt Zrinyi Ilona.

Mindjárt az ostrom elején összehivatta a várőrséget s férje biztató leveleinek előmutatása, hűségre s kitartásra buzdító szavai által oly lelkesedésre villanyozta azt, hogy Radics Endre főkapitány s a többi hadnagyok az őrséggel együtt megesküdtek a várat mind haláláig védelmezni. Mikor a java ostrom folyt, a vár legveszélyesebb pontjain Ilona kócsagtollát látta lebegni az ellenség. Ha tűz támadt: vizes bivaly és ökörbőrökkel ő intézte az oltás munkáját. Nappal hadi szemléket tartott s katonai gyakorlatokkal óvta és fokozta a fegyelmet. Éjjel a bástyákon cirkált: helyén van-e, ébren van-e minden őr s nem kell-e tartani valamely kellemetlen meglepetéstől?

Az erkölcsi erő mindig nagyobb hatalom mint a fizikai. Caprara meggyőződhetett, hogy lövegei a várnak nem ártanak, míg ellenben a védők tüzelései jelentékeny pusztitást tesznek hadaiban. Május elején végre fogyni kezdett puskapora, de még inkább türelme. A várbeliek nagy örömmel látták, hogy Munkács városából számos társzeker indult ki, mi az ostrom megszűnésére látszik mutatni. Sejtelmök teljeseledt. Az ellenség kivoná sánczai-ból a löszereket és ott levő készülleteit felgyujtván, a vár alól tova vonult. Caprara csak a lovas csapatokat hagyta hátra, hogy cernirozzák a várat, míg az éhség és szükség betöri és megnyitja a makacs kapukat.

Caprara tehát elment oly csatátért keresni, a hol olcsóbb babér terem.

Távozását üdvövésekkel kísérték, lakomákkal ünnepelték a várban s azonnal nemhogy félték volna a porkoláb szerepre kárhoztatott német lovasságtól, sőt inkább szeme láttára portyáztak szanaszét, gyűjtöttek búzát, bort, fegyvert s új anyagot és erőt egy új ostromhoz, sőt Ilona ékszereinek árán még posztót is hoztak téli ruházatra a szomszédos Lengyelországból.

X.

Ilona az ostrom alatt is több izben küldött követeket s leveleket férjéhez s fogadta az övéit.

Még mindig remélt s derült lélekkel türte sorsát, melyet különben igaz örömök is meg-megédesítették koronként.

Igy május 29-dikén névünnepe fényesen és zajosan lett megülve. Zeneszó, pohárcsengés, trombita rivalgás, taraczdurrogás s ágyudőrej fölváltva hirdeté a künn levőknek: mily széles kedv, vig élet foly odabenn. A tiszteket saját asztalánál vendégelé meg Ilona, kellemes meglepetésekben részesítve egyiket is, másikat; a legnagyobb és legkedvesebb meglepetés azonban őt magát érte.

Ebéd végén fölpattant az ajtó, a két kis örökös belépett s elébb a kilencz éves Ferencz, majd a tizenhárom éves Juliánka hosszú költeményt szavaltak el anyjok tiszteletére.

Ilona e verseket másnap saját kezével lemásolván, utánok a következő jegyzetet vetette :

— „Isten soha ne adjon anyának jobb gyermekeket, amint ezek még eddig az ideig voltak; mert sohasem tapasztaltam egyebet bennök az igaz szeretetnél s engedelmességnél hozzám semminemű változásokban. Egymáshoz igaz atyafi szeretettel voltak. Ha tovább is hozzám és az én édes uramhoz abban megmaradnak; vesznek jutalmat mitőlünk, Istentől áldást s adnak jó példát az világ fiainak.

De fájdalom, ez az öröm az utolsó örömek egyike volt, mert Ilona reményei a szabadulásra mindinkább tünedeztek. A töröknek ez évben is szenvedett vereségei Tökölyit Erdélyből is kiszorították, úgy, hogy ezentul hadainak maradványával már csak a Dunántúl létezhetett. Valószínűleg férjének e reménytelen helyzete inditá Ilonát, hogy Ferencz fia ügyében a lengyel királyhoz folyamodjék.

XI.

1688. év elején Caraffa tábornok, kinek már neve is iszonyatot gerjesztett s kit vérszomja és magyarirtó dühöngései miatt vérebnek kereszteltek el, uj és tetemes haderővel szállott Munkács alá.

Valószínűleg felsőbb utasításból sima hangon a következőket írta Ilonának: „A török hatalom végkép lehanyatlott; Magyar-, Erdély s Tótország felszabadult az iga alól; József a magyarok megegyeztéből örökös királynak koronáztatott; a levertt töröknek elég gondot ad önmagát védelmeznie, nemhogy másnak adhatna segílyt; már békéért is könyörög, de a császár hatvan ezernyi diadalmas seregével nem akar megállapodni szerencsés hadjárataiban. Kérdezi őt, hogy egymaga egy várra szorulva, a segíly minden reményétől megfosztva, akarja-e tovább is folytatni a háborút? Férjének egykor hatalmas serege néhány százra leolvadva, éhen, rongyosan sanyarog; egyéb hivei a vérpadon hullottak el, vagy börtönökben senyvednek. A töröknek ma már gunyyná vált védelevelében bizik-e? Hallja, hogy Tökölyinek esküvel fogadta légyen a vár megvédését míg általa megsegítették. De gondolja meg, hogy ez királya iránt teszi lázadóvá. Mint keresztény s lovagias férfiú inti őt, hallgassa meg tanácsát: előzze meg a kénytelenséget s felhagyván az ellentállással bizza hanyatló szerencséjét a császár kegyelmére, nehogy gyermekeinek, a fényes Rákóczi ház sarjainak inkább mostohája mint anyja legyen.

Caraffa jól tudta, hol lehet e hősi szíven legkönnyebben s legbiztosabban a legmélyebb s legfájóbb sebet ütni.

Gyermekei jövőjeért tette felelőssé az anyát, hogy megtörje a feleség büszke erélyét, felséges daczát. S mialatt ő vérkönyüket sirt e lelki harcban: környezete elárulta.

Levél jött Tökölyitől, melyet a kétségbeesés iratott vele, s melyben a mindenki által elhagyott kuruczvezér felsorolván a saját és a török seregek tömérdek veszteségeit, — fájdalmában, hogy Erdélyből is kiszorult, késznek nyilatkozik áttérni a kath. hitre, ha a római pápa méltányos békét eszközöl közte és a császár közt.

A levél titkos jegyekkel volt írva. Megfejtését a levertt s önmagával meghasonlott fejedelemasszony egyik legbizalmasabb emberére, férje kancellárjára, Absolon Danielre bízta. E fanatikus lutheránus visszaélt a bizalommal s megiszonyodva a gondolattól,

hogy ura a hit árulójává legyen, elhatározta, hogy inkább ő árulja el urát s néhány czimborával szövetkezve szándékosan elpredálta a várnak mindennemű készletét s így kényszeríté Ilonát, hogy a dologról tudomással bíró Caraffának átengedje a

Madarász Gyűző eredeti festménye után.

Zrínyi Ilona Munkács várában 1688. évben.

Kőre rajzolta Charpentier Jánosban.

(A pesti műegylet tagjainak 1868. évre.)

bevehetetlen Munkácsot: s legutolsó mankót, amire Tökölyi reményei támaszkodtak.

Az átadási föltételek főbb pontjai a következők voltak: A várbelieknek, ha a császárnak hűséget esküsznek, teljes bün-

bocsánatot biztosítottak. A fejedelemszöveg Bécsben teljes szabadságban fog lakni, de a császár engedelmével onnan nem távoznak. Az árvák öröksége vissza fog adni, de azok főgondnoksága ezután magát ő felségét illeti. A fejedelemszöveg jegy- és nászajándékait szintén visszakapja, de Tökölyi ingóságai elkoboztatnak, kinek, mint kegyelemvesztett lázadónak a vár feladását sem szabad tudtára adni. . . .

— Hát annyira jutottam, hogy szívem uram kárhoztatását emagamnak kell aláírnom! Zokogott Ilona, mikor a szerződést aláírás végett eléje tették. De vissza lépni többé nem lehetett. Aláírta.

XII.

Az ígéret szép szó, ha megtartják; a bécsi kormány azonban nem igen szokta azt beváltani. Ilonát, kiből a tisztességes ellen egyformán tisztelte volna a jelen szerencsétlenségét s a fényes multat, Bécsben gyáva erőszakkal igyekeztek korai sírba vinni.

A Rákóczi-gyermekek teljhatalmu gyámjává Kollonics bibornok és bécsi püspök neveztetett ki. Ez azután Rákóczi Ferenczet beadta a prágai jezsuitákhoz. Juliannát pedig a bécsi Orsolya-szüzekhez. Ilona fiát nem kísérhetvén, leányával önként megosztotta a zárdai fogságot s a szabadulás üdvözítő pillanata is itt találta.

1690 nyarán Tökölyi lángelméjét és vitézségét még egyszer beragyogta a szerencse; a zernyesti ütközetben nemcsak megverte a németeket, de Heiszler osztrák tábornokot és Doria ezredet el is fogta, személyes ellensége, a vén Teleki Mihály pedig ott maradt a csatatéren.

A bécsi kormány füt-fát, mind jobban növekedő pénzüsszeget ígére a két jeles s nélkülözhetetlen német katonáért, de Tökölyi válasza mindig csak az volt: „Nem adom pénzért, csak cserében — Ilonámért.”

Egyik levelében így ír nejeének: „Édes feleségem, hogy régen nem vetted leveleimet azt ne az én idegenségemnek, hanem az időnek tulajdonítsad.” Panaszkodik, hogy a nagyvezér mind eddig nem engedte Heiszlert és Doriát érette elbocsátani. „S

míg ezeknek dolga végződik, sem magok a rabtisztek, sem ő felsége generálisa nem engedték emberét vagy levelét Ilonához menni, mi neki elég fájdalma van.“ E miatti boszuságában ő sem engedi meg ezentúl Heiszlernek, hogy feleségéhez irhasson s kényelméről sem fog annyira mint eddig gondoskodni. „Ezt mind Heiszlernénak, mind egyéb atyjokfiainak értésökre adhatod. Ha pedig azt akarják, hogy jól accomodáljak s az irást s emberek járását meg engedjük, nyerjenek neked is engedelmet az udvarnál, hogy állapotodról irhass és emberedet hozzám küldhesd, ki által én is izenhessek. Egyébiránt is ő felsége assecuratiója által jöttek ki Munkácsból, és nem is tartathatnál másként és azokban hasonlónak, kiket fegyverem utján is harczon adott isten kezembe. Magadat ne emészd, bizzál istenben, légy jó reményben, visel isten s én is gondot reád.“

Mind a porta mind a császár kénytelen volt meghajolni ennyi jellemzilárdság, a balesetek sulya alatt is büszkén fel-emelkedő lelki nagyság előtt. S Heiszler és Doria hazatértek, — Ilona pedig örömteli szívvel, de pénzben koldusszegényen távozhatott Bécsből. A munkácsi szerződés azon pontjának beváltását, mely biztosítá a fejedelmi hölgy nász-, jegy- és más javait — elodázta a bécsi kormány s bár elvben 50.000 frtot megszavazott érte, de tényleg sohasem fizette ki az összeget.

Jellemző, hogy Caraffa a szerződést a bécsi udvar tudtával s katonai becsületszavának hangsúlyozásával irta alá.

XIII.

A Tökölyi-pár május 13-dikán Uj-Palánka mellett találkozott egymással.

Hét év óta nem látták egymást s minő hét év volt ez! minő terhes, kinszenvedésekben milyen gazdag hét év.

Körülöttük verőfényes tavasz mosolygott, de hova lett az ő tavaszuk, hova az ő reményeik és virágaik?!

Ilona alig ismerte meg férjét. A daliás leventéből megörnyedt lassu léptekkel járó, összetört férfi lett, kinek hosszú szakálla s őszbe csavarodó haja sötétre árnyékolta sápadt arcza most felvillanó örömét. Tökölyi meg emlékében keresgélte azokat a rózsákat, melyek egyszer Ilonája arcán virultak s melyeket rég lehervasztott, letördelt az élet nehéz küzdelme, a magány bánata és sanyaruságai.

Ha valakinek valaha: úgy nekik bőven volt miért könnyezniök, mikor egymás nyakába borultak. Oly ország határán állottak, mely többé nem volt az ő hazájok s oly élet mesgyéjén, melynek csak multja van, de már nincs jövődje. E viszontlátás örömeiben annyi volt a mély fájdalom, hogy szinte az utolsó parányig áthatotta, átnyilazta lelküket.

A mintegy harmadfél ezer főre rugó kuruczhad lelkesült éljenekkel üdvözölte úrnőjét, hogy elriaszssa a fájdalmas visszaemlékezések s aggasztó sejtelmek boruját homlokáról, de az a homlok azért nem tudott felderülni, mert Ilona tudta, hogy ugyanakkor száz annyian szidják, rágalmazzák férjét s bármikép erőltette az ellenkezőt, csak könnyeiben törtek meg e tüntető lelkesedés sugárai.

Ezen érzékeny találkozás után Ilona férjével Passaroviczba vonult, hol kellő kényelméről eleve gondoskodtak. Itt két évet töltött, mialatt gyakran vett részt a vadászatokban s hol egyik hol másik főúr téli mulatságaiban. Ő maga is rendezett a farsang alatt néhány mulatságot, főkép azért, hogy férjét, ki már erős köszvénybajban szenvedett, kissé felvidítsa. Azonban mindezek csak erőltetett mulatságok voltak. Ilonának élete hasonló volt egy későn átültetett üvegházi növényhez, mely ha a rá süttött

nap sugaraitól néha fel is elevenedik, folyvást hervad s ragyogó szirmai egyenként hullanak.

Minél inkább hanyatlott a török had tekintélye: annál jobban súlyodt becületérzésük. Egyes basák osztrák zsoldot huztak s azzal keresték a magyar király kedvét, hogy Tökölyi-éket megalázni, keseríteni, sértegetni százféleképpen segítettek. A kuruczvezért tüntetőleg mellőzték, tanácsait semmibe sem vették, parancsaira nem hallgattak, kérelmeit válasz nélkül hagyták. Zrinyi Ilonának, a Rákóczi és Tökölyi nejenek, rimánkodnia kellett, hogy a császárné köntöse csókolására bebocsátassék s elképzelhetjük: minő szükség rettenetes jajkiáltása az ő ajkain, midőn így ír a nagy vezérhez:

„Isten és világ előtt nyilván vagyom, hogy az én uram a maga országában magát királynak tartotta és én is királyné voltam, Munkács várát a világ láttára a német ellenség ellen három esztendeig mint egy pasa oltalmaztam és tartottam . . . Az Istenért s a hatalmas császár méltóságaért kérem nagyságot, gondoskodjanak illendően rólunk . . .“

A megaláztatások ideje volt ez életük szomorú történetében s valóban Ilona hősie, önfeláldozó s szenvedésekben edzett lelke kellett hozzá, hogy némi életvidorságot keltsen menekült társaiban s beteges férjében.

A zentai nagy ütközetben, melyben a török végkép megveretett, Tökölyi is részt vett s a rákövetkezett békében kimondatott, hogy Tökölyi és társai az ország határaitól messzre bezállítandók. A konstantinápolyi osztrák követ minden lehető elkövetett, hogy Tökölyi minél messzebbre vitessék s nagy örömét találta a nagyvezér azon rendeleteiben, mely szerint Tökölyi és neje lakául Kis-Azsia Nicodémia nevű városkája jelöltetett ki.

Itt várt reájuk az élettragédia utolsó felvonása.

Itteni életükről, mely hasonló volt a lenyugvó nap halavány fényéhez, elég részletes adatokat közöl Komáromy János, Tökölyi titkára. Naplójából a következő érdekes adatokat füzük együvé.

Nikodémia a márvány-tenger egy kis öble mellett nagy kiterjedésű város volt. Mellette mintegy két órányira igen kellemes völgy terült el, mely tarka virágokkal borított mezőivel, árnyas ligeteivel, pisztrángos patakjaival és gazdag gyümölcsfáival óriási diszkerthez hasonlított. Ide szeretett Ilona férjével kísétálgatni; itt emlegették fel gyakran, leviharzott magyarhoni küzdelmeiket, melyeknek folytatójául Ilonának jezsuiták által nevelt, de meg nem rontott fia, II. Rákóczi Ferencz éppen ez

időben lépett fel. A kedves völgyet, melyet Komáromy „virágmezőnek“ nevez, Tökölyi megvette s itt a természet bájai között keresett vigaszt reménytelenül beteg szívének. Ilonának, mióta megtudta, hogy fia a német kormány által mint felségsértő elfogatott és ugyanazon börtönbe záratott, melyből apját a vérpadra hurczolták, — nem volt többé vig napja. Azt az örvendetes hirt ugyan megérte, hogy fiának sikerült a börtönből kimenekülnie, de bomladozó egészsége, illetőleg tüdővész baja 1703-ban már az ágyhoz szegze, melyből többé nem is kelt fel soha.

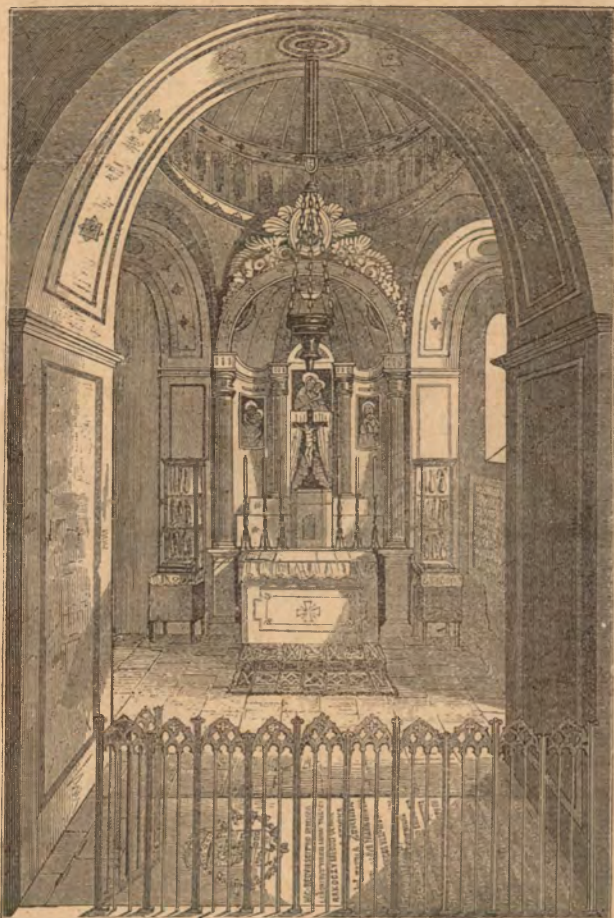
Halála előtt néhány nappal a reformatus Komáromy János imádkozott vele s midőn már hangosan nem birt beszélni, e szavakat súgta hű embere fülébe : „Követem az én édes uramat, hamit én vétettem ő kegyelmének, én ő kegyelméhez igaz voltam. Másokat is követek kicsinytől fogva nagyokig, nékem megbocsássanak, én is mindenkinek megbocsátok.“

Február 18-dikán imádkozás után, reszkető kezeit az égre emelvén, a szavakkal : „Uram, a te kezeidbe ajánlom lelkemet!“ — jobb létre szenderült.

Komáromy Konstantinápoly Galata nevű külvárosában a jezsuiták templomában temettette el, fehér márványoszlopot tévén sirja fölé s a templom falába az oltár mellé egy másik márványtáblát, melyre nagy aranyos betűkkel ez vala vésvé :

„Itt nyugszik munkái után a férfias lelkű asszony, nemének és századának dicsősége, méltóságos Zrinyi Ilona, a Zrinyi és Frangepán nemzetségek utolsó disze; Tökölyi, hajdan Rákóczy fejedelmek mindkettőjökhez méltó neje; rangja által kitünő a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek között; nagy tettei által még hiresebb az egész világon. A sors szeszélyeit erős lélekkel tűrve nagy volt a jó, még nagyobb a balszerencsében. Hadi dicsőségét keresztényi kegyességgel tetézve, erős lelkét visszaadta az urnak. Meghalt virágmezei birtokán, Bithyniának nikodemiai öble mellett a megváltás 1703-dik, életének 60-dik évében, febr. 18-dikán. Nyugodjék békében. Amen.“

Kimulását leirván e szavakban sóhajt fel a naplójában a hűséges titkár : „Megmenekedél e rossz világtól istenfélő, tiszta életű jó erkölcsű, sok boldogtalanóságaidat férfiszívvel meggyőző s annyi gyötrelmedet békességes lélekkel szenvedő fejedelem-

II. Rákóczi Ferencz és Zrínyi Ilona sírja.

asszony, nékem édes, jó, kegyelmes asszonyom! És bizony amennyit ez világon szenvedél, soha több purgatoriumba nem mentél. Leszakítá a halál a virágot mezejéről, ezt a legnemesbik virágot!“

Ime, egy igazi nő, egy valódi anya egy példányszerű honleány pályafutása, valóban méltó disze nemének és századának, sőt minden századoknak.

Emléke hatalmasabb a legerősebb gránitnál: neve milliók szívébe van el nem romolható, olvashatatlaná soha sem váló betűkkel fölírva.

Harminczkét évvel később fiát az anyjához hasonló sorsra jutott Rákóczi Ferenczet is ugyanazon sirba temette el hive, Mikes Kelemen. Ilona hullájából akkor már csak a koponya találatott fel, ezt is fia koporsójába zárták tehát s vele együtt temették el. Így egyesültek ők újra a hosszú távollét után, e nagy, e hős lelkek földi maradványai — messze, idegen földben, de fényes szellemök fölöttünk tündököl s azok az eszmék, melyekért életökben oly dicsően harczoltak, örökre halhatatlanok.

Endrődi Sándor.

Széchy Mária

1610—1679.

I.

Alig van történelmi női alak, a kinek élete oly változatos, oly érdekes lenne, mint a murányi Vénus-é; és bizvást mondhatjuk, hogy egyetlen egy sem volt, a kivel a költők oly szívesen foglalkoztak, mint éppen vele. Nem mintha e kiváló asszony életpályája olyan volna, melynek dicsőítése által az utókort arra ösztönöznék, hogy példa gyanánt kövessék. Széchy Mária minden diadala mellett, a mely mint szép asszonynak, mint hős nőnek és mint nagyhatalmu nádornének osztályrészéül jutott: sokkal többet szenvedett, semhogy bárki is megkivánhatná, hogy hasonló sorsban részesüljön.

De épp azért tanulságos e ritka női jellem fejlődése és annak minden változása. A történész előszeretettel nyomozza sok kalandját és annak okait; hű képet igyekszik rajzolni az asszonyról, a kit saját udvari poétája a szépség isten asszonyának nevével tisztelt meg; és a költő régebben és legujabban a műfajok minden nemében tünteti föl, majd magasztalva, majd a nemezis áldozatául szolgáltatva ki őt.

Nem mindig hasonló képet nyújt róla a józan historikus és a föllengző poéta. Már Gyöngyösi István, ki ott élt Murányban nagyon is eszményi alak gyanánt hagyta az utókorra, bár egész művében arra törekedett, hogy a híres szerelmi kalandot magyarázza, mentse és valószínűvé tegye. Népszerűbb és kedveltebb olvasmány is lett „A Marssal társalkodó Murányi Vénus“ mint a „Zrinyiász“, mely pedig, mint epos hasonlíthatlanul fölötte áll; s ha ma már Zrinyi műve mellett a Gyöngyösié háttérbe szorult s alig is olvassák, a „murányi Vénus“ elnevezés mindenki előtt ismeretes. És ez maga is fönttartja a köztudalomban az ingerlő, nádor asszony emlékét.*)

Ezt az asszonyt igaz valóságában kísérem meg bemutatni, híven rajzolva erényeit, nem leplezve hibáit. Érdekes marad így is, és sorsa így még jobban fölkelti részvétünket. Nem hibázhat soha oly nagyot az a ki nagyon szeret, hogy az elnézést ki ne érdemelné tőlünk. És Széchy Mária szeretett. Majdnem egész élete és annak minden fordulata a szív le nem küzdhető vágyaival függ össze. Ezeknek köszöni ritka diadalait, melyek el nem szédítették; ezek okozták mérhetetlen fájdalmait, melyeket büszkén viselt el. És rokonszenvünk mindenkor pártjára kél, mert szellem és erő, báj és jóság egyesültek e rendkívüli asszonyban.

II.

Széchy Mária családja egyike a legrégebbeknek és legelőkelőbbeknek az országban. Az ősi Balog nemzetségből származik s tagjai már a tizenharmadik században kitünő szerepet vittek. A mi nagy tisztséggel királyaink rendelkeztek abból mindig jutott egy-egy Széchynek is, és voltak köztük jeles férfiak, kik a nádori méltóságot, az esztergomi érseki széket s az országbirói hatalmat is elnyerték. Nagy vagyon is állt mindig rendelkezésükre s azt főleg Széchy Mária nagyatyja Tamás szerzé, a ki háromszor nősült. E három házasságból származott hat fiú közt volt György, a murányi Vénus atyja, kinek lelkületéből sokat örökölt a hazai történet ritka és érdekes hősnője.

Az olyan zavart kornak, a milyen a tizenhetedik század volt, meg vannak a maga szülöttjei. Változékony és következet-

*) Gyöngyösi István munkájának teljes címe: „Marssal társalkodó murányi Venus. Avagy annak emlékezete. Miképpen az méltóságos Groff Hadádi Wesselényi Ferencz, Magyar Ország Palatinussa akkor Füleki fő kapitány, az Tekéntetes, és Nagyságos Groff Rima-Szécsi, Szécsi Mária Asszszonyal, jövőöbeli házasságuknál való titkos végezése által csudálatos képen megvette az híres Murány Várat. Iratot ugyan az ő Nágok, Komornikja Gyöngyösi István által.

len jellem volt Széchy György, a kiben a legellentétebb tulajdonságok egyesültek. Jól megtudta egyeztetni a katonai vitézséget a hízélgéssel, a vakmerőséget a kapzsisággal, az erélyt a köpönyeg-forgatással. Élete folyamán egész könyvedén változtatta politikai nézeteit, s éles eszét, sőt hazafiságát és vallásosságát is arra használta föl, hogy roppant vagyonát egyre gyarapítsa, befolyását megszilárdítsa. És a szerencse mindig pártján volt. Főleg házassága alkalmával, mert hitvesében Homonnay Máriában, kit 1609. elején vett el, nem csak gazdag feleséget, hanem oly támaszt nyert, a kiben, mint nőben a tizenhetedik század legkiválóbb főrangú hölgyei egyikét tisztelték.

Házasságuk második évében 1610-ben született legidősebb lányuk Mária a ki később hivatva volt oly nagy szerepet játszani. Széchy György akkor Balog várában lakott, a mikor t. i. a tábori élet és egyéb katonai kalandok után egy-egy rövid ideig pihenni akart. Később 1617-ben Murány várát szerzé meg, e vadregényes, nehezen megközelíthető, közel három ezer lábnyi magas hegyen épült erősséget, mely aztán a család első székhelye lön. A várhoz már akkor a legérdekesebb hagyományok fűződtek. Mátyás király alatt rablók tanyáztak benne, később a hirhedt Bassó Mihály választá főhadi szállásul, hogy onnan garázdálkodásait intézze. De biztos hely is volt és Széchy György azért kedvelte meg az akkori veszélyes időszakban. Sokat is költött rá, hogy kényelmes, kellemes tartózkodási helylyé változtassa át.

A gyermek Mária kedélyére a vidék és környezetének romántikája nem maradhatott hatás nélkül. Ugy szólnán a katonáskodás zaja közt nevelkedett föl s korán hozzá szokott, hogy a férfit vitézsége, erélye után tanulja ismerni és becsülni. Nagyobb befolyással is volt rá atyja, ki mint legidősebb lányát gyöngéden dédelgette, míg szigoruan vallásos anyjától, kinek lelkülete sokkal komolyabb volt, csak a vallás, költészet és zene iránti hajlamot nyerte örökségül. Különben is jó nevelést kapott a fogékony szívű lány, mert mindig tudós papok foglalták el a murányvári lelkészi hivatalt, a kik egyuttal a gyermekek tanítói, nevelői magyar írók is voltak. Máriát mindenek előtt magyar nővé nevelték. Nem is értett más nyelvet, mint az édes hazait. Annál ügyesebb volt a férfias szórakozásokban, vadászatban, lovaglásban.

Igy nőtt fel hajadonná s a mikor tizenöt éves lett, atyja völegényt szemelt ki számára. E tervvel Széchy György, mint nemes ember, politikai és családi érdekű célt is kötött össze, azért választása ifjabb gróf Bethlen Istvánra, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem unokaöccsére esett. A fejedelem, ki már korábban nagy hasznát vette a menyasszony atyjának, szívesen

beleegyezett a létesítendő frigybe s a hozomány ügyeinek rendezése végett követeket is küldött Murányba, majd Terebesre, mely szintén Széchy György tulajdonát képezé. Azonban e tárgyalásokat hirtelen félbeszakítá egy váratlan csapás. Mária atyját, vadászat után, a midőn Beczkó váralján egy csűrben éjjel megpihent: saját fegyverhordozója két szolga kíséretében orozva agyonlötötte. E katasztrófát az is sulyosbitotta, hogy a gyászba borult özvegyet a fényes és országra szóló temetés után, mely Murányban 1625. december 14-én történt, a rokonok sora ki-méletlen pörökkel támadták meg.

De Homonnay Mária eszélyességével és kitartásával legyőzte sok baját. Kieszközölte a király oltalmát, a ki megerősítette őt férje hátrahagyott birtokaiban, azonkívül ki tudta vinni azt, hogy lányát Máriát nőül adta Bethlen Gábor unoka-öcscsének, dacára annak, hogy a király nem jó szemmel nézte az erdélyi fejedelemmel való összeköttetést s fogadalmat is tétetett az özvegygel, hogy Murány várát sem életében sem halála után nem engedí át erdélyi embernek. A völegény kedvence volt Bethlen Gábornak, s minthogy neki magának nem voltak gyermekei trónörökösévé is kiszemelte. Neki ajándékozta Vajda-Hunyadot s a hozzá tartozó uradalmat s az ép oly bátor, mint eszes és az egykori írók szerint jóra való ifju meg is érdemelte mind e kitüntetések.

De Máriának az volt a végzete, hogy ne legyen erdélyi fejedelemmé, mert nőül ment ugyan Bethlen Istvánhoz, de a völegény elesett a tróntól. A nagybátya ugyanis másodsor is nősült. Elvette brandenburgi Katalint, és ezt a hiú, tetszelgő és mulatni vágyó asszonyt, a ki később Mária jellemére is befolyással volt nevezte ki utódjává a fejedelmi székre. Széchy Györgyné nagy ügyességgel elintézte az ifju mátkapár anyagi dolgait is és 1627 tavaszán nagy fénynyel meg is ülték a lakodalmat, a melyen a király, s a nádor is képviseltették magokat. A menyasszony kelengyéje oly gazdag volt, hogy hire messze földre elhatott. Pozsonyból s Bécsből hozatták az értékes holmikat s a murányi kincstár sok drága tárgya is nászajándokul szolgált. E kincsekhez járultak aztán a völegény műdarabjai is, melyek közt Attila egy pajzsa is szerepelt.

Bethlen István fiatal nejét Erdélybe vitte, a hol, mint váradi főkapitány előkelő szerepet játszott. Itt Váradon telepedtek is le; de bejárták gyakran az egész országot s ha szórakozás kellett Széchy Máriának: fölváltva lakhatott férje különböző birtokain Vajda Hunyadon, Tasnádon, Ecseden, Déván. Az udvar körében ritkábban fordultak meg a házasfelek; s ennek oka kétséggkívül az volt, hogy Báthory István távol akarta tartani nejét a fejedelemmé ledér társaságától. A Berlinből

Erdélybe jutott „német asszony“ ugyancsak élte világát s nap nap után bálok, álarczos vigalmak rendezésével foglalkozott, melyek alatt az udvari kalandokra bő alkalom nyílt. Igaz, hogy e mulatságok hozzájárultak a társadalmi szokások finomulásához, de az előbbi dözszölések helyébe, a mikor gyermek s asszony is lerészegedett, ledér élvvággy kapott divatra s ha Bethlen Gábor első házassága alatt csupán a fejedelem tivornyáin virágzott a kicsapongás, most a második feleség vetélkedett férjével a ledérségben.

Igen természetes, hogy az udvar első hölgyének e példáját Erdély előkelő női közül sokan követték. Széchy Máriának is, ki egészen ellentéte volt anyjának, az istenfélő Homonnay Máriának, ott nyíltak meg a szemei s habár gyűlölte brandenburgi Katalint s lehetőleg ritkán érintkezett vele, jellemének későbbi gyors átváltozásához már ez első benyomások is hozzájárultak. De Mária szerette férjét, a „kis gróf“-ot, mint a kortársak nevezték. Szeretettel csüggött rajta, s boldogságukat, melyet a házias megelégedés, s a nyilvános ünnepeltetés egyaránt biztosított szívüknek, házasságuk második évében egy kis lány születése is fokozta, 1628-ban.

De ez idylli napokat nem sokára háborus világ szakította meg. A fejedelem halála után I. Rákóczy Györgyöt emelték a trónra s a kis gróf is nem nyugodott addig, míg brandenburgi Katalint le nem köszöntette. S ez erélyes eljárásban mutatkozik Széchy Mária első elszánt föllépése a politika terén, mert ő volt az, ki férjét e lépésére ösztönözte, s mint egy próbáját tette le ezuttal ama nagy hivatásának, a melylyel később az ország sorsára oly elhatározón befolyt.

Személyesen azonban nem vett részt férje nehéz és győzelmes munkájában. . . Kis lányával Ecseden időzött. De épp az ecsedi napok váltak végzetessé Mária családi boldogságára. Az ottani egészségtelen égálgban megbetegedett a kis Krisztina s alig három éves korában meghalt. S ettől fogva a gyász meg-megujult Mária életében. Második gyermeke csecsemő korában hűnyt el s nem sokára még rosszabb csapás érte. Nem élvezhette soká ama kitüntetések, melyekben férjét az új fejedelem udvarában részesítették, mert Bethlen István követte két gyermekét s neje önfeláldozó, szeretetteljes ápolása dacára meghalt Ecseden.

III.

Fiatal és özvegy volt Széchy Mária. Éppen csak hogy megízlelhette a házas élet örömeit s már le kellett mondania

azokról. Tulajdonképi nevelése, jellemének fejlesztése, akaraterejének megszilárdítása csak férje oldalánál kezdődött, a ki támasza, vezetője volt az élet útján, s most elhagyatva, idegen földön, kapzsi rokonok közt találta magát. Különösen férje családja üldözte őt s elakarta szedni tőle a kis gróf hátrahagyott birtokait. Apósa és sógora lelketlenül oly családi egyezmény aláírására kényszerítették, melyet mindenki jogtalanának mondott; de a fejedelem se tehetett semmit ellenében.

Elhagyta Ecsedet és Dévára vonult Mária. Itt tölté a gyász idejét. S vajjon szíve mélyéből gyászolta elhunyt urát? Ez éles kérdést újra meg újra fölvetik a történészek, mert egykorú följegyzések s későbbi ítéletek egyaránt alapul szolgáltak, hogy Széchy Mária ingatag szivéről egész mende-mondák képződjenek. Ezek szerint a murányi Vénusnak már első házasságát se az égben kötötték, mert völegényét Báthory Istvánt nem szerette, hanem már ekkor is Wesselényi Ferencért rajongott, kinek — mint látni fogjuk — meg kellett elégednie, hogy a harmadik férj legyen, a mikor az első nem lehetett. A históriai pletyka tudni akarja, hogy a fiatal lány álmait az ő szigorú atyja kiméletlenül megzavarta, s erőszakkal követelte az erdélyi fejedelem családjával való összeköttetést.

De mindez mesének bizonyult, mert Mária élte ez éveiben nem is látta Wesselényit, és első férjét Bethlent kezdettől fogva tiszta szívből szerette.

A házasság évei alatt e vonzalom csak erősödhetett s mégis följegyezték róla, hogy már most hűtelen asszony volt, ki férje saját sógorával Zólyomi Dáviddal folytatott szerelmi viszonyt. Igaz, hogy ez az állítólagos udvarló benső viszonyban állt a házasfelekkel, híve volt a férjnek, jó barátja annak hitvesének, kivel együtt ápolta a huzamosan beteg kis grófot, és az is igaz, hogy az özvegygé lett Máriát épp Zólyomi Dávid kísérte el Gyula-Fehérvárról Dévára, a hol szomorú napjaiban vigasztalta; de mindez csak látszat, melynek ellenében több hitelt érdemel az, hogy mind az elhunyt férj, mind pedig ennek atyja magasztalva emlékeznek meg Mária ragaszkodásáról, önfeláldozásáról, s ez annyival döntőbb, mert az özvegy apósa a leglelketlenebb pörökkel támadta meg a védtelen asszonyt s e családi hadjárat alkalmával a más természetű vádak egész özönét zudítá rá.

Különben is Zólyomi Dávid néhány nappal sógora temetése után fogságba került, hol életét be is fejezé és soha többé nem látta Máriát. Igy ettől a támaszától is meg volt fosztva a fiatal özvegy. Mindene volt: szabadsága, vagyona, szépsége, egészsége: csak védője nem akadt, a ki fosztogatói ellen megoltalmazhatta volna. A gyászév elteltével a boldogság

utáni vágy is mind követelőbben ostromolta szívét. Élvezni akarta az életet, melyet szeretett és újra meg akarta ízlelni a szerelmet, melyre kevés oly nő termett, mint éppen ő. Mindez megbarátkoztatta ama gondolattal, hogy másodszor is férjhez menjen. E szándékát kivitte annak dacára, hogy Vajda-Hunyadot és Bábolnát veszély fenyegette, mert a Bethlenék által kierősza-kolt egyezmény szerint e két birtokról le kellett mondania, ha másodszor lép házassági frigyre. Széchy Mária azzal kezdte, hogy 1634. március 13-án megjelent Gyula-Fehérvárott s ott ünnepélyesen tiltakozott az ecsedi szerződés érvényessége ellen, mert annak aláírását férje ravatalánál kicsikarták tőle.

Erélyes, okos lépés volt ez; de a miért tulajdonképen megtette az éppen nem volt észszerű. Az erdélyben csak nem rég ünnepelt, szellemes, előkelő, mélyen érező és méltán hiú asszony: egyszerre megfélemedezett önmagáról s oly férfitüntetett ki kegyével és kezével, a ki semmiképen nem illett hozzá. Szatmárból került ez a második férj, névszerint Rozsályi Kun István. Egy alapjában jószívű, bár, mint később kitünt, brutális boszura is hajló ember; közönséges észszel, köznapi szokásokkal, a kinek sem tehetsége, sem vágya nem volt szerepet játszani a közéletben, s a kit korlátolt szelleme másra se utalt, minthogy csöndben gazdálkodjék és ismeretlen homályban élje le napjait.

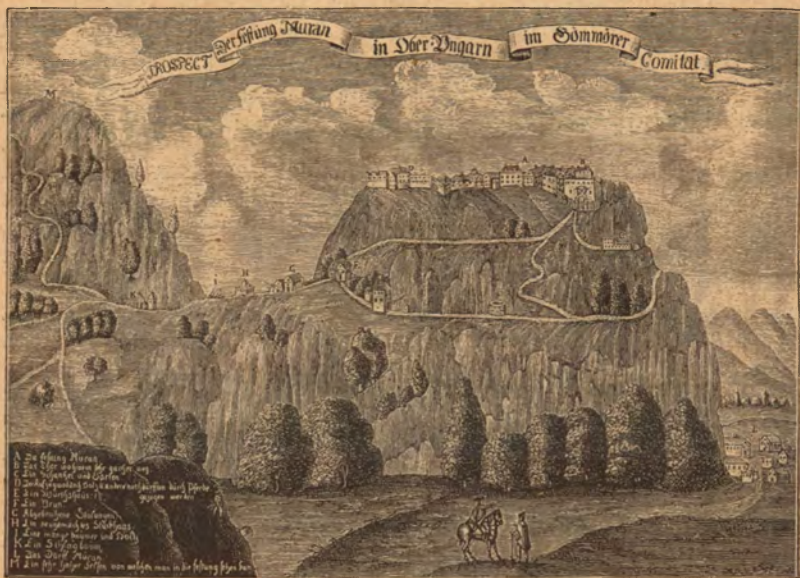
Mind e fogyatkozásokat legkevésbbé sem birta ellensúlyozni az, hogy Kun István szerette nejét.

Mi örömet találhatott Széchy Mária oly ember ragaszkodásában, a kinek lelkülete nem egyezik meg az övével, a ki meg nem értheti őt s a kinek társasága, kezdettől fogva untató volt rá nézve. Valóban csodálkozni lehet, mint hagyhatta el az előkelő kedvtelésekre vágyó nő Dévát, hogy Rozsályra menjen, és mint tudta önállóságát, szabadságát áldozatul dojni olyan köznapi lélekért, a milyen Kun Istvánban lakozott. De vannak rejtélyek a nők szívbéli cselekedeteiben, a melyeket meg nem fejthetünk; mintha csak abban volna koronkint élvezetük, hogy saját jobb meggyőződésük és hajlamuk ellenére járjanak el és mindegy magukra erőszakolják azt, a mit tulajdonkép nem is akarnak.

Mert Kun István gazdag sem volt, hisz az esküvő költségeit is Mária fedezte; s a mi dicséret róla fennmaradt, nem más, mint hogy csinos embernek tartották, de afféle „parlagi szépségű“ embernek, a ki első pillanatra szembetűnt, de minden utána következő pillanatban veszített, mert kedély és lélek nem nyilvánult sem nézésében, sem beszédjében. Máriát is csak nagyon rövid ideig ámitotta az első benyomás kedvező volta. Csakhamar üresnek, élettelennek találta a hallgatag embert s nem késett a nap, a mikor belátta, mily szerencsétlen ez ember oldalánál, a

ki szabadságában korlátozza, kedvteléseiben lenyüguzi, míg ő maga semmi kárpótlást nem bír adni. A házaselet örömeiből semmi se jutott neki s ez összeköttetés mind elviselhetlenebb teher volt rá nézve. Érezte, tudta, hogy e zsibbasztó lélekállapotban elveszti életörömét, elveszti a boldogság utáni vágyát is; pedig ugy szerette az életet s oly nagyon kívánt boldog is lenni.

És csalódott Mária abban is, hogy Kun István majd támasza lesz. Férje nem volt az, sőt tulajdonképen férj sem, mert a mi pöre, vizsálya, ügyes bajos dolga volt Máriának, azt ő

Murány a XVII. században. Herceg Koburg Fülöp ő fensége Szent-Antali kastélyában levő régi festmény után metszette Pollák.*)

maga végezte el. A Bethlen családdal folytatott küzdelemben, melyet pedig éppen ő miatta indított meg, az új férj legkisebb szerepet sem játszott. Neve is csak úgy fordul elő, hogy Széchy Mária ez időben Kun Istvánnak írta magát. S a magára hagyott asszony ez idő alatt ki tudta azt, mennyire nem számíthat soha férjére és egyuttal meggyőződött, mennyi erélye van magának, a mikor érdekeit védenie kell. A küzdelem ez iskolája megedzé Mária akaraterejét. Bámulatos az a kitartás melylyel egymaga mindent végzett. De azért mégis elvesztette Vajda-Hunyadot, dacára annak, hogy Rákóczy a fejedelem is beleavatkozott, és csupán Dévát hagyták meg neki.

*) A „magyar történelmi életrajzokból“ engedélylyel átvéve.

És az egyszer föltámadt erély nem hagyta el többé szívét. Az önmagára utalt asszony ez időtől fogva csodás erőt nyert, mely aztán később nagy válságok idején is, sőt élete utolsó pillanataig támogatta s mely hősnővé és mindenhatóvá tette őt. Férjét, kit gyámoltalan, aluszékony természete miatt most már nem csak unt, hanem gyűlölt is, mindjobban kerülte. Elviselhetetlen lett rá nézve Rozsály és igyekezett minél többször szabadulni Kun István örömtelen társaságából. Szinte föllélekzett az életvidám asszony, ha Dévára és a szintén tulajdonát képező Tasnádra rándult, s minél jobban idegenkedett férjétől,

Murány vára Diewald R. fényképe után metszette Pollák.*)

annál többször, és annál hosszabban kellett e két kedvenc helyére rándulnia.

Ismét megszerette a szabadságot, és úgy élt, a hogy természete, kedve kívánta; s lassankint Erdélybe tette át lakhelyét, de Kun Istvánt távol tartá magától. Nem feszélyezte már semmi s nem bánta, ha szakítás is lesz a vége. Meg volt Máriában a szív ama becsületessége, és őszinte egyenessége, hogy nem kívánt tetetni, s igaz természete kitört, hogy a meg-alázó bilincseket lerázza. A botrány keserűségét mindig ellensúlyozhatta a fölszabadulás édessége, hisz a kényszerült ámitás, a hosszas titkolódzás keserves egy kenyér. Jött aztán nap, a

*) A „magyar történelmi életrajzokból“ engedélyvel átvéve.

mikor a vidám szép asszony úgy elment Rozsályról, hogy oda többet nem tért vissza.

Valóságos boldogság volt rá nézve, hogy Déva vidékén fesztelenül, jólétben, jókedvű emberek társaságában a saját örömeinek élhetett. Volt valami dacz ebben a vigasságban. Boszút akart állani önmagán, hogy oly esztelenséget követett el s kora legunalmasabb férfiához ment nőül. Ezt az unalmat el kellett üznie s Széchy Mária nem sokat válogatta a módját, miként tehesse azt. Ezalatt otthon a jámbor férj ugyancsak türelmetlenkedett. Annyi lelki funkciója mégis volt, hogy ezt az állapotot még sem tartotta egész természetesnek, s habár a házi viszálykodásokból eléggé tisztán megtudhatta, hogy élete párjától nem remélhet többé szerelmet, mégis elbizakodottan hitte, hogy annak vágyait kielégítheti s hogy Mária hitvesi gyöngédségeire teljesen méltó. A feleség most már megunta a dolgot s nem éppen gyöngéden kiábrándította Kun Istvánt, üzenve neki, hogy többé Rozsályra nem megy vissza.

De Kun Istvánnak most sem fért a fejébe, hogy Széchy Máriára ő méltatlan lenne, sőt fegyverrel kezében akarta meggyőzni őt mennyire hozzá illik. Ha kell, hát erőszakkal is rákényszeríti az általa nyujtandó boldogságot nejére. Igazán legendaszerű az a ragaszkodás, az a nemtágitás, a melylyel ez a kevésbé szeretetre méltó ember Máriát üldözte, a mikor pedig rég beláthatta, hogy hitvese megelégelte szerelmét. Érdekessé akarta magát tenni s közel háromszáz lovassal elindult Dévára, hogy haddal, háborúval visszaszerezze a renitens asszonyt. Éjjel toppant a vár alá . . . Igen, egy férj a ki ostromolja neje lakhelyét. De Mária jókor fölébredt, kiugrott az ablakon, a kerten át fölsietett a hegyre s az erősségbe menekült. E hősi futásában csak néhány szolgáló kísérte; de aztán fönn a lőrések-nél igazi hősnővé vált. Sortüzet adatott a fegyveres szerelemmel lázadó férj és annak csapatjai ellen, a mire aztán Kun István megszeppent, visszahúzódott, s a védtelenül maradt kastélyt feladta. Bosszút állt az értékes butorokon, melyeket összetörtett, a kerten, melynek fáit levágatta, a boron, melynek fölöslegét kiöntette és az eleségtáron, melyet üresen hagyott hátra.

Aztán haza ment Rozsályra és egész útján gúnyos hahota kísérte, a melyet élete végéig mindig hallott. De nem is lehetett büntetlenül kora egyik legszebb, leghiresebb s leggazdagabb nőjének a férje. A válópör megindult. És Mária most már egészen fesztelenül folytathatta új és örömteli életét. Követ-hette nyugtalan természetét, hallgatott szíve benső szózatára, tehetett mindent, a mire kedve volt. Lóháton járt-kelt, fegyverrel kezében, egész csapat férfi-kisérettel. Így látta egyszer Rákóczy György is s nagyot bámult a daliás, karesú, villogó szemű asz-

szonyon. Szórakoznia kellett a másodsor férj nélkül maradt menyecskének, de ezuttal a szalma-özvegység vidám gyászát élvezé.

A mellett tevékeny volt háza körében is s nagyszámu birtokait buzgalommal igazgatta. Szeretett eladni és ujat venni s általában nem idegenkedett a pénz-operációktól, a melyekre fényüzése miatt sokszor utalva is volt. Mig atyja és anyja rendkívül takarékosak, majdnem fukarok voltak: Mária sokszor meggondolatlanul költött. A miben örömet lelt, azt megszerzé, s ha ez örömet fényes ruhák, ékszerek, aranyvirággal himzett nyergék szerezhették meg neki: akkor ezekre se kimélte a költséget. És pénztárát igénybe vette a jótékonyság is. Szegény tanulók áldották nevét és emlékét, a kiket segélyezett s ha zavarba jött, pedig sokszor jött, ékszereit is elzalogosította. E jótékony-ságát élvezték Tasnád jobbágjai is, a kik közé Déváról költözött. Itt különösen virágos kertjében talált örömet s a nap jó részét ott tölté kedvencz rózsái, bokrai és fái közt.

De itteni nyugalját ismét pörökkel zavarták meg. Akadt követelő, a ki Tasnádot elakarta vitatni Széchy Máriától, mig aztán a prókátorok egész seregével rendbe hozta ez ügyeit is. A pörből azonban ki nem fogyott. Ha békén hagyták, akkor ő maga indított kereseteket mások ellen. Különösen egykori férjét Kun Istvánt szerette zaklatni, a mi csupa szeszély volt és mulatságául szolgált. Pénz-zavaraiból gyakran kisegíté édes-anya, a ki Murányban élt és betegeskedett. Homonnay Mária és Széchy Mária azonban nem birtak jó egyetértésben maradni, az anya hajthatatlan volt, a lány akaratos. A feszültség odáig fajult, hogy az anya ki akarta zárni lányát az örökségből s írásbeli lemondást követelt tőle. Széchy Mária ezt megtagadta, a miért aztán Homonnay Mária börtönbe vetette, a honnan előbb ki sem ereszté, mig az okmányt alá nem írta.

E megadás azonban csak csel volt. A mint fogságából kiszabadult azonnal tiltakozott az elkövetett erőszak ellen. Majd a királyhoz fordult védelemért s a midőn anyjával kibékült, ez egyenlően osztá ki férje hátrahagyott javait három lánya közt s csak a sajátjából adott kevesebbet Máriának. Így Széchy Györgyné halála után, mely 1643. május 20-án következett be, a legidősebb lány Murány várának is igazi urnője lön.

De hatalmát meg kellett osztania testvéreivel. Ebből viszály támadt s e viszály adott alkalmat a murányi nevezetes szerelmi történetre, a melyet annyi költő megénekel.

IV.

Mint nagyérdekű kalandok hősnője került vissza Széchy Mária Erdélyből s ismét szerepet akart játszani Magyarorszáiban. Még mindig szép, üde és tetszvágyó volt. Az évek magokkal sodorták első fiatalságát, de érintetlenül hagyták hódító képességét és a kedvet is, hogy hódítson. Sokan vágyódtak kezére s a többi közt gróf Csáky István Szepesvár ura is szemet vetett rá, mert öccse gróf Csáky László és anyja Wesselényi Anna egyaránt jónak találták volna ez összeköttetést. De Széchy Máriának sokkal regényesebb módon kellett harmadik férjéhez jutnia.

Két nővére Kata és Éva, valamint ezek férjei Listius János és gróf Illésházy Gábor gyakori vendégek voltak Murányban, melynek asszonya szívesen fogadta őket s egy-egy külön lakot adott rendelkezésükre. E vendégeskedésnek csakhamar az lett a vége, hogy a nővérek és sógorok állandóan letelepedtek a gyönyörű fekvésű szikla várban, melyet mindnyájan megszerettek. Különösen Illésházy rajongott érte s a mikor kiűtött a háború, melyet I. Rákóczi György erdélyi fejedelem indított a magyar király ellen: elérkezettnek látta az időt, hogy önző célját kivigye. Minden ily mozgalmas, zavaros időben a haszonlesők kiméletlenül foglaltak és fosztogattak, nem kérve jó baráté, vagy ellenségé-e a préda. Az se tett különbséget, ha éppen rokoné volt, sőt itt könnyű volt a jogcimet is megállapítani, ha ugyan szükségésnek látta azt az erőszak.

Illésházy nem soká habozott s egyenesen Rákóczi pártjára állt, hogy az ő segítségével majd megszerzi Murányt; hűtlen lett a királyhoz és nem tisztelte anyósa végakarátát sem, a ki éppen a királyi kegyelem hatása alatt fogadta, hogy Murányt nem bocsátja az erdélyi fejedelem rendelkezésére, még oly módon sem, hogy azt bármi emberének adhassa. Mária azonban híve maradt a királynak; ezt jól tudta Illésházy, azért ellenségének tekinté sógorasszonyát. Erőszakosságával nem is késett soká s a midőn Mária Tasnádon járt, hogy onnan ezer veszély közt értékes holmijait haza hozza: a párttűtő a saját katonáival, valamint német zsoldosokkal megszállva tartotta Murányt. Listius sokkal gyámoltalanabb ember volt semhogy ellenkezett volna s így Illésházy csakhamar magához ragadta a hatalmat. Sőt a két sógor szövetséget kötött, hogy egymást támogatni fogják s minden törekvésük odairányult, hogy Máriát mindenéből vagy legalább jószágai nagy részéből kifosztják.

Szerencse, hogy életére nem törtek, a várból ki nem üzték vagy fogságra nem vetették. De azért elszerették volna tusz-

kolni, sőt követelték, hogy Rákóczi elé menjén. Máriát kétségbeesés fenyegette s e nehéz helyzete még súlyosbult, a mikor a pozsonyi kamara elrendelte az összes murányi birtokosok ellen a hűtlenségi pört s az összes javak elfoglalását is elhatározta. Hogyan menekülhessen a kettős csapás elől a rokonai által leigázott védtelen asszony? Ki menti ki e két nagy bajból és ki menti meg birtokait, a melyekre immár két oldalról is rá-tették a kezét?

Csodának kellett történnie és ez a csoda nem is késett. Pedig a meglepő fordulat igen természetes és könnyen megmagyarázható volt. Fülek vitéz kapitányának Wesselényi Ferencnek épp a szorongatás e napjaiban támadt az az ötlete, hogy Murány várát elfoglalja. Mi készítette e lépésre? Semmi más, mint hogy ő is vagyont akart szerezni. Tudta, hogy bitang jószággá vált ez az uradalom; a ki előbb foglalja el, annak legtöbb reménye lehet, hogy majd meg is tarthatja. És ez önző vágy arra sarkalta, hogy tervét ki is vigye. Mert ez a prózai ok és nem más volt az, mely alkalmat adott, hogy Wesselényi Ferenc csakhamar összekerüljön Széchy Máriával. De a mi a kivített sietteté, elősegíté és diadalra juttatta az már nemesebb szenvedély vala.

Wesselényi kezdetben tán nem is gondolt Máriára, legalább nem mint szerelmes. Be van bizonyítva, hogy minden pletyka dacára, mely még Bethlen István, a kis gróf völegénysége előtt eszményképül szánta Wesselényit Máriának, az előtt nem is látták egymást a füleki kapitány és a murányi híres asszony. Most mindketten özvegyek voltak. Wesselényi ájtatos feleségét Bosnyák Zsófiát, ki 1644-ben halt meg, nem igen szerette s nem is voltak boldogok; Mária pedig eddigi két férjénél hiába kereste volt az állandó megelégedést, az elsónél csak rövid ideig találta azt föl, a másiknál pedig egy percig sem lelte meg.

A lehetőség tehát meg volt, hogy kölcsönös rokonszeny fejlődhetik ki a két ismeretlen közt, s a bekövetkezett eseményeket csakugyan e kedvező körülmények érlelték meg. Wesselényi tudta, hogy Murányt csak csellel veheti be. A vár sokkal meredekebb hegyen épült, sokkal erősebb volt és sokkal kevesebb katonával is ronthatott rá, semhogy merész terve, sikerülhetett volna. A kitünő hirnevű kapitány, ki korának egyik legszebb ifja volt s ki nők körében mint ellenállhatatlan hódító sok kalanddal dicsekedhetett: ugy hitte, hogy asszonyfidorlással leghamarabb juthat céljához. Ismerte Mária helyzetét a várban s elhatározta, hogy őt igyekszik megnyerni tervének.

Levelet irt neki. De hogyan juttassa azt kezeihez? Hisz az erősséget minden pontján féltékenyen őrizteti Illésházy.

Aztán ha el is jut a levél Máriához: kérdés, hajlandó lesz-e segédkezet nyújtani? Julius hava egy szép napján végre kedvezett a szerencse Wesselényinek. Valami Nagy János nevű parasztsuhancz vállalkozott rá, hogy a levelet a Kürthy Ferencné által küldött uborkák közt elviszi Murányba. Volt pedig e levél tartalma Laboureur följegyzése szerint a következő:

„Nagyságos asszonyom!

Örvendek, hogy e szolgálta által alkalmam nyílik értesítenem Kdet azon nyugtalanságról, melyben élek a miatt, hogy Nagyságoddal személyesen nem beszélhetek olyan dologban, a mely Nagyságodra nagyon fontos s a melytől az én egész boldogságom függ. Ennyi mindaz, a mit most üzenhetek, esedezvén, hogy ezt is titokban tartsa egy olyan ember kedvéért, ki Kdnek korántsem ellensége ámbár az ellenpárthoz tartozik, ki teljes bizalmát helyezi a Kd nemeslelkűségébe. Részesítsen azon megtiszteltetésben, hogy küldje el hozzám hű emberét, ki előtt nyilatkozhassem, adjon hitelt azon osztatásomnak, hogy buzgó és alázatos szolgálója vagyok.“

Ezt a levelet Wesselényi összegyűrte apró golyóvá s viaszszal is bevonta, aztán elrejtette egy fölmetszett zöld uborkában. Nagy János a merész siheder besompolygott s ügyes, ártatlan arccal átadta az uborkát, az egyedül értékeset Széchy Máriának kezeihez juttatva.

Mi mást tehetett a vár szorongatott asszonya, mint hogy örvendjen ennek a készülő kalandnak, melytől elvégre roszabbat nem várhatott, mint a mi ugyis minden oldalról fenyegette. Légyottot kért tőle egy jőhírű lovag, a ki hozzá Murányt fenyegeti. Ez vakmerőség kétségkívül, de ez a lovag meg is szabadíthatja őt. Meglehet szerelmi vágy sarkalta, szórakozni akart újra — nos, igen; miért tért volna ki e kísértés elől? És nem volt-e szüksége igaz oltalmazóra, olyanra, mint a milyen a hadverő Wesselényi Ferenc lehetett képzeletében. Hátha harmadszor is férjhez mehet s ezuttal végre szerencsésen?

Ha habozott, ha nem: a választ megírta a mely, ismét Laboureur szövegezése szerint, így szólt:

„Uram!

Noha nem képzelhetem, milyen szándékból irt nekem s tudom azt is, hogy nem vagyok képes Kegyednek semmiféle szolgálatot tenni, még sem tagadhatom meg, a mit tőlem kért. Elküldöm egyik nemes szolgálmat, ki hű lesz Kegyedhez, mert hozzám is az; bízzék benne érettem és legyen meggyőződve, hogy ámbár személyesen nem ismerem Kegyedet, azért nem kevésbbé bizom becsületében.“

A veszedelmes iratot aztán sárga viaszba burkolta Széchy Mária és Nagy János köpenyének egyik ezüst gombjába rejté.

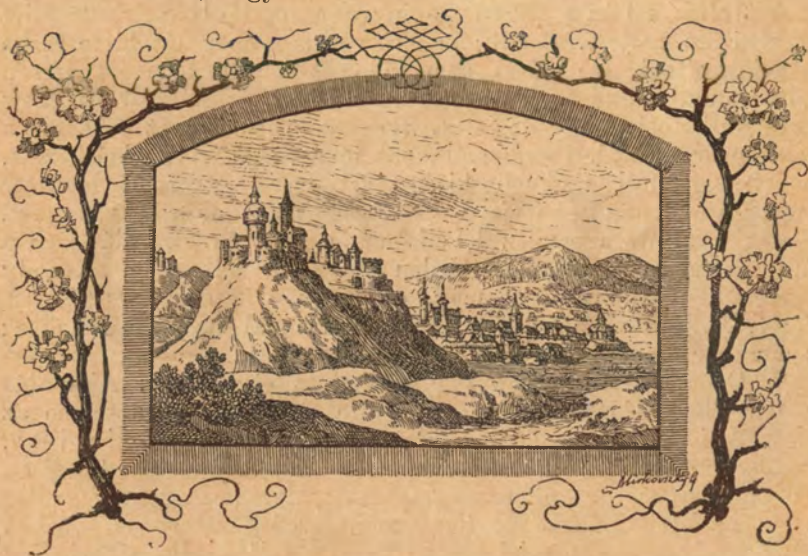
El is jutott az szerencsésen Wesselényi kezébe. És most kezdődött a nagyra vágyó kapitányban föltámadni az ambíció, hogy Murányt minden áron megszerezze. Érezte a levélből, kiolvasta annak sorai közül, hogy nem csak a várat hanem annak asszonyát is megnyerheti. Tán ez utóbbit még jobban óhajtotta most már, mint am azt, hisz az asszony kezével annak birtokait is a magáéinak mondhatja majd. Néhány nap kínos várakozásban, türelmetlenségben telt el, míg végre megjött Kádas Mihály, az ígért bizalmas ember, a ki által aztán újabb levelet s egy ezüst órát küldött ajándéku Wesselényi. Erre a levélre már kitűzte Mária az első légyottot a murányaljai tiszolczi országut mellett egy erdős völgyben.

Julius 23-án a füleki kapitány csapatjával már ott várt a kitűzött helyen. Sokáig kellett várnia s már azt hitte törbe akarják ejteni. De Mária nem jöhetett korábban, mert épp a mikor indulni akart meglátogatta őt Illésházy, a kitől csakúgy szabadulhatott, hogy leitatta. Nagy csapattal ment ő is, de a találkozóra csak két emberrel ment lóháton. A mint odaérkezett, hol Wesselényi szűkebb kíséretével leste, gyorsan leugrott paripájáról, bámulatba ejtve a szépsége által elragadt vitézeket. Kezet nyújtott a merész levélírónak s leült annak palástjára a fűbe; míg Wesselényi féltérden állva beszélt vele. Komoly tervet hánytak vetettek meg, de azért a kapitány tréfálni is ráért, hogy elviszi a szép asszonyt azonnal magával Fülekre; s a mikor elbucúztak meg is akarta csókolni.

De Wesselényi nem boldogulhatott oly hamar. Ajánlatát a vár elfoglalására, csakúgy fogadta el Mária, ha azt nem az ellenfél, hanem a leendő férj kíséri meg. Nem mondá ki nyíltan, de megérteté a lelkesült hódítóval. Ott aztán Wesselényi kardjára s becsületére megtette házassági ígéretét, Mária pedig megfogadta, hogy az elfoglalásban segítségére lesz. Visszatérve a várba: annak rab-asszonya éjjel-nappal törte a fejét, mint viheti ki a nagy célt. Titkon kötelet, létrát szerzett, am azt párnákba rejtve csempészték a padlásra, emezt csellel Listiuséktól csalta ki. Aztán üzent Wesselényinek, ki katonáival nagy körutat téve közeledett Murány alá. Illésházy épp akkor Kassán időzött Rákóczi főhadiszállásán. A titkos csapatokat Ficsek Jakab füleki rab vezette, kit Wesselényi szabadon bocsátott. A kalauz jól ismerte Murány minden zege zugát és a hegy környékét is. Száz veszélylyel, akadálylyal kellett megküzdenie a füleki kis hadnak; a falvak lakóai megtámadták őket, majd bizalmatlanság szállta meg egyik másik csapat-vezetőt, míg végre sötét éjjel a falak alá érkeztek.

Maga Wesselényi is egy izben elcsüggedt, mert hir csak későn jött a várból. Az üzenetet épp a válságos percben hozták

s ekkor aztán a vezér hibás lába dacára gyorsan fölment egy kisebb csapatjával a meredek sziklás hegyre. A falnál keresték a létrát, de nem akadtak rá. Ujra csüggedés fogta el valamennyit, mert már hajnalodni kezdett s félni lehetett, hogy a várbeliek meglátják őket. E közben fönn a bástyákon Mária szintoly nagy félelemmel küzdött. Emberfeletti munkát végzett ez éjjel, tele izgalommal, mely már beteggé tette. Elszántságával éles eszűség párosult. Lekenyerezte cselédjeit s ezek egymásután fogták le az örököt és Illésházy többi hiveit. Éjjel tájban két pisztolylyal fölfegyverkezve sietett a hóhér-bástyára s leste Kádast, kinek hirt kellett hoznia vajjon Wesselényi megjött-e. S a mikor hallá, hogy a várva várt szabadító nem látható még,

Fülek vára.*)

már kétségbe esett és elhatározta, hogy ő maga szabadítja meg a várat, ha kell az egész őrség lemeszárolásával.

De e vérengzésre nem volt szükség. A jeladás körüli félreértések megszűnte után Wesselényiek megtalálták a kötélhágcsót és egymásután fölmásztak azon. A füleki kapitány s a murányi urnö aztán a lelkes üdvözlés után letorkolták Budaházy Istvánt a vár parancsnokát, kit Mária még éjjel a saját hálószobájába hitt, hol Wesselényi az ajtó möge bújva várta s aztán elő lépett és lefegyverezte őt. A kulcsokat is könnyen szerezték meg. A naiv Illésházy né megszeppenve adta át azokat a hozzáküldött porkolábnak. Reggelre már trombitaszóval bevonult Wesselényi kis serege a várba, éltetve a magyarok királyát.

*) A „magyar történelmi életrajzokból“ engedélyvel átvéve.

V.

Wesselényi Ferenc ekkép elérte célját. Ővé volt Murány és ővé volt annak urnője is. Három nappal az éjjeli veszedelmes kaland után oltár elé állt a hősie pár, és a pap rájuk adta áldását. És Murány után Balog és Lipcse várát is visszazerték, mert annak kapitányait felszólíták a megadásra. Azok pedig kénytelenek voltak engedelmeskedni.

Széchy Mária ez elszánt tettét persze árulásnak mondták s némely történész mai nap is annak szereti feltüntetni. De

Kőszeg városa. A városi tanács birtokában levő régi olajfestmény után készült fametszet.*)

igazában csak a saját birtokainak megvédése és a saját politikai elveinek érvényesítése volt az. Mária király-párti volt, árulást tehát nem követett el, a mikor a király iránti hűsége birta alattvalóit s egy király-párti vezérnek hódolt meg várával és szívével. De Rákóczi ellen, a ki e tettét elítélte, szintén nem követett el bűnt, mert nem a fejedelmet, hanem a saját kapzsi és haszonlesésből király ellenes rokonait játszta ki furfanggal és vitézséggel egyaránt. Ezekre a rokonokra esik a vád sulya, ha vád általában érheti az eszélyes és akaraterős asszonyt; mert, ha Illésházyék nem kényszerítik rá, Mária sohasem veszi igénybe, Wesselényi segítségét.

És a végzet azt akarta, hogy a sokat küzködött asszony végre igazán boldog legyen. Beteljesedett Wesselényi Anna

*) A „magyar történelmi életrajzokból“ engedélylyel átvéve.

jóslata, melyet akkor tett mikor gróf Csáky István akarta elvenni Széchy Máriát s mely jóslat akkép szólt, hogy ha jó férfi, a kit igazán megszeret a kaland-kezdő asszony, azzal aztán meg is lesz elégedve, és azt boldoggá is fogja tenni. Wesselényi Ferenc ilyen férfiú volt. Erélyes, eszes, érdekes, tul a könnyelműség korán, de még java éveiben: miért ne lehetett volna a harmincöt éves Mária ábrándjainak soká késett hőse? Valóban szerencsés volt az a találkozás ott Murány alján mindkét házasságra nézve. Egymáshoz illettek mindenképen; közös nézeteik voltak, közös érzelmeik, közös vágyaik s ez mindenben nyilvánult, akár a közügyek terén, akár a házi körben és mulatságaik alkalmával.

Huszonhárom esztendeig voltak együtt és e huszonhárom év alatt egyenlően boldogok voltak. Mindketten vidám, derült, vigadás kedvelők valának. Szerették a társaságot, a vendégeket s ezeket Füleken, Murányban, Balogon, a hol nyílt házat vittek mindenkor szívesen látták. A ház bájos asszonya tamburán játszott s a házi gazda ott szötte hiveivel magasra törekvő terveit. Egyetértés volt mindenben s hogy valláskülönbség se legyen köztük Mária a protestáns vallásból áttért a katolikusra, mert Wesselényi búzgó pápista volt. Ebből ugyan egész váratlanul kellemetlenség származott, mert a második férj, a jámbor Kun István még élt s most a harmadik házasságot érvénytelennek kezdték hiesztelni; de maguk Wesselényiek vizsgálatot kértek s Lippay György esztergomi érsek hosszas tanácskozás után megerősítette az új házasságot.

De volt más baj is, még pedig sok és kellemetlen, mely a boldog pár nyugalma mindjárt kezdetben megzavarta. Hiába köszönte meg Ferdinánd király Wesselényinek Murány visszaszerzését, hiába irt Mária királyné elismerő levelet s küldött pompásan fölszerelt háts lovat Széchy Máriának: a rokonok, különösen Illésházy nem nyugodott bele hogy kijátszták, s követelték jogaikat. A pörök egész áradata zudult Wesselényiekre. Rákóczi elfoglalta Tasnádot s követelték Murányt is. Ez utóbbinak kiadatását országos érdekűvé és politikai fontosságúvá tudták tenni. Hiába járt közbe Lippay György, hiába küldték ki Szunyogh Gáspárt, hiába terjesztették az ügyet az országgyűlés elé, a hová az Illésházy Éva panasza folytán jutott, és hiába borult Széchy Mária a király lábai elé: a pört csak akkor nyerték meg Wesselényiek, a mikor először Listiusék kezdtek engesztelődni s utóbb Illésházyék mutattak hajlandóságot az egyességre. Listius kapta Lipcsét; Illésházy pedig Sztrecsényt és Tepliczet. Így Murány, továbbá Derencsén, Szendrő, Enyiczke, Mátraalja és Körös Wesselényieknek maradt meg; majd Balog várát tizezer forinton megvették gróf Széchy

Dénestől, és Tasnádot is visszapöröltek Rákócziéktól. Végre a király új adománylevelekkel megerősítette őket az összes birtokokban, s Wesselényit s két fiát grófi rangra emelte.

Következett végre a nyugalom, a kitüntetések hosszú korszaka. Széchy Mária sok fényes tulajdonságát százszorosán ragyogtatta e szép évek alatt, melyek gyorsan rohantak az idő sebes árában. Nem lehet gyöngédebb, öszhangzóbb viszonyt képzelni, mint a murányi hős és hősnő közt folyt. Férj és felség érintkezésében idylli vidámság nyilatkozik. Széchy Mária mindig „Miczike“ volt a hadverő Wesselényi Ferenc előtt, ki egyenrangú társának tartá hitvesét s úgy is bánt vele; nem úgy mint Rákóczi György, ki nejét Lorántffy Zsuzsánnát tegezte, míg ez viszont nem tegezte urát. Tán innen hitték némely kortársak, hogy Wesselényi papucs alatt van, a mi azonban épp úgy nem igaz, mint valótlan más kortársak amaz állítása, hogy Mária rabszolgája volt férjének. Az igazság ezuttal is középtűt van: becsülték, szerették egymást s mind-egyik engedett, a mikor jónak látta.

A kölcsönös gyöngédség mindenben nyilvánult: Mária odaadással ápolta, a golyó által sebzett s gyakran fájós lábu férjét, s mint nőorvos messze vidéken jó hire is volt; aztán, a mi mostoháknál ritkaság, igaz szeretettel viseltetett két mostoha fia Adám és László iránt. Anyagi áldozatokra is mindig kész volt a szerető hitves. Nem egyszer zálogba tette összes ékszereit, csak hogy férjének pénzt adjon rendelkezésére. Egy ízben minden asztalkészletét, a drága ezüstnemüket Lippay György érseknél deponálta nagy summáért, s a mikor vendégsége volt s terítettnie kellett csak rezervális mellett kaphatta azokat kölcsön, nehogy mint házi asszony szégyent valljon előkelő meghívottjai előtt.

Altalában a pénzzavar gyakori vendég volt Wesselényiék-nél. Voltak roppant birtokaik, de hiányzott a folyó tőke. A férj, mint felső-magyarországi kapitány tizenkétezer forint fizetést húzott. De a kamarai pénztár pontatlan volt, a fényes háztartás pedig évenként tömérdek összegeket nyelt el; s a jól és szépen-élés művészetét jóformán Mária és Wesselényi kezdték divatba hozni Kassán és Eperjesen, hol sokszor és huzamosan időztek. Ekkép az irigyelt és csodált házaspár mindjobban emelkedett tiszteletben, befolyásban. Ez emelkedés végre a nádori méltóságban végződött.

Mert az lett Wesselényi Ferenc: Magyarország nádora. Az országgyűlés 1655. március 15-én éjjel választotta meg. Ezzel aztán a murányi hős a király után első ember lett az országban; a murányi hősnő pedig az első asszony a királyné után. Ha rágondolunk, hogy a koronás fő „helytartó“-ja milyen

nagy hatalmú hivatalnok volt ama korban: Wesselényiek szerencséje a legnagyobbnak tűnik fel előttünk, a mely egyáltalában érthette őket. És az egykori füleki kapitány, a regényes kalandor fényesen megfelelt e legfőbb méltóságnak; neje pedig a szerelmi élvezetek egykori könnyü vérű keresője igaz díszet kölcsönzött uj rangjának. Még mindig érdekes, még mindig ünnepelet asszony volt. A negyvenöt év szépségéből is még sokat meghagyott, s kedélye és szelleme, szeretetreméltósága bőven pótolta a mit az idő irigyen és kiméletlenül magával ragadt.

A házasság felek kölcsönös szeretete csak növekedett a dicsőség sugárteljes útján. Fényes, zajos napok következtek be Murányban; mert ez maradt a nádori udvartartás központja és Wesselényi hosszas utazásai után mindig odatért vissza pihenni. Itt lakott Gyöngyösi István is, a ház jeles és tisztelt költője, a ki a murányi szerelmi regényt megénekelte s a ki Wesselényit és Máriát igazán halhatatlanná tette. Kezdetben titkár volt a háznál, később Balogvár kapitánya lön, majd Legyelországba küldte a nádorné, hogy ottani birtokait eladja. S a költőt, ki egész környezetében a szellemet, a műveltséget legfőbb fokán képviselte: becsülte és szerette a nádor és nádorné. Különösen Széchy Mária vonzódott hozzá s bizalmas volt vele mindvégig. Gyöngyösi István hatása erősen is érvényesült. Maga a nádorné is kapott a versírásra s Balassa Bálint egy hátramaradt kézirat-kötete soká is, őrzött három költeményt Murány asszonyától. Stíle is mutatja, hogy szerette az irodalmat; s a levélírás igaz szenvedélye maradt mindvégig.

A bizalmas viszony Gyöngyösi és Mária közt egy tán később keletkezett és jól ismert adoma is bizonyítja. A megöregedett költőt tréfásan gunyolta egykor a nádorné: „Kelmed bizony már nem Gyöngyösi, hanem Göröngyösi“; a mire a poéta vissza vágott, hogy: „Nagyságod se a murányi Vénus többé, hanem a murányi Vén-hús.“ Ime egy szójáték, mely öl, s ha Széchy Mária hiú asszony, bizonyára kegyvesztes lesz a lant jeles férfia. De nem lett, sőt befolyása a nádornéra mindig nagyobb lett. A nagy műveltségű asszonyt bizonyára ez a befolyás vitte rá, hogy Kempis Tamás művének Pázmány Péter által eszközölt fordítását, valamint az esztergomi érsek-primás illusztrált imádságos könyvét a saját költségén adja ki. Különben is szerette a vallást, s ezt valamint a zene élete egész folyamán vigasza, enyhádója maradt.

De az irodalom s más szellemi foglalkozások mellett házasszonyi teendők is folyton elfoglalták a nádornét. Házuk a társas élet középpontja volt, s a lakomákban valódi fényűzést vittek. Az akkori konyha persze kezdetleges volt a maihoz képest, de azért a pecsenye, tészta, főzelék, sajt végtelen hosszú változatok-

ban szerepelt a menu-kön. Tokaj szállította a saját termésű bort, Szilézia a drága sört. A Pálffyak, Tökölyek, Csákyak, Eszterházyak, Zichyek, Andrásyok, Barkóczyak gyakori vendégek voltak. A kor egyik legnagyobb férfia Zrínyi Miklós, a költő, barátja volt Széchy Máriának és két özvegy fejedelem-asszonnyal, Kemény Jánosnéval és II. Rákóczi Györgynéval levelezést folytatott; ugyszintén Apafi Mihályné, a híres Bornemisza Anna is nagyrabecsülte őt.

De a békés és fényes szereplést nem sokára belső zavarok nehezítették meg. Baj keletkezett a törökkel is, de a hazafiak csak nehezen gyűltek össze a veszély napjaiban. Végre a vasvári csúf béke 1664-ben teljessé tette az elégületlenséget. A protestáns és katolikus pártok villongásai is meg-megujultak Wesselényi alig bírta lecsöndesíteni a háborgó elemeket. Nem lehetett elfojtani az 1670-iki összeesküvést, semmi áron. Két asszony kezdte és intézte az egész mozgalmat: Zrínyi Péterné és Wesselényi Ferenczné. Maga a nádor is látva hogy a nemzetet ejtett sok sérelem nem nyer orvoslást: az elégületlenek pártjára állt. Különösen Széchy Mária, kinek rendkívüli erélye cselekvési vágya most kezdett megfelelő tért nyerni, egész szenvedélyvel működött közre a haza-felszabadítás tervezett nagy művében. Ő és férje nem a francziáktól vártak segílyt, mint Zrínyi Péterné óhajtá, ki a párizsi diplomáciával e célból érintkezésbe lépett, hanem az erdélyi fejedelemségtől s a szultántól kísérelték meg, hogy támogatást nyerjenek.

A hová csak ment a lelkes és nagyratörekvő asszony, Murányból, Pozsonyból, Bécsből, saját házi otthonából s az ellenséges udvar veszedelmes köréből: mindenünnen irt a párt embe-reinek, buzdított s izgatott, helyettesítve mindenben férjét, a ki betegeskedett. Magas reményei, szédítő álmai foglalták el nyughatatlan lelkét s bizonyára megfordult agyában az a gondolat is, hogy a nádori méltóságot, a királynéi hatalommal is fölcserélheti. A tradíció felruházza e nagy és merész vágyakkal s ha amaz időben Bethune marquis a francia király varsói követe elég elbizakodott lehetett, hogy megkísérelje magyar királylyá fölszédelegni magát: a gazdag és nagy befolyásu Széchy Mária joggal remélhette, hogy Wesselényi Ferenc fejét magyar korona is diszítheti.

Hiú álmok még hiúbb vágyak! a nádor betegsége rosszabbra fordult; s már haldokolt a mikor neje az összeesküvőkkel egy szomszédos szobában tanácskozott. Mária legnagyobb ellenfele Nádasdy országbiró is jelen volt a konferencián. És Wesselényi Ferenc meghalt 1667. március 27-én Besztercebányán, mielőtt a nagy terv, mely éveken át foglalkoztatta, bármily irányban eldőlt volna. I. Lipót király, a ki nem is

sejté az összeesküvést, megható sorokban fejezte ki részvétét a lesújtott özvegy iránt, ki férje holttestét Murány vár kápolnájában nagy gyászpompával tétette örök nyugalomra.

VI.

Ismét támasz nélkül állt Széchy Mária. Most már harmadszor lett özvegygyé s az maradt élete végéig, ama szomorú végig, mely oly megindító, mint valamely hatásos dráma teljes ötödik felvonása. A fény a jólét, a családi nyugalom után ismét az anyagi zavarok, a hitelezők kiméletlensége köszöntöttek be. Férje őt tette az összes jószágok örökösévé, s a király meg is erősíté e végrendeletet; de semmit sem használt; a kapzsi rokonok és más érdekeltek minden oldalról megrohanták az özvegy nádornét.

Gyermekei nem voltak, egyedül állt; és senkire se bízhatta magát öreg napjaiban. Egészsége is mind jobban hanyatlott s a folytonos izgalmak, az elhagyottság lesújtó érzete még jobban elősegítették betegségét. Nagy szükségében, a mikor unokaöccsében Széchy Györgyben csalódott: férje egykori titkárát, Lessenyei Nagy Ferenc, nádori ítélőmestert választotta jószágai kormányzójává, ki e tisztséget csak hosszas tanácskozás után habozva fogadta el. Elhatározó volt rá nézve az, hogy alkalom kínálkozott neki saját önző céljainak kielégítésére.

De a helyett, hogy a nádor és nádorné által csinált tömérdek adósságokat észszerűen, határozott terv szerint törlesztette volna, még inkább uj bajokba sodorta Széchy Máriát. Ez adósságok 1670-ben 228,645 forintra rugtak, mely az akkori pénzürték szerint roppant összeg után 10,034 frt kamat járt. A király három évi haladékot biztosított az özvegynek, hogy bajaiból kivergődjék, sőt harmincezer frtnyi kegypenzt is adott neki. De sem e segítség, sem a lengyel jószágok eladása, s egyes birtokainak elcserebelése által nem birt javítani helyzetén, melyet Zichy István, Listius János, Nádasdy Ferenc önző követeléseikkel egyre súlyosbítottak. Nem telt bele sok év és Széchy Máriának fejedelmi vagyonát széthordták e kapzsi emberek.

A politikai mozgalmak is egyre tartottak; de a nádorné most már nem remélt sikert. Anyagi bajai közepette, a mikor egyedüli támaszát a trónban találta, melyhez gyakran fordult, nem támogathatta többé azokat, a kik a trón ellen akartak törni, annál kevésbé, mert ugyanezek közül néhányan ő neki, a sanyargatott özvegynek is magán ellenségeivé váltak. De azért nem lépett vissza a küzdterről. Folyvást érintkezett a mozgalom

két fővezetőjével Zrinyi Péterrel és Nádasdy Ferencsel, a kiknek jószágait el akarta adni. Ez a közlekedés azért nem is tünt fel az udvarnak.

Később ismét belesodorták a viszonyok Széchy Máriát az összeesküvésbe. Lemondott Lengyelországba tervezett utazásáról és e helyett Stubnyán és Szendrőn résztvett az összeesküvők tanácskozásaiban. Találkozott több ízben Zrinyi Péterrel is, a kinek férjét fiául fogadta, de Murányban a két asszony összetűzött s az egyetlenséget magán hiúságukkal is rontották. Meglehet ez összetűzés adott részben okot Széchy Máriának ama megfoghatatlan lépésére, melyet nem sokára tett s melylyel az összeesküvőket és saját magát is végzetes szerenetsétségbe döntötte.

A kétségbeesés egy leküzdhetlen rohama lehetett az, mely a minden oldalról fenyegetett, testi és lelki erejében megtört, reményeiben mélyen csalódott öreg nádornét rávette, hogy hirtelen abba hagyjon mindent s szánva-bánva tetteit, kinos vergődésében életfentartási ösztönében az áruló szerepétől sem riadjon vissza. Ne szépítsük a dolgot: most valóban árulóvá lön a murányi hösnő. Nem bízott az ügyben, melyet a vezérek egyetlensége minduntalan veszélyeztetett, és félt az udvar kérelhetlen bosszujától, mely ő rá fog a legkiméetlenebbül lecsapni, a kinek védszárnyai alatt az összeesküvések folytak.

És Széchy Mária átadatta a fölkelők iratait a trónnak; de csalódott, a mikor hitte, hogy ő maga megmenekül a veszedelem elől. Jellemén sötét folt esett, melyet magyarázni, indokolni is lehet, de menteni alig, és megbocsátani éppen nem. Rögtön Bécsbe idézték; de hirtelen támadt nagy betegsége miatt Murányban kellett maradnia. És megérte aztán a szégyent, hogy ősi várába német katonák hatoltak be, és ő, a ki valamikor Murányt oly hősileg elfoglalta Wesselényivel, most kénytelen volt lotharingiai Károly hercegnek aláírni a capitulációt. S hiába kért, rimázkodott, esküdözött: nem kerülte el a fogóságot sem, ott, a saját várában, egykori boldogsága, nádornői dicsősége színhelyén. Aztán zár alá helyezték birtokait s az egykor dús gazdag asszony szégyenteljes kegyelempénzből éldegélt Murányban.

De 1671. március 7-én végre mégis Pozsonyba mehetett, hogy ott kihallgassák. Három óra rá Bécsbe vitték, a hol őrizet alatt tartották, s pörét huzták, halasztották folyvást, míg végre december hóban szabadnak nyilvánította a király, de nem engedte meg neki, hogy Bécsset elhagyja. Többé aztán nem is jutott szerepe a politika világában. Visszavonult megalázva, elgyötörve; de azért még mindig csüggve a reményen, hogy egykori gazdagságát, befolyását visszaszerezheti.

Ott volt mellette kedvenc költője is. És a költő, a derék Gyöngyösi István megvigasztalta, oltalmazta.

Lassankint megnyugodott sorsában. Bécsben csöndes otthont teremtett magának és Szelepcsényi György esztergomi érsek ottani házában elég nagy lakást rendezett be. Hitelezői se üldözték már és készpénze is mindig volt. Majd fölcserélte Bécset Kőszeggel, a hová a király engedelméből ment. Itt sógora gróf Csáky László, a kihez Széchy Kata, a nyugtalan Illésházy László halála után nőül ment, szeretetteljesen fogadta az özvegy nádornét, s e rokoni körben teltek el, élete utolsó napjai.

Három évig éldegélt így míg a nyugalomba, zajtalanságba is belefáradt. Lelke megbarátkozott a megadással s a halállal is. Ez várt vendége volt s 1679. július 18-án be is állított hozzá.

Az egykor fényt kedvelő asszony nem kívánt semmi gyász-pompát. Végrendeletében azt kérte, hogy úgy temessék el, a mint „megalázott“ állapota megengedi. De ez az egyszerű temetés is sok fejtörésbé került a kőszegi hatóságnak. Beavatkozott a kamara, s nem tudták, ki viselje a költségét. Így a murányi Vénus holt teste majdnem két hónapig temetetlenül maradt, a míg végre Kőszegen a jezsuiták templomában örök nyugalomra helyezték.

Nem egyesülhettek közös sírban Wesselényi Ferenc és Széchy Mária, a mint az életben ott a költői szép Murányban egyesültek.

De emlékü, neveik szorosan egymásba fűződnek. A történelem lapjain ott ékeskednek vagy sötétlenek egymás mellett a mint a kimélet és kegyelet, vagy a szigor és ridegség szemüvegén át olvassuk azokat. És ott élnek örökké költő-kortársuk, házi barátjuk művében is, ki vágyaikat, szerelmüket, boldogságukat, dicsőségüket megénekelte, s a ki újra meg újra fönn-tartotta hírüket valahányszor ez feledésbe merült.

Közel hetven évet élt a murányi Vénus. Tizenkét évig maradt egyedül a vele egykor társalkodott Mars nélkül. Ez a hetven év hazánk történetében sok válságot, sok küzdelmet foglal egybe. És a mi sors hazánkat meglátogatta: abban akár mint intéző, akár mint szenvedő fél, de részes volt benne Széchy Mária. Asszony, kinek neve Shakespeare szerint „gyarlóság“ — és mégis, hivatva arra, hogy korának egyik vezéregyénisége legyen. És akkor, a mikor a kitűnő férfiak, a „teremtés urai“ sem bírtak mindenkor helyt állani.

A történész, ha ritkán is, de igazoltatja a költőt.

Szilágyi Erzsébet.

I.

keresztény lovagkor!

Mennyi borzalmasat, mennyi titokzatosat, mennyi elszomorítót s mégis mennyi lélekfelemelőt, nagyot és szépet foglal magában e pár szó!

Daliás idők. A lovagerények, eszményi szerelem, regényes vitézség tündöklő világa. A hegedősök végig barangolják az országot s az eseményteljes mult dicső tetteiről zengenek lelkesítő énekeket mindenfelé, hevülésbe hozva a sziveket, lángra gyujtva az ifjúságot, könyekre fakasztva az öregeket.

A nő eszménykép s bájainak, erényeinek oltárt emel a lovagi tisztelet. Az ifjúság nyílt csatákban edzi meg magát s harcok között szedi fel a diadalmi babért. Óriások tűnnek fel a nemzeti történelem szinpadán; Szent László és Hunyadi János alakjai az égisz érnék.

A tizenötödik század közepe táján vagyunk. E században él Szilágyi Erzsébet, a legnagyobb magyar hősnek, Hunyadi Jánosnak neje.

Némely életpálya oly könnyű, oly szép, mint a tisztuló csillag rövid pályafutása; fénynyel kezdődik és végződik tündökölve. Némely életpálya pedig olyan mint a napé tavasz kezdetén. Midőn pompás ábrázatában fölkél, zivatarral, széllel, sötétséggel elborítva találja a föld színét s nagy munkájába kerül világot terjesztenie mindenfelé, úgy intéznie a szél járatát, hogy az hozza és vigye a termékenyítő illatporokat, úgy összenyomnia a fellegeket, hogy azok esőt hintsenek a szomjas mezőkre s diadala pillanataiban leküldeni sugarainak melegét, hogy a mi elvettett, megöntöztetett, az ki is keljen és fel is virágozzék.

Az ilyen pálya sok dicsőséggel, de sok küzdéssel is jár és az ilyen munkateljes napnak kedves és óhajtott a nyugalom, mely este reá vár a tenger lágy hullámaiban.

Hunyadi Jánosnak ilyen pályát mére ki a végzet s felesége, Szilágyi Erzsébet híven megosztotta vele dicső sorsa minden terheit, sőt férje halála után tovább küzdött, a köréje nyomuló veszedelmekkel birkózva s nagy lelkének erényeivel győzve le az ármányt, mely családjára tört.

A magyar történelem egy fényes lapja s a multba visszapropenő szellem egy édes pihenője az ő — neve.

II.

Atyja, Szilágyi László, előkelő, nemes család sarja volt, Zsigmond királynak igen kedves embere, kitől érdemeiért Horogszeg helységet is nyerte, honnan a család „horogszegi“ előneve származik. Anyja Belleni Katalin volt.

Erzsébet az erényes, buzgó, vallásos, ritka jellemű és páratlan szépségű hölgy, még kora hajadon évében a nagy Hunyadi János hitvese lön, mely házasságuknak két fiú lett gyümölcse: a még fiatal éveiben szerencsétlen sorsot ért László és Mátyás, a magyar nemzet egyik legnagyobb, legdicsőbb királya.

Szilágyi Erzsébet, férje elhunytá után, évek hosszú során keresztül folyton tartó viszályokkal volt kénytelen küzdeni, különösen gróf Cilli Ulrich miatt, ki a férje ellen tanúsított gyűlölséget fiaira is kiterjeszté. Kivált az idősb László volt nagy szálfka az ő szemeiben s gyűlöletes akadály utjában, mert e szépen fejlődő ifjút a nemzet szeretete és rajongása vette körül. Cilli, akinek merész álmait — a magyar korona elérhetésének reményét — László könnyen meghiusíthatta volna, nem szünt meg őt a király előtt a legvastagabb rágalmakkal befekeztíteni s nem egyszer vádolá az ifju Hunyadi Lászlót, hogy ez,

királyságra vágyván, alattomban a nemzetet folytonosan bujtogatja törvényes királya ellen.

Jól tudta ezt mind Erzsébet, mind fia: László s éppen nem tartották fölöslegesnek az ovatosságot. Így midőn 1456-ban a király főtanácsadója, Cilli ösztönzésére Futakra gyűlést hirdetett, s erre Hunyadi László is meghivatott, jónak látta fedezetül Belgrád vára feles számú őrségét magával vinni.

Futakon atyja több barátjával jött össze László, kik őt Cilli iránt újból ovatosságra intették egy általok elfogott levéllel is bebizonyítván előtte annak gonosz indulatát, melyben Cilli azon ígéretet tette Brankovics szerb fejedelemnek, hogy „a két Hunyadi fejével nemsokára kedveskedhetik neki.“

Mennyire elvonta Cilli ármánya a király kegyét Lászlótól, kitünik abból is, hogy midőn a gyűlés végződött s Hunyadi az ifju királyt Belgrád megtekintésére fölkéré, ez akkép válaszolt, hogy Futakot mindaddig el nem hagyja, míg Hunyadi keze irását nem adja arról, hogy neki Belgrádot átszolgáltattván, semmi veszélybe nem sodorja.

III.

A király tehát bizalmatlan volt, gyanakodott, félt. A fülébe sugdosott ármány szavai rémképekkel népesítették meg körülötte az üres levegőt.

De bármily sajtáságosan hangzott is a király kivánalma Belgrádot illetőleg, Hunyadi legkevésbé sem szegült ellen s midőn Belgrádhöz közeledtek, László — átadás jeleül — odanyújtá a királynak a vár kulcsait, de a király — mintegy megszegyenülvén — nem fogadta el azokat.

Mihelyt a király és Ulrich néhányad magával a várba ment, annak hidjait Hunyadi ismét felvonatta, melynek következtében Cilli négyezernyi zsoldosának beszállítása meg lön akadályozva. Midőn a király ez ovatosság okát kérdezé, Hunyadi azt válaszolta, hogy a magyaroknál a végvárakba csak oly sereget lehet bebocsátani, melynek hűsége már kipróbáltatott.

A király súlyos aggodalmak közt töltötte az éjszakát, még súlyosabbak közt Cilli. Állítólag egyik magyar hive késznek jelentkezett őt titokban a várból kibocsátani, de Cilli nem akarta egy pillanatra sem megszakitani azt a befolyást, melyet a királyra gyakorolt, e befolyáshoz indulatosabban ragaszkodott mint életéhez s maradt.

Másnap a király az egyházban tölté a délelőtti órákat, hova Ulrich gróf valószínűleg csak azért nem kísérte, mert hi-

tetlen volt mint összes nemzetsége s büszkébb, hogy sem színeleni tudná az áhitatot.

Hunyadi őt a tanácsba hívta, országos ügyek, talán az erősség átadása felett értekezendő vele. Cilli megjelent, öltönye alatt páncélinget viselve, mint rendesen. László gróf a tanács-teremben egymaga fogadá Cillit s szeme elé tartotta Brankovicshoz irt levelét, főlemlegeté az atyjának hányt leseket, az ellenségeskedést, melynek ök, az elhunyt gyermekei szolgálnak célpontúl és szemrehányásait azzal végezte, hogy óvakodjék a hatalom után törni Magyarországon, mert Hunyadi fiai nem fogják türni, hogy ő, az idegen, közjök és a király közé tola-kodjék. Ulrich gögösen válaszolá, hogy neve s hatalma tiltják bérért a magyar korona jobbágyaival versenyeznie; ő, mint a király nagybátyja, az ifju oltalmára jött az országba; neki, a fejedelemnek, a fejedelemtárs kegyelmeire, adományaira semmi szüksége s ha másoknak ilyenén dolgok szüken jutnak, az onnan van, mert a király tudja, hogy ök — árulók.

Hunyadi kardjához kapott, de e pillanatban Cilli kirántotta a magáét apródjának kezéből és csapást mért Hunyadi fejére, melyet ez kardja markolatával fogott fel. Hunyadi barátjai a zajra berohantak a mellékszobákból, Cillit összevagdalták és fejét leütötték nyakáról.

IV.

Hunyadi s barátjai azonnal a királyhoz siettek s tettöket, melynek a közügy hasznát fogja látni, Cilli gyilkos célzaitaival mentetgetve, szerencsét kívántak az ifju fejedelemnek, hogy most végre maga fog országolhatni. László megnyugvást színelte abban, minek megmásításához többé nem volt mód s bár a merény összerázkódtatta s fölháborította: a tettet szóval megbocsátotta.

De a kegyelmet s feledést esengök nem tudtak megnyugodni, mert értésökre esett, hogy meghittjei előtt ez ingadozó király más értelemben nyilatkozott.

Pár nappal később tudósítá László Temesvárrott mulató anyját Cilli haláláról s egyszersmind arról, hogy a királylyal nemsokára látogatására indulnak Belgrádból. Erzsébet László király jó indulatát mindenáron meg akarván nyerni, nagy előkészületeket tön annak minél fényesb elfogadására. Az anya és fiai a királytól különben is ünnepélyes igéretet akartak venni, hogy nagybátyja halálát sohasem fogja rajtuk megboszulni s esküvel erősíti meg a megrendült bizalmas viszonyt, mely eskü

együttal a ház elleneivel is láttassa, hogy a király őket kegyelmökbe fogadta.

Az érkező királyt Szilágyi Erzsébet, a két Hunyadi anyja, gyászruhában, mint bánatos özvegyhez illett, fogadta, leborult előtte s kegyelmet kért fia, az elhunyt nagy hős gyermekei számára. A király felemelte a zokogót, férje érdemeit magasztalta s az özvegyet és fiait arannyal himzett bibor ruhákkal ajándékozta meg, majd isten egyházában, oltár előtt esküvel fogadta, hogy Cilli Ulrich halálát sohasem fogja megboszulni, hogy Hunyadi Erzsébetben mindenha anyját s gyermekeiben testvéreit fogja látni; tiszta szándékának kitüntetésére az urvacsorát is bevette s végül fogadásának szentültartását külön oklevél által is ígérte s Hunyadi Lászlót főlovászmesternek és az ország főkapitányának nevezte ki.

Mindez nagy külső pompa mellett ment végbe. A király fényes kísérettel jelent meg a kápolnában hol teljes díszben Veronai Gábor szerzetes mondott misét. A Hunyadi családon kívül ott voltak még Gara, ennek leánya Mária, Országh, Bánfi és több főúr. A király az isteni tisztelet végén megölelvén Hunyadi János özvegyét a mindenható színe előtt s az oltári szentség fölött hangoztatá az ünnepélyes esküt.

Vig napok következtek ezután Temesvárott. A király egy egész hónapot töltött a Hunyadi család körében, kik ez időt nem szüntek meg előtte vadászat, lovagi játékok rendezése, bajvívás s egyéb multságok által mentül élvezetesebbé tenni.

A király — ha nem is szívből, de színből — folyton éreztetni látszott kegyét Lászlóval s e majdnem váratlan eredmények után sem Erzsébetnek, sem fiának nem maradt semmi kétsége fenn a király jó indulata felől s komolyan hitték, hogy végkép megengesztelődött.

V.

A Hunyadi család tagjai már szinte-szinte fölöslegesnek, szükségtelennek tartották az eddigi ovatosságot, annál inkább, mert míg a király kegyeit teljesen birni gondolták, másfelől egykori ellenségöket, Gara László nádort — kinek leányát, Máriát, csak nemrég jegyezte el magának az ifju Hunyadi László — most barátjuknak s hatalmas pártfogójuknak tekintették.

De éppen a nádorban való határtalan bizalom lett Hunyadi Lászlóra nézve végzetes s idézte elő kora vesztét. Gara — Cilli halála után — dühösebb, engesztelhetlenebb ellensége volt Hunyadi Lászlónak mint valaha. E baljóslatú eseménytől

kezdve untalan azon hitet iparkodott a királyban meggyökeretelni, hogy Hunyadi László csak alkalmat keres törvényes királya életének kioltására.

Ekközben hire járt, hogy a törökök Magyarország felé közelednek. Az egész nem volt egyéb, mint vak lárma, ármányos cselszövény, melynek Hunyadi Lászlót kellett törbe ejteni. Ez csakhamar meg is történt. Midőn Hunyadi László, hadat gyűjtve, indulni akart a mozlímok ellen, a kétszínű nádor szép szavakkal visszatartóztatta, úgy nyilatkozván előtte, hogy elindulása illetlenség volna mielőtt a királynál nem tesz bucsulátogatást.

László távolról sem sejtve a tört, mely számára vetve volt; nem gyanítván, hogy a török sereg közeledésének híre csak Gara koholmánya; engedve a tanácsnak, indulását elhalasztá s lóra ülven, minden kíséret nélkül a király látogatására indult, — de midőn a királyi palota kapujához ért, ott összecsoportosult leghalálosabb ellenei: Széplaki Miklós, Bánfi Pál, Giskra János, Turóczy Benedek s Lamberger körülvették s a király nevében megadásra szólították fel.

Az ifju, érezvén ártatlanságát, nyugodtan, minden ellenkezés nélkül megadta magát. Ugyanazon napon még elfogattak: Erzsébet kisebb fia, Mátyás s a Hunyadi-ház hivei közül: Vitéz János, váradi püspök, a két Hunyadi nevelője, Kanizsai László, Bodó Gáspár, Modráz György, Madarasi Pál s ezeken kívül még többen.

VI.

Ez átkos, mindenkit váratlan villámként meglepő s le-sújtó merénylet nagy felháborodást idézett elő s Gara, hogy a nép izgatottságát mérsékelhesse, azon hirt terjeszteté, hogy „az elfogott pártütők azért fogattak el, mert a királyt megölni s helyébe Hunyadi Lászlót emelni szándékoztak.“

Mindamellett is jónak látták a Hunyadiak ellenei, hogy László fölött mentől hamarabb mondassék ki az ítélet, természetesen a halálítélet s harmad nap mulva csakugyan át is adatott már a budai bírónak és tanácsosoknak, oly végből, hogy az áldozat fölött rögtönítéletet tartsanak.

A véritélet kimondatott.

Alkonyatkor kivitték Lászlót a vesztőhelyre, közel a királyi palotához. Előtte fekete zászló lobogott. Hosszú szöke fürteid szabadon lengette az esti szél. Deli testalkatát keletiesen gazdag aranyhímes ruha fődte. Szemeivel büszkén tekintgetett szét s a legcsekélyebb remegés jelét sem mutatva haladt a fegyveres kíséret között. A Szentgyörgytérre érve a bakó le-

térdepelteté, mit ő vonakodás nélkül megtett, csupán hajának felkötését sürgetve. Aztán kevés szóval igyekezett ártatlanságát bebizonyítani. De ez mitsem használt. Jogtalan ítélet-hozóinak szívéből hiányzott minden könyörület.

A bakó már harmadszor sujta hozzá pallosával s a nép bámulatára László teljes eszmélettel álla fel így kiáltván a

néphez, mely már az elégtelenség moráját hallatta: „A törvény, az igazság és bevett gyakorlat több vágás eltérésére a legnagyobb bűnöst sem kötelezi!”

Ekkor a közönség felé indult, melytől megmentését reménylél, de hosszú ruhájában megbotolván arccal a földre bukott. E körülményt az ifju hős ellenei felhasználván, a késlekedő bakót kötelességének végzésére szolították, ki végre nyakát vevé a szerencsétlen ifjunak.

A nép elégedetlenséget tanusító felkiáltások közt kíséré a hullát a szent Magdolnáról nevezett kápolnába, hol azt egész éjjel fegyveres őrizet virrasztotta. Még inkább növekedett a zaj másnap, midőn László tetemei a Krisztus-teste egyházába vitettek által, hol a Zsigmond által önkényüleg lenyakazott Kont és társai pihentek.

Az összecsoportosult népet csak fegyveres erő volt képes szétoszlatni, de azért a véres tett szörnyü hatása meglátszott minden arcon. „Nemesek és pórok — írja Thuróczi — lesütött fővel, egymásba kulcsolt kezekkel, mint egy nehéz álomban körülbarangoltak s egynek-másnak szemeiből sűrű könnyzápor patakzott alá.“

A véres tett elkövetői pedig, félvén a következményektől, élet- és vagyonesztéssel fenyegettek mindenkit, a ki e gyászos esetről továbbra is beszélni bátorodik.

VII.

Szilágyi Erzsébetre villámcsapásként hatott a szörnyü hír. Rémálomnak, lehetetlenségnek tetszett előtte. Hogyan! Hát csak ilyen egy király esküje? Hát az az ünnepélyes, isten színe előtt elmondott fogadás tulajdonképen nem volt egyéb, mint a legistentelenebb hazugság? A király, a legfensőbb úr a kegyelmek atyja tört ver egy anya szívébe, kinek férje megtartotta, megvédte számára a hazát, a koronát! Rútabb hálátlanságot, szentségtelenebb esküszegést képzelni sem lehet.

S zápor mód ömöltek a szerencsétlen özvegy könnyei, majdnem a szíve szakadt meg a nagy fájdalomtól.

De aztán erőt vett magán. A keservek óceánja dült keblében, de ő lebirta e vihart, mert érezte, hogy vannak kötelességei, melyekről megfeledkeznie nem szabad.

Második fia, Mátyás még élt s László fia gyászesetéért boszút kellett állania.

Haraggal élt, a gyűlölet, a boszu táplálta s minden törekvése oda irányult, hogy terveit valósítsa.

Mély fájdalomnak tompultságát lázas tevékenység munkája váltotta fel. Gyorsan, hirtelen határozott s cselekedett mint a villám.

Haladék nélkül számos lengyel és cseh zsoldost vett szolgálatába, egyesült Szilágyi Mihály hasonló célra gyűjtött seregével, melyhez készséggel csatlakozott még a Hunyadi-ház számos barátja u. m. Székely Tamás, vránai perjel, Szent-Miklós Pongrácz szakolczai kapitány. E szövetséget még inkább megszilárdították az ekközben börtöneikből megszökött barátaik,

kik között a Rozgonyiak s Kanizsaiak jelentékeny dandár-esapatokkal rendelkezének.

Szilágyi Mihály — Erzsébet fivére — lett a sereg vezére, ki Erdélyt s annak minden oly várát, hol elleneik tanyáztak, pusztítani kezdé s a királyi jövedelmeket is hatalmába iparkodott keríteni; más része a seregnek Buda felé vonult s azt már-már el is foglalta volna, ha a gyanakodó király Osztrákországból hirtelen fegyveres segílyt nem kér, mely seregnek Ujlaky Miklós és Giskra János lönek vezérei.

A két fél között a legnagyobb tüzzel és elkeseredéssel folyt a harcz s hol az egyiknek, hol a másiknak mosolygott a hadi szerencse. A Hunyadi-ház teljes diadalát egyelőre a pápa követé Marchiu Jakab bibornok akadályozta meg, ki a nemzetet a közös ellenség, a szultán közeledő serege elleni harczra szólította fel.

Rövid időre tehát fegyverszünet állott be a király és a fölkelők közt.

Az ennyi bajtól körülvelt fiatal, de gyenge s megrendült egészségű fejedelemnek, aggódó tanácsosai, hogy hatalmas szövetség által orvosolják vagy elhárítsák a bajt, a házasságot tanácsolták, jó előre megállapodván — Margitnak, VII. Károly francia király leányának személyében.

A király, mint annyi másban, mire őt környezete birni igyekezett, ebben is megnyugodott s a királyi hajadon megkérésére ment követség a legkedvezőbb válaszszal tért vissza.

Talán a francia király, kinek egész uralkodása küzdés és saját birtokának kivívása s védeése volt, éppen azt remélte e szövetségből, mire V. László hivei számítottak, erőt és szükség esetében segílyt. Összekeelési helyül Prága tüzetett ki, bár a király éppen ez időben Podiebradnak, a később oly híressé vált cseh királynak hűségében nem igen bízott és sokan tanácsolták is neki, hogy Prágába ne menjen. De Budán épp oly kevéssé érezte magát biztosan ezért gyorsan határozott, felsietett Bécsbe, hova Hunyadi Mátyást is magával vitte. Utközben — Esztergomban — Vitéz Jánost szabadon bocsátotta, azt mondván neki: „Mikor Budán voltam, tettem, mire az országnagyok kényszerítettek; fogságod az ő művük volt, szabadulásod az enyém.“ Gyenge és kora álnokságú fejedelem mondhatta csak ilyent.

A király aztán Bécsből országgyűlést is hirdetett, nem Budára — hova lemennie nem volt tanácsos, — hanem Pozsonyba; a Hunyadi-ház barátjai azonban nem jelentek meg itt, Erzsébet pártját csak Vitéz János váradi s Albert csanádi püspök képviselte. Ez országgyűlés a Hunyadi-ház igényeinek kielégítésére a következő békepontokat hozta indítványba:

A kormányzó özvegye visszabocsátja azon királyi erősségeket, melyek eddig kezében voltak.

A kormányzó által örökben birt erősségek és egyéb jószágok s mások, melyeket Albert Károlytól nyert, ugy az ország nagyjaitól és nemeseitől vásárolt birtokok királyi adomány-levél útján fognak az özvegyre és Mátyás fiára örökségi címmel újból szállíttatni.

Ujlaki Miklós Mátyást Bécsből Esztergomba viszi, hol az ifju, Dénes érsek és Ujlaki örizete alatt kezesül addig marad, míg az érintett királyi várak visszaadattak.

Ez egyezmény — bár az országban kihirdették — teljesedésbe sohasem ment, mert Erzsébet a szerződés pontjaiban semmi előnyököt nem látván, másfelől fiát házuk leggyűlöltebb ellenségének, Ujlakinak kezei közt egyáltalában nem akarván hagyni, — seregeit ismét mozgósította s Erdély azon részét, melyet Ujlaki s több ellensége birt, Szilágyi Mihály segélyével azonnal elfoglalta.

Igy a belviszály ismét kitört s ki tudja mily mérvben terjedett volna, ha hírv nem jön: hogy a király Prágában hirtelen meghalt.

A király november 21-dikén betegnek látszott ugyan, de néhány törvényes ügy eldöntésével foglalkozott. Midőn a tanácsból kijött, estebédhez ült az udvar főbbjeivel; magaviselete inkább komoly volt, mint vidám, de fájdalomról nem panaszkodott. Késő estve alvójában derültebbnek látszott s itt még répát evett és sört ivott. Midőn lefeküdt, nagy fájdalmakat érzett.

Reggelre elmulik a baj, volt egyik komornyikjának válasza, legjobb orvoság erre az álom.

László elaludt, de egy óra mulva iszonyú fájdalmak közt ébredt fel. Az orvosokat csak reggel hívták elő, de azok nem tudtak már segíteni rajta. László harminchat órai szenvedés után, nov. 23-dikán ugyanaz nap halt meg, melyen tavaly Temesvárott a Hunyadiakat testvérekül fogadta.

Az Isten nem késett.

VIII.

Alig érkezett meg a király halálának hire Budára, az egybegyűlt egyházi és világi főurak 1458. január 1-sejére Pesten tartandó országgyűlést hirdettek a megüresült királyi szék betöltése végett.

A királyválasztó gyűlés ideje közelgett.

Ez alatt az idő alatt Szilágyi Erzsébet s őt hiven gyámolító fivére, Szilágyi Mihály éppenséggel nem tétlenkedtek,

de minden lehető elkövettek, hogy ügyöknek diadalt szerezzenek s ez által a hazára is szebb napok reményét derítsék.

A dicső emlékezetű Hunyadi-név még mindig varázserővel hatott a nemzet jobbjaira, kik egy szívvvel rajta voltak Mátyás megszabadításán s királylyá választatásán. Vitéz Jánost azonnal el is küldötték Prágába, Podiebrad helytartóhoz, Mátyás szabadságának szorgalmazása céljából. A ravasz cseh kormányzó, észrevevén mily nagy jelentőséget tulajdonít a nemzet a fiatal Mátyás kiszabadulásának, negyven ezer arany váltságdíjat követelt érte.

A Szeged alatt táborozó Szilágyi Mihálynak hada ezalatt húszezerre növekedett, melyhez még naponta sereglének az ország minden részéből. Gara László, az eszélyes nádor, látván a dolgok illetén fordulását, szerepet cserélt s Szilágyi Erzsébettel oly egyezkedésbe bocsátkozott, hogy ha Anna leánya Mátyásnak eljegyeztetik, fölcsap a Hunyadi-ház jóbarátjának s hiveivel azon leend, hogy Mátyás mentől hamarabb kiszabaduljon fogságából s királylyá választassék.

Megkötöttvén e frigylevél, Szilágyi Mihály immár negyven-ezerre szaporodott seregével Pestre indult. Gara ekközben arról értesült, hogy Podiebrad Mátyásnak — királyul választása esetében — saját leányát szándékozik nőül adni; egyszersmind azt is megtudá, hogy ez ellen Szilágyi Erzsébetnek nincs semmi kifogása; ennek következtében Gara és társai vonakodtak a kitűzött országgyűlésen megjelenni. E konok ellenszegülés Szilágyit szerfelett boszantotta s azonnal küldöttséget menesztett a nádorhoz oly izennel, hogy az ő általok hirdetett országgyűlésen jelenjenek meg minden további habozás nélkül, ha nem akarják az országot polgárháborúba keverni.

A Duna ekközben erősen zajlott, mely körülményt Gara arra használt fel, hogy az átmenet veszélyes voltával iparkodott kimenteni visszavonulását. De a Duna — mintha csak színt akart volna vele vallasni — pár nap mulva kemény jégpáncélba öltözött s elég erős lön arra, hogy Szilágyi Budára özönlő seregének hidúl szolgáljon.

A sarokba szorított nádor látván a feje felett lebegő veszedelmet s jól tudván, hogy e válságos helyzetből csak a barátságos egyezkedés mentheti ki: elhatározta magát a megjelenésre, ha Szilágyi hitet tesz, hogy Hunyadi László halálának okozói felett sem most, sem a jövőben nem fog boszút állani. Szilágyi biztosító levelet adott erről, melyet hitével is megerősített.

A király választás január 24-dikére volt kitűzve. Ez a nap volt a sok megpróbáltatáson keresztülment Szilágyi Erzsébet legboldogabb napja is.

A nemzet egybegyült jobbjai kitörő lelkesedéssel választották meg a még csak tizenöt éves Mátyást Magyarország királyává: A választást a főrendek is azonnal megerősítették.

Mátyás elé fényes küldöttség indított azonnal. Szilágyi Erzsébet, hogy kedves gyermekét minél előbb ölelhesse, nem törődve a szigorú évszakkal, a küldöttséghez csatlakozott.

Az anya Strasnitzon találkozott a Podiebrad kíséretében elejbe siető Mátyással. A cseh kormányzó fegyveres kíséretet ada melléjük egész a morva határszélekig, hogy minden történhető veszélytől óva legyenek, mely barátságos gondoskodásért Erzsébet Podiebradnak, hálája jeléül, negyvenezer arany helyett hatvanezeret fizetett váltságdíjúl.

Visszatért hát ismét az elszálló öröm, a Hunyadi-ház napja, újra felvirradt, fénylőbben mint valaha s Erzsébet — szemében az öröm édes könyeivel — láthatta, a hogy egyetlen fia homlokán világgá ragyog a magyar nemzet koronája.

A pápa megtisztelő s meleg hangon irt levelet intézett hozzá ez alkalomból s Erzsébet sokáig tanuja volt még gyermeke páratlan dicsőségének, csak hat évvel (1484) előzván meg ez örök emlékezetű, dicső király halálát.

Ujfalvi Krisztina.

Született 1761. meghalt 1818.

I.

magyar írók közül, kik a mult században virágoztak legkiválóbb Ujfalvi Krisztina, a kinek hátrahagyott költeményei, melyek mindnyája ma se ismeretes, nem csak mély érzést, erős szenvedélyt, hanem nönél ritka életbölcseletet is tanusítanak.

A bérces Erdély, a hol a családapák ama korra nézve jellemzetes elvből irni se tanították lánygyermeküket: saajátságos körülményeknél fogva a legtöbb írónót szolgáltatta. Ujfalvi Krisztina is ott született, ott növelkedett és ott élt. Kiválóan érdekes ez az élet, melynek hősnője igazi nő volt, annak minden fény- és árnyoldalaival. Egy probléma ez az élet és ez az aszszony, a mely problémát az irodalom-történészek még nem fejtettek meg, sőt nem is igen ismertettek még.

Meghasonlott sziv, elhibázott élet: kell-e alkalmasabb forrás a peszszimizmus költészetének? És Erdély e kiváló költőnöje peszszimista a javából.

De nem utánzó, mint a modern magyar lira nő-képviselői, a kiknek szivét alig háborgatta más fájdalom, mint a mit Byron vagy Lenau olvasása keltett; hanem eredeti tehetség, a ki saját élettapasztalatait zengé, a ki szenvedett, mint kevés nő, s a ki háborgó gyötrelmek és kétségbeesett életkedv-hajhászás után végre megnyugodott a sorsban, mely neki nem osztott örömeket s melyről kibékülve énekelheté:

„Borongó felhő felettem
 Homály, árnyék körülöttem,
 Festik a sors titkolt színét
 Az élőnek megtört szívét.
 Vig mozdulás, hideg érzés,
 Nevető seb, vidám vérzés,
 Sohajtó megelegedés,
 Mosolygó bú, szép szenvedés :
 Létünket ti kíséritek,
 S jutalmát is kiméritek.“

Az élet-filozofia, a megnyugvás szép, tiszta elégiája.

II.

Ujfalvi Krisztina 1761-ben Küküllő-megyében született. A család most is virágozik Erdélyben s a hazának nem egy derék fiat adott. A költő atyja főbíró volt s mint ilyen megyeszerzte nagy tiszteletnek, tekintélynek örvendett. A nevelés az akkori időben még a vagyonosabb, előkelőbb családokban sem volt valami magasabb irányu, s különösen Erdélyben, hol — Kővári László szerint — az ébredező magyar irodalmat inkább csak a gazdagok ápolták, jóformán arra voltak utalva a családbeli lányok, hogy az alapismeretek elsajátítása után a maguk kedvéből szerezzenek ismereteket és fejlesszék szellemüket.

A küküllőmegyei főbíró megelegedett azzal, hogy a kis Krisztinát beavassa és beavattassa amaz elemi dolgokba, melyeket a gyermek inkább játszva, mint iparkodva megtanul. Nem volt az rendszeres tanulás és nem az az öntudatos művelés, a mikor az oktató fölismeri a növendék jó hajlamait s azok közül a legkiválóbbat szeretettel, ésszerűen ápolja.

Mert bizonyos, hogy a versírás elméletével nem tanítói ismertették meg, hanem ő maga, a saját szorgalma és törekvése által jutott a poétika titkainak birtokába. Már kifejlett lány volt, a mikor a költői művek olvasása és azok szépségeinek átélvezése után maga is kedvet kapott, hogy mindazt dalban, elégiában kifejezze, a mi érzelmekben gazdag szívét eltölté. A természet vonzó jelenségei arra birták, hogy azokat leírja, magasztalja. S a külvilág hangulatait megegyezőnek találta a saját lelki világának hangulataival.

A serdülő lány e fő jellemvonása, a merengés és ábrándozás az évek haladtával csak növekedett. Ritka érző szive volt, fogékony minden iránt, mely annak húrjait érinté. Még nem volt tizenhét éves, a mikor vágyai alakot kezdtek öltetni s ezeket táplálta még ama tudat, hogy a férfiak gyönyörrel nézik s

hogy amaz ideálokkal, melyeket költők és elbeszélők a szép hajadonról rajzolnak, ő, a csapongó kedélyű, érzelmes lány közel rokonságban áll.

Ritka szépség volt Ujfalvi Krisztina, ama fajtából, a melybe azok tartoznak, kikről mondani szokás: „kora legszebb nője volt.“ És ebben semmi tulzás nincs. A kik külsejéről följegyeztek egyetmást, elragadtatva említik fehér, tiszta arcszínét, üde, szép metszésű ajkait, melyek körül az édes vágyak nem szűnő mosolya reszketett, nagy, tüzes szemeit, a melyeknek tekintetén a lélek minden mozzanata tükröződött és kiemelik nyulánk, könyved természetét, melynek ruganyossága a bálteremben a nézők csoportjait bámulatba ejtő.

De a női szépség e külső attributumait Krisztinának tán nem egy kortársa szintűgy egyesíté magában. Hisz Erdély mindenkor híres volt deli asszonyairól. De a mi által Küküllő megye ifju költőnöje mindegyiktől különbözött az ama ritka báj és kellem volt, mely egész alakján előmlött, az a vonzerő, mely egész egyéniségét jellemzé, az az értelmesség, mely társalgásában nyilvánult s a szív és lélek, az érzelmek és ismeretek az az összhangja, a mely minden szavából kitünt s melylyel az élet köznapi egyhanguságában is az eszményiség vonásait megtudta magára nézve őrizni.

A lányára méltán büszke apa örömmel gondolt rá, hogy Krisztina mind e fényes tulajdonságaival, melyekkel a természet megajándékozta boldog is lesz. Ha a nevelésben kevésbé adott irányt lányának s önmagára hagyta, hogy lelkét kimívelje: most, a mikor látta, hogy körülrajongják s hozzá a legelőkelőbb, legvagyonosabb ifjak, férfiak: nem mulasztá el, hogy Krisztinában ambiciót keltsen, s egyuttal azt az udvarlót tüntette ki legjobban előzékenységével, a kit valamennyi közt megszivesebben választott volna vejéül.

Kétségtelen, hogy a minduntalan kitüntetésekkel elhalmozott ifju lányban csakhamar kifejlődött a nagyravágyás. Annyiszor hallotta mily szép s annyszor magasztalták, mily ritka-lelkű, hogy mind e fényes előnyei hiúvá tették, s azok birtokában oly boldogságra tartott számot, a melyet vágyai kitűztek.

Rendkívül érző szívének mi se kellett több, mint hogy annak névtelen vágyai egy irányban, egy pontban találjanak megnyugvást; s csakhamar az első szerelem egész szenvedélye, csodás vihara, csapongó reménye töltse el azt fenékig és teljesen. Szeretni úgy, a hogy költői szív szeret — nem tud úgy más, nem tud jobban, nem tud kizárólagosabban! De érdemes legyen a szeretett lény erre a kivételes szenvedélyre. A költő vagy költőnö, bálványának tekinti az imádotat, a kinek áldozatul

hozza minden kincsét, a mivel az isten megáldotta. Nem csupán őt, hanem mindazt szereti imádottjában, a mi az életben szép, jó, nemes; a mi a természetben vonzó, nagy és magasztos, a mi itt e földön és túl ama másik létben örömmel és reménnyel kecsegtet; az egész mindenséget, az élet célját és a mi csak a képzelet csodás játékát mozgatja: mind ezt ő benne, a szeretett és megénekelt lényben találja föl, látja is benne és minden érzést, minden gondolatot, minden vágyat reá vonatkoztat, ő reá visz át, mert kivülről nincs semmi sem e földön, sem az égen; de mindkettő meg van ő benne!

Krisztina megtalálta azt, a kiben az egész világot fölfedezte.

Gróf Haller László volt az, környezetének egyik legérdekesebb alakja.

Az erdélyi főrangú családok közt a Haller-familia hosszú időn át előkelő szerepet vitt. A történet lapjain sűrűn fordul elő neve s a haza sok viszontagságos és dicsőségteljes eseményében részt vettek a Haller grófok. Nagy vagyonnal is rendelkeztek sokan közülök s ezzel a család fényét, rangját, befolyását csak növelték.

Krisztina, a bár tekintélyes, de mégis szerényebb állású főbíró lánya nemcsak nagyravágására, hanem szive mély és igaz vonzalmára hallgatott, a mikor az ifju grótot — meghallgatá. Hízelt neki az a nagy kitüntetés, melylyel e főrangú udvarlója bájainak és szellemének hódolt. Gróf Haller László rabja volt a lánynak, szerette, csüggött rajta, s ez időben bizonyára őszinte, egyenes szívvel gondolt rá, hogy a jövőt és egész életét megossza vele.

Ez a jövő a legszebb képeket rajzolta Krisztina lelki szemei elé. A képzelet nyújtotta a színeket, a vágy kölcsönzé az ihletet és a remény, a bizalom vezette a kezét, mely a bűvészetet forgatá.

A költőnő szeretett és e szerelmével kezdődött élte első fordulója és e fordulóval szép és szomorú — regénye.

III.

Az adatok, melyek Ujfalvi Krisztina és Gróf Haller László szerelmére világot vetnének sem elég bővekek, sem elég világosak. A kik eddig irtak róla, azok is ellentétesen fogják föl, épp e hiányos adatok alapján. A költőnőnek ez időből nem maradtak fenn versei, legalább nem váltak ismeretessékké s így a viszonyra ezek se szolgálhatnak magyarázatul.

A lány boldogságára s arra a rajongó szerelemre, mely imádójához fűzte őt, inkább csak a rákövetkező meghasonlásból és későbbi verseiből lehet következtetni.

Szive még ábránddal, hittel volt teli, egész élete függött e szerelmétől, a mikor váratlanul hír érkezett, hogy gróf Haller hűtelen lett hozzá s hogy mást akar az oltárhoz vezetni.

Mi volt e lépésnek igaz elhatározó oka?

E kérdésre nem kapunk kielégítő és meggyőző választ. Kövári László említi, hogy a grófot „elbűvölé“ a lány, de hogy e bűverő mért nem volt oly hatalmas, hogy az oltár előtti esküre is rábirta volna az ifjút: azt nem mondja meg. Zilahi Károly az adatokból azt a nézetet meríti, hogy Krisztinát, „nem szülői önkény, hanem a kedveltnek csalfasága fosztotta meg eszményképétől.“ Aztán hozzá teszi, hogy a gróf szerette, s „eleinte tartotta is szép szóval,“ de aztán mással kötött frigyet.

Mi okozta tehát a szakadást? Krisztinától nem indulhatott az ki, hisz egész életét tönkre tette e csapás, s aztán mindaz a mit a katasztrófa után tett, a mellett bizonyít, hogy ezt a csalódását nem ő maga, hanem mások idézték elő, akarata és vágya ellen. De miért gondolt mást Haller s miért járt el alattomosan? Mert nem nyíltan adta tudtára a lánynak, hogy szíve megváltozott, hanem a hír, a pletyka gyorsabb volt, mint az ő őszintesége.

Lehetett-e célja és volt-e oka, hogy a lánynyal szemközt ne csak érzelmei megszűnését, hanem a sértő mellözést is éreztesse? Krisztina, első szerelme éveiben, nem volt az a kacérkodó, amazont-játszó természet, a milyenné később vált. Okot azért ő nem igen szolgáltatott, hogy Haller elforduljon tőle.

A kötetdő szép frigyét ennél fogva inkább a gróf családja, tán szülei akadályozták meg. Hogy ez kerülő uton történt, annak talán Haller bátortalansága és kimélete az oka. De Krisztinát e csapás, mint nagy igazságtalanság érte, s tán ez első nagy csalódás emlékét zengi e négy sorjában:

Szenvedj szivem, szenvedj! — Kerüld szólni,
Az igazság nem tud panaszkodni;
Tisztelj meg majd azzal egy sírboltot,
Hogy nem tudta senki, itt mi bántott.

A hűség meg lön törve, az eskü megszegve — gróf Haller László mással lépett az oltár elé. Az ünnepelet, körülrajongott Ujfalvi Krisztina itt állt egyedül, megszégyenülve, meghasonolva.

Az olyan heves, szenvedélyes lelkületű nő, a milyen Krisztina volt, szívének ekkora csalódását csak úgy gyűrheti le, ha hirtelenében választ a legkomolyabb és a legkönnyedebb mód között. Olyan váratlan szerencsétlenség érte, a mely régebben és ma, és minden időben az ifju női szívek sorsát végkép eldönti. Ilyen csalódás jelöli ki soknak az utat a sírhoz, másoknak a könnyelmű élethez és ismét másoknak az örömtelen lemondáshoz.

A mi költőnőknek minden magasztos ábrándja, minden viharos szenvedélye hirtelen bizarr szeszélylyé vált, s kétségbeesésében önmagát akarta büntetni súlyosan és tartósan, csak a hogyan a kijátszott szív büntetheti önmagát hiszékenységeért, bizalmaért, együgyűségeért. Van valami rendkívüli érdekes, a lélekbuvárt méltán foglalkoztató vonás Krisztina elhatározásában, mely csakhamar megfogamzott lelkében s melyet nem késett ki is vinni, gyorsan, haladéktalanul, nehogy ideje maradjon meggondolni, mert bensejének minden hangja sűgá neki, hogy meg fogja bánni ezt a lépést.

Ez a lépés az oltár elé vitte. Igen. Ő is oda sietett, a

hová gróf Haller László ő előle szökött, még pedig mással. Nem akart hátrább maradni Krisztina; sőt mohón követte a példát. Ha imádója másnak esküszik hűséget — jó, hát esküszik majd ő is; ha az leköti életét másnak, leköti ő is a magáét, hadd legyen kettő az akadály, mely elválasztja őket és válaszsza is el immár örökre!

És nem kérdezte a lány: ki az, a kinek odaveti szerelmét. Azt sem vajjon szereti-e vagy nem. Válogatott ugyan udvarlói közül, de ebben a válogatásban nem a szív, hanem excentrikus természete volt a tanácsadó.

Haller szép volt, deli volt, hódító volt. De Krisztina nem kellett neki. Na jó, hát majd fog kelleni annak, a ki rút, a ki igénytelen, a ki visszataszító! Ott találta ezt is, ezt a ritka férfpéldányt az udvarlói közt, a ki már régebben ép úgy epedt ő érte, mint nem rég még grófi társa. Most hát meghallgatja őt és feleségül is megy hozzá.

Ha Ujfalvi Krisztina korának legszebb nője volt, Máté János századának legrútább férfia vala. A költőnek fennmaradt egy arcképe, melyet természet után, a bájos élő minta előtt készített a művész; de a költőnő férjének vonásai aligha maradtak az utókorra, mert, mint a hagyomány említi, még a tükörbe se igen nézett soha, hogyan adhatta volna rá a fejét, hogy lefestesse magát!

Ez a Máté János különben vagyonos, jó nevű birtokos volt, ki a mellett még a tudományokat is kedvelé és rútságát eszessége enyhíté. És ez utóbbi körülmény enyhíti egyuttal Krisztina cynikus elhatározását, mert ugy látszik csak félig vetette meg önmagát, a mikor meghasonlott. Szépségét, mely feljogosította, hogy élete párjában is szép embert találjon: most már semmibe se vette, hisz nem győzhetett vele annál, a kit a magáénak akart; de szellemét megbecsülte és ezt a másik, benső, maradandóbb szépséget fölhalálta abban, a ki rút volt, de hű, elnéző és háladatos.

IV.

A nász megtörtént 1780-ban.

Nagy társaság volt együtt, mely kíváncsian nézte a legbájosabb menyasszony és a legrútább vőlegény esküvőjének érdekes színjátékát. Máté a kit még nem rég mindenki szánt, most mindenki irigylé. Tán nem is valónak, hanem hitegető álomnak tartotta mindazt, a mi vele történik, midőn egy földre szállt tündérrel egyesülhet, ennek a tündérnek dacos, kérlelhetlen akaratából. És bizonyára álomnak tünt fel az egész

nászünnepély Krisztinának is, bolondos, tréfás álmoknak, melyben szívének eszményképe, a szép László gróf, merő ingerkedésből oly csúf alakot öltött magára, nyilván csak a játzszi ellentét kedvéért s csak azért, hogy visszataszító álcáját mindjárt leveesse . . . .

A társaságba messze útról egy jó barátnő érkezett. Egyenesen Krisztinához ment s üdvözlé a merengőt, aztán gyorsan kérdé :

— És a völegényed? Melyik az? Mutasd meg.

Krisztina fölocsúdott álmodozásából. A rettenetes való előtte állt. Neje már — de nem annak a kinél szebb nincs, s a kinél jobban senkit se szeret.

— A völegényem? — mondá hirtelen nevetve — Nézz körül a társaságban. A legrútább, a legvisszataszítóbb, az az én mátkapárom.

És a jó barátnő könnyen rátalált a völegényre, nem tévesztette össze senki mással, sőt bemutatásra se volt szükség. Soká azt hitték, hogy Molnár Borbála, a költőnő volt ez a kíváncsi vendég, de Krisztina akkor még nem ismerte őt.

A frigy természetesen nem volt boldog. A feleség nem hozott szerelmet belé, a férj pedig a lemondás keserű érzetét vegyíté abba. Első pontja volt e szövetségnek : teljes szabadság a nő számára; a második: soha a férj nem közeledhetik nejéhez, mert a közeledés egyedül ez utóbbinak tetszésére van bizva! Krisztina odaadta kezét és nem kért cserébe mást, mint egy nevet. Ezt a nevet fölvette; Máté Jánosnének hívatta magát, otthon, a mig élt; de az utókor csak lány nevéen ismeri s nem a hitvest, hanem a költőnőt.

Az együttlét első idejét Csávoson, a Maros mentén, abban a regényes szép faluban töltötte az uj pár.

Nem voltak azok mézeshetek ott a csávosi szép urilakban, hanem az élet mérgének hasztalan elkerülése. Ha szerencsétlenségét eddig a gúnyba fojtá és kacagott keserűn, most mérhetetlen bánat fogta el egész benső világát. És erre a bánatra nem talált sem orvosságot, sem vigaszt, sem reményt keltő futó enyhet. Egymásután váltakoztak lelkében a viharok. Majd kétségbeesett, majd föllázadt a sors, az élet és önmaga ellen; elhatározta, hogy véget vet mindennek, s összeomolt a fájdalomtól, midőn belátta tehetetlenségét.

És ebben a vergődésben, ebben a forrongásban tisztúlt meg az ő kedélye és nyert lassan vonzódást a természet iránt, ez egyetlen jóbarát iránt, a ki minden panaszt meghallgat, a kinek csak részvéte van, de káröröme, gúnyja nincs. És ez a jó barát kifejleszté lelke legédesebb hajlamát s költővé tette, olyanná, a kinek aztán minden szava igaz érzést mond, minden

gondolata a lélek fenekéről jött. Ott künn a természetben,
„szép estvén“ éneklé:

„Könyek, most bátran folyhattok,
Nem nyom el az erőltetés,
Ah! szabadon sohajthatok
Nem fojtogat a tettetés.“

És a természetben újra és újra fölhalálja azt, a mit oly soká hasztalan várt: a megnyugvást. Máté János türelme az idő haladtával is fogyni kezdett s a fiatal, hervadó asszonynak helyzete még súlyosabb lön. Engedékenysége elejétől végig csodálatos volt ugyan, mert ritka férfi egyezett volna bele ilyen megalázó frigybe; de a gyöngédség őt is sokszor cserbe hagyta. Krisztina panaszkodik is, hogy :

„Az erőszak jég-kezekkel
 Hideg törvénye alá zár,
 Hol kénytelen: vad kedvekkel
 Sorsom siket láncain jár.“

Egyhangú, borús életébe valóságos fénysugár esett, a mikor megismerkedett Molnár Borbálával, Közel laktak egymáshoz s ez utóbbinak már jó hangzású neve volt, különösen a mióta az erdélyi főurak közrebocsátották műveit. Krisztina 1796-ban költői levelet intézett Borbálához és fölajánlta neki barátságát. Ez a viszony aztán tartós is lön. A két rokon lélek megérzése egymást s költeményekben és prózában el-elmondogatták kölcsönös panaszukat.

Ennek a barátságnak az emlékét leghívebben tünteti föl egy munka, mely a két költő levelezéseit foglalja magában s mely mindkét nőt érdekesen jellemzi. *)

De nemcsak levelezés, hanem személyes érintkezés által is üdvösen hatottak egymásra. Kölcsönösen buzdították egymást, sőt bizonyos vetélkedés fejlődött ki köztük, mely mindkettőt gondosabb munkálkodásra serkenté.

Krisztina azonban a magányt s az abban való epekedést is megunta. Visszavonultságát csak az szakítá félbe némileg, hogy Csávósról koronkint elment Szőkefalvára, hol férjének szintén birtoka volt és a hol egy-egy ideig lakott is. Majd később teljesen ráunva férjére, igyekezett minél többször szabadulni tőle. Különösen télen elhagyta Csávost is, Szőkefalvát is, és fölkereste rokonait, a hová Máté Jánosnak nem volt szabad öt követnie. De tavaszkor ismét visszament kietlen tűzhelyéhez, követve a rideg köteleesség parancsszavát.

E gyakori elválásoknak aztán az lett a következménye, hogy férjét hosszabb időre, évekre elhagyá. Különösen mióta Kolozsvárott töltött egy telet: a falusi elhagyatottságot szívesen fölcserélte a városi vidámabb étellel, mely szórakozást nyújtott neki s élete nagy szerencsétlenségét jobban feledteté vele. A kolozsvári társaság ünnepelte őt, mert még mindig szép volt, és e szépségéhez járult költői hirneve is, mely szájról szájra mindjobban terjedt.

Nem telt bele sok idő és az életkedv is jelentkezni kezdett nála. Szívét mohó vágy fogta el élvezni a földi lét örömeit, a mig azok kínálkoznak s ha lehet helyre hozni mindazt, a mit nagy dörén, egy csalódás kínjának átengedve magát, oly hosszasan nélkülözött. Belevetette magát a vigalmakba, a társaság zajába és vigaszt keresett abban, a mit környezete

*) „Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonynyal a két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései, Kolozsvárott. Nyomatott a Réf. Kolégyom betüivel 1804-dik esztendőben.“

Lászlónak, aki Klárát 1812-ben oltárhoz is vezeté. A menyasszony és vőlegény szerették egymást, s az anya megelégedéssel láthatta, hogy lánya boldogabb lesz, mint ő.

De ez engedékenységgel még nem mutatta meg eléggé szive igaz nemességét. Még javában élte világát Kolozsvártt, a midőn hirül hozták neki, hogy férje falusi magányában súlyos beteg. Azonnal sietett hozzá, az elhagyatotthoz, a kihez húsz évi kietlen házaseslet emléke köté, és Máté Jánost két esztendőn át, feláldozó figyelemmel, éjjel-nappal virrasztva mellette, ápolá. A halál a férjet megszabadítá kinjaitól s a feleséget a legnagyobb fáradságtól, melyet az ápolás által saját magára rótt, akár csak vezekleni akart volna általa.

Özvegygyé lett Ujfalvi Krisztina. Ötven éves volt, s ekkor visszavonult falujára, a hol gazdálkodva, verseket írva, a székelyek számára instanciákat fogalmazva s a falusi jegyző teendőit végezve tölté napjait. Lassankint kibékült a halál eszméjével is, és a magány, mely mézes heteiben egyetlen vigasza volt, melyhez első költeményeit intézte: ez az áldott csöndes magány ismét kedvence, társa, nyugtatója lön.

„Most o csendes magánosság
 Öleld meg lelkemet;
 Eletbarát, jó reménység!
 Most ne hadd szívemet.“

Félt a „hosszú élettől“; de ez nem sujtotta őt. Alig három napi betegség után már 1818. jan. 19-én meghalt. E három nap alatt sokat szenvedett — de hisz egész élete, éveinek sorozata a szenvedések láncolata volt. Falujában egyetlen hive, az ő szolgálja volt. Ez nem bírta elviselni a csapás fájdalmát s ott a ravatal előtt megőrült. Midőn a koporsót beakarták szegezni rárohant a halottra s magához ölelte, úgy, hogy alig birták kiszabadítani karjaiból.

A jelenet rémülettel tölté el a halotti gyülekezetet.

Temetése is oly bizarr, oly különös volt Ujfalvi Krisztinának mint egyénisége, szerelme és egész élete. E nem mindennapiság korához mérten ritka szellem és igaz, természetes költői tehetség által nyilvánult.

Dr. Prém József.

Rozgonyi Czeccilia.

I.

Akarjatók-e a hazaszeretet ideálját szemlélni egy magyar hölgy jellemében, ki saját léte határain túl terjeszté nevét? Akarjatók-e a gyöngé nőt erősnek látni s kívántok-e fölmelegedni dicső emléke mellett, mely mint tiszta fény ragyog az utódra a messze századok homályából? Im, egy jelenésszerű asszony, ki a nemzeti dicsőség pantheonában el nem porladó emléket állított a honleányi erény tiszteletére.

Ezen eszménykép: Rozgonyi Czeccilia, a szentgyörgyi grófok ősi családjából, hanyatló korú atyjának egyetlen leánya s a pozsonyi várispánnak, Rozgonyi Istvánnak hőselkű neje.

Rozgonyi István Zsigmond király leghivebb emberei s legjobb vezérei közé tartozott. Már korábbi időkben, még mielőtt Zsigmond király trónja megszilárdulhatott volna Magyarországon, hű tanácsosa volt annak s mint ilyen kísézője a konstanci

egyházi zsinatba, Arragoniába, Angliába s csakhamar nagynevű hős a hussziták elleni táborozásban, kiket Morvaország, Meissen, Szilézia és Lauzicz szélein több nevezetes csatában megvert s a magyar fegyverek tiszteletére tanított.

De nem csupán hős volt. A mi igen ritka tünemény a harcok fiainál, ezen férfiú élete egyenlő magasságban tünteti elénk a vallás emberét a hőssel, ki a csatatéren küzdött fárasztó viadalok után, melyeknek dicsősége gyakran hiúsággal tölti meg a szívet s elkábitja a főt, vallásos érzelmeknek tárta föl kebelét s kegyes tettek gyakorlásában tölté azon napokat, melyek a házara nézve a nyugalom napjai voltak s nem parancsolták őt a csatatérre. Ezen ösztönből alapíta ő Egerben prépostságot, mely több századok viharaival dacolva, erős bástyául szolgált a zavartalan hitélet emelkedésének azon időkben, midőn azt a hussziták tanai Magyarhonban is veszélylyel fenyegették.

II.

Ily férfiúnak volt hitvestársa Rozgonyi Czeccilia, maga is vallásos és hazáját szerető nő, ki, miként nagyszívű férje, jelszólul e két magasztos szót választotta: „Isten“ és „Haza.“

Mint nő, fogékony, fennen lobogó lelkénél s fiatal koránál fogva szerelme egész hevével s teljes odaadásával csüngött a derék férfiun s ép ezért — mint honleány — ki naponkint szemtanuja volt férje fenkölt hazaszeretetből szülemlő vitézi tetteinek, szinte pazar tömegével birt mindazon nemes érzelmeknek, melyek a természet anyai kezéről az életbe lépő romlatlan kebel tulajdonai. Kedélye üde, ép volt; lelke galambhoz hasonló, fehér szárnyaival vidáman verdeste a verőfényes levegőt, de repülése nem volt dévaj csapongás: a magasság volt birodalma s az erkölcsi nagyság eszményét férjében találta föl. Ez volt az ő vezérszelleme.

Az élet olyan mint a csepp, mely lehull, vagy mint a tenger, mely viharzik; mint a szikra, mely villog, vagy mint az égés, mely rombol; az élet a tévedező hang, mely elvész hallatlanúl, vagy a harsány szó, mely feltüzel, magával ragad, — és ki-ki saját egyénisége szerint használja fel azt.

Szentgyörgyi Czeccilia azon nők közé tartozott, kik az élet erkölcsi eszményét férjökben szemlélik, kik éppen azért, mert házi körükben teljes megelégedést találnak s szeretik férjüket: hajlékonyak minden nemes példa követésére, elérhetetlen távolságban áll tőlük minden romlottság, kétszínűség s miként felgyulladt üszökkel a lobogó láng: együtt támadnak s együtt

hamvadnak el. Kétszeres érdekekkel fog tehát bennünket meg-
ragadni kétségkívül Czeczilia alakja, ha őt az események véres
jelenetei között mint a leggyöngédebb lelkületű nőt, magyar
amazonként látjuk feltűnni s hősnőként magasztalhatjuk azon
napok egyikén, mely szintén a magyar dicsőség sugarai közt
nyugodott le.

III.

Zsigmond király igen nehéz körülmények közt foglalta el
a magyar trónt. Uralkodásának első felében polgári háborúk,
második felében pedig kapzsi és hatalomvágyó országnagyok
viszályt viszályra szítva, dúlták az amugyis megviselt hazát.
A koronához hűbéri viszonyban állott tartományok közül több-
nek kötelékei évről-évre lazábbakká váltak. Galiczia és Lodo-
meria végkép elszakadtak a birodalomtól; az ozmánok a dráva-
s szávamelléki s aldunai tartományokat pusztították s Radul,
oláhországi vajdának hűtlensége gyakran elősegítette kelet bar-
bárainak be-betörését, míg mind ezen forrongások közepett a
hussziták rajongó hadai nem egyszer gázolák a magyar földet
és fogyasztották a honfivért.

Zsigmond fegyvere ellenök többnyire szerencsétlen volt,
— hiába küzdött legjobb erejével ellenök, nem birta legyőzni,
annál kevésbbé megsemmisíteni e maroknyi, de az erkölcsi erő
hatalma által bámulatos kitartásra s megdönthetetlené edzett
népet. A hussziták alatt ép úgy, mint később Albert király
s Erzsébet királyné alatt is folyton rakoncátlankodtak s vak-
merőségük annyira ment, hogy Hollós Mátyás királytól lakást
is követeltek a magyar földön, de ő egynehányat földbe ásatott
közülök, a többit pedig Lengyelországba űzte. E veszedelmes
ellenség csak akkor semmisült meg tökéletesen, midőn önmagá-
val jött meghasonlásba s maga végezte saját magán az irtás
halálos munkáját.

Mig Zsigmond király ezen örjögő vallási felekezettel jó
és bal szerencse közt folytatta harcait, a dunai tartományok
sorsa mindinkább kétségessé lett. A törökök Dán vajdát elüztvén
Havasalföldről, ezt megszállták, mialatt a bujdosó fejedelem
Zsigmondhoz folyamodott ótalomért. Más részről Szerbország is,
mely a török becsapásoknak hasonlóan közvetlen színteréül
szolgált, annyira szorongatott helyzetbe jutott, hogy a vén
Lazárevics célszerűnek gondolta a magyar király szövetségeért
esengeni. Így vélte népe fenyegetett joglétét s unokájának,
Brankovics Györgynek, az uralkodásban őt követő főurnak ér-
dekeit a jövő minden eshetőségei ellen biztosíthatni.

Lazárevics István, szerb zsupán is megjelent tehát országa előkelőivel s unokájával Brankovics Györggyel Zsigmond udvarában, s Dán oláhországi vajda még jelen vala, midőn ezek a királylyal s a magyar főrendekkel oly szerződésre léptek, melynek értelmében egyrészt Brankovics György Magyarország főnemésévé s mint ilyen az országtanács tagjává avattassék, Szerbország neki s férfi utódainak a magyar korona felsősége alatt biztosítottván; másrészt a megnyert védszövetség elismerésül némely végvárok, melyek csak imént szakadtak el Magyarországtól, visszacsatoltassanak.

Ezen véd- és dac-szövetség alapján Nándorfejevár, Macsó, Galambócz s egyéb erősségek az anyaországba kebleztettek.

IV.

Ez államszerződés után azonban alig egy évre (1427. jun. 19.) az agg Lazárevics meghalván, a törökök Galambóczot, mely a főnnebbi kötés szerint Magyarországnak éppen átadandó lett volna, ostromzár alá vették.

Zsigmond, ki ez idétt Oláhországban hadakozott s Dán vajda visszahelyezésének gondoljaival volt elfoglalva, meghallván az ozman erőszakoskodás hírért, Oláhországból azonnal Szerbiába indult, de Galambócz, a Duna jobb partján Orsova és Végszendrő között, ekkor már török kézben volt.

Nem maradt egyéb hátra, mint a jogtalan foglalást fegyver súlyával torolni meg s visszaharcolni az erősséget, mely a magyar birodalom határainak különben is egyik legjelentékenyebb védelmi pontja volt.

Hanem e feladat nem volt oly csekély, mint egyelőre képzelnünk lehetett, mert az ozmánok Murad vezérlete alatt roppant sereggel táborozták körül Galambócz várát s a romboló keleti raj, főleg ez időben, örömeztobb rohant a halálba, sem hogy csak egy talpalatnyi tért is engedett volna abból a földből, mely már egyszer birtokába jutott. Zsigmond tehát mindenek előtt Nándorfejevárt erősítette meg s Galambóczczal szemben új erősséget építtetett, hogy a törökök ellen annál biztosabb támadást intézhessen. Ezen erősség Lászlóvára nevet nyert s az 1428-diki év tavaszán már készen állott s felhökbe nyomuló tornyai kihívólag ragyogtak a törökre.

Zsigmond király erre 1428-ban, alig hogy a tél engedett, fegyverre szólította seregeit s Rozgonyi István, pozsonyi gróf vezérlete alatt több mint harmincezer főből álló taborát Galambócz ellen indította.

Ezen táborhoz csatlakozott Vitold, litván nagyfejedelem, kivel a király február végén Kassán találkozott s ki a magyar hadakat egy csapat lengyel, orosz, moldvai és oláh dandárral szaporította.

A király előre vágatva vezette a hadsorokat s kimutatta a célpontot, hol győzni vagy halni kell.

Rozgonyi István kivont szablyával lovagolt harcvágyó, lelkes dandárai előtt s fëvege lengő kerecseny tollával vidámon játszott a szél. Mellette két érdekes alak: egyikök szürke délceg ménen, mint valami nemtő lebegett a hős vezér jobbján; a másik balról, sugár halavány ifju, réz sisakkal fődve, nehéz páncélingben vitt magával ijjaktól súlyos tegezt.

Amaz első Szentgyörgyi Czeczilia volt a vezér, Rozgonyi István neje, ki elkisére derék férjét a csaták mezejére, hogy megoszsa a hon dicsőségeért annak veszélyeit, sőt meghaljon, ha végzete s nemzete közsorsa úgy hozná magával; a másik Zavis nevü lengyel lovag, barátja Rozgonyi Istvánnak s egyike Zsigmond bizalmasabb embereinek.

V.

Valjon mi hozta e lelkes lovagot a magyar amazon közelébe?

Arca halavány, szemeiből emésztő szenvedély tüze lángol ki, nemes vonásain valami mély, gyógyíthatatlan fájdalom árnya látszik reszketni. Tekintete koronkint tévetegen, révedezően röppen a messzeségbe, majd szokatlanul fölvillog, ahogy a távoli Galambócz várának tornyai elötünnek. Mért örül e képnek, melyen a háboru, a halál véres árnya látszik keresztül vonulni? Mit vár e helytől? Talán azt, a mit eddig sehol sem talált fel, a feledést, a gyógyulást?

A halaványság, mely arcát elborítja, hasonlít a vulkánok havához: annál fehérebb az, minél égetőbb, emésztőbb a benső tűz, mely titokzatos lobogásával körülcsapkodja a szívet. Az érzelmek, a fájdalmak e tűzvihara űzi ez ifjut a csataterre, ez az emésztő láng ragadja magával ellenállhatatlanul; e mélységes, szilaj és mégis féken tartott szenvedély öldösi, ezzel kell birkóznia szakadatlanul, anélkül, hogy le birná őt győzni; rabja e láznak, ez indulatnak s mégis uralkodnia kell fölötte, nem szabad elárulnia, mert bármily nagy hatalom legyen is a szerelem, van drágább is nálánál: a jellem, a becsület, melyet a férfitü büszkeség mindhalálig védelmez s nem engedi, hogy árny hullván reá, csak egy pillanatra is homályba vonja eszménye tiszta arcát, e tündöklő vonásokat, e mennyei ragyogást.

Zavis lovag szerelmes volt Rozgonyinéba. Szent ijedelemmel vette ezt észre, midőn először találkozott vele. Ez eszményi szépség, e hősiesszellem lebilincselte őt, anélkül, hogy egyebet sugározott volna rá, mint a mi természetes tulajdona volt, a miből lényé állt: a fényt. Zavist egy pillantás hódította meg s e pillanattól vakon, öntudatlanul, mint álmjáró, követte e drága jelenést virágos mezőkön a béke idejében s a harcok haláltermő színhelyén, ha sorsa így akarta. Nem tudott létezni sem nélküle. Azt a levegőt kellett szivnia, melyet e tüneményes asszony lélegzett be s azokon a nyomokon kellett haladnia, melyeken ő haladt, lett légyen az tövis, göröngy, bársonyos pázsit, örvény vagy vérvirág.

Eszménye volt e nő. A legtisztább ideált látta benne. Elbájoalta a tudat, hogy e nő valóban jelenésszerűleg emelkedik ki nemének tömegéből s amellet, hogy nő, hős is a szó legnemesebb értelmében. Tudta róla, hogy — mint e kor harcias szelleme kívánta — Czeczilia kitünő kedvvel gyakorolta magát a lovaglás, a fegyverforgatás férfias mulatságaiban, melyek míg a testet edzik, a jellemet gyémánttá szilárdítják. Gyakran látta ez amazont, ahogy vív, ahogy száguld s rohanó paripáján oly biztosan, oly felségesen ül mint egy istennő. Titkos szerelemre kellett iránta ébrednie, de e szerelem mindvégig megmaradt édes, kinos fájdalomnak; gyásznak, melynek boruját a remény, a viszonzás egyetlen sugara sem törte keresztül; mysteriumnak, melyet csak a halál oldott meg, sebnek, melyet csak a sír gyógyított be.

VI.

A király egy derült reggel, tavasz hó végén, 1428-ban riadót fuvatott táborában s Lászlóvár falai közül kiindulva, Galambócz várát szárazon és vizen megtámadta. A törökök ellenben a Morva folyamon lebocsátkozván hajóikkal a Dunára, gálya-harcot indítottak a magyarok ellen, céljuk lévén Lászlóvárat kézre keríteni, mialatt ezek a szárazon vivnának.

De a magyarok mindenre el voltak készülve s nem hagytak semmit számításra kívül. Gondoltak erre az esélyre is s mialatt Rozgonyi István dandárai Galambócz falait vívták, tüzkanócokat röpitettek a török hajókra s azok egyszerre csak lángba borultak.

Itt, ez égő khaoszban, tünt fel, mint valami csodajelenség, Rozgonyi Czeczilia felségesen hősiess alakja. Itt szerzett ő magának halhatatlan nevet, tüzrózsákat szórva szét, halálvirágot osztogatva.

A viadal közepette, a harc legveszélyesebb pontján — tűz és víz között, füstfellegekbe borulva, majd ismét előtűnve ragyogó alakjával — egy gálya ormán küzdött, melyet ő maga vezényelt s honnét öldöklő golyózápor s a tüzes koszorúk egész lángözöne között előre törve több török hajót felgyújtott s elsüllyesztett.

Hosszu kópóját oly ügyességgel forgatta, mint az antik világ legjelesebb amazonja, rakásra hullott előtte a pogány, ő maga is többet sebesített halálra s úgy vívott a meglepett, összezavart ellenséggel, mint egy üldöző, boszuálló kherub.

Az a lángolni látszó, sudár kópja kivillogott a fakó füst gomolyaiból s óriási tollnak tetszett, mely tüzbetűkkel írja a levegőégbe e ragyogó, halhatatlan nevet: Czeczilia.

Mikor itt már megtett minden tehetőt e csodálatos asszony, tudta jól, hogy a veszély csak egy pontról van elhárítva s a harc színhelyének más pontjain még nehéz kötelességek várnak rá. Nem pihent egy pillanatra sem, de diadalmas gályáját odahagyva, férje fölkeresésére indult.

A férj ott küzdött Galambócz bástyáin. Ott kereste fel a hőslékű nő s vitéz férje oldala mellett kipirult, kigyuladt arccal, szablyát forgatva kezében, tolongó ellenség közepette tovább küzdött, tovább harcolt, oly szenvedélylyel, mintha nem is élete kockáztatásáról volna szó, csak egy jóízű, férfias mulatságról, melyben igazi kedve telik.

A viadal tartós és nehéz volt, mert a törökök is életet megvető elszántsággal harcoltak. Nem akartak egy talpalatnyi tért sem átengedni, a kétségbeesés erejével állottak ellent s makacsul, körömszakadtig védelmezték magukat.

De mindezek dacára, a magyar kar és hősiség súlyának végre is kénytelen volt engedni az agyongázolt, agyonpocsékolt ellenség.

A falak már minden oldalról roskadoztak, az össze-visszalődözött tornyok dűledeztek s Zsigmond bizvást remélhette, hogy az ostrom innen onnan véget ér s a várat a törökök feladják.

Ekkor azonban hirtelen valami olyas történt, a mire senki sem gondolt s a mi éppen ezért igazi meglepetés volt.

Murád roppant sereggel közeledett Galambócz felé . . .

VII.

A királyt nagyon meglepte ez óriási sereg megjelenése. Hamarjában azt sem tudta: mit csináljon. A diadal reményét egyszerre elmosta e váratlanul érkező sereg-özön.

Az eszélyt azt parancsolta, hogy ne ütközzék meg a százezerre menő, pihent erejű hordával, de inkább lépjen alkudozásra vele s így biztosítsa magának a visszavonulást.

És Murád csakugyan fegyverszünetre lépett a királylyal, melynek erejénél fogva Zsigmond minden megháborítás nélkül vihette át a Dunának szerb partján levő hadait Lászlóvárba, ha Galambócz ostromával azonnal felhagy.

Ehhez képest a vívók hajókra szállítottak s a magyar erőnek egy része már a túlparton volt, midőn Murád népei, megszegvén a fegyverszünetet (a magyar történelemben éppen nem ritka eset a török részről) Zsigmondra és a tartalékseregre vetették magukat.

A király komoly veszélyben forgott. A helyzet egészen válságos volt. A magyar csapatok egy töredéke ellen tengernyi nép! Ha e pillanatban Zsigmond emberei elvesztik a fejöket s nem tudnak határozottan cselekedni: úgy kétségkívül veszve van a király is.

De Rozgonyi nem volt a habozás, hanem a tettek embere. Óriási erővel ragadta meg a királyt s emelte csónakába, melyen (mint harmincznégy évvel korábban Nikápolynál) meg is menekült szerencsésen.

Volt azonban más valaki is, a kinek a király életét köszönhette, talán még inkább mint Rozgonyinak.

Ez a halavány lengyel lovag volt: Zavis. Élete, itt e harc közepette, a hol eszményének, a mindörökre birhatatlan Rozgonyi Czecziliának igéző, észbontó alakját szebben mint bármikor folytonosan láthatta, — sivatagnak tünt fel előtte, mely sohasem fog virágot teremni, melyet elkerülnek a nyájas szellők, az édes dalu madarak, a tavaszt ragyogtató napsugár. Nincs miért élnie... és legjobb lesz enyhülést, örök vigasztalást s gyógyulást keresnie és találnia a jótékony halálban.

Im, az alkalom is a lehető legkedvezőbb hozzá.

A király élete van kockán s az üldöző törökök kárörvendő arcáról még azt is leolvashatja, hogy e vérszomjas, vad tömeg őt nézi, őt gondolja a királynak. Mig ő szembeszáll velök, a valódi király elmenekülhet.

S e szép, erős jellemű fiatal lengyel lovag elhatározásának szilárd gondolatával eljegyezte magát a halálnak.

Menekülő dandárát hirtelen megállította s mindaddig vívott a Zsigmond után rohanó tömeggel, míg a királyt és környezetét az átellenes Lászlóvár falai biztos oltalmukba nem fogadták.

Lászlóvár olasz tüzei, mihelyest a mieinket új tusában látták az ozmánokkal, azonnal megújították a tüzelést Galambóc s a törökök hátsó sorai ellen és Zsigmond e körülménynek köszönhetette, hogy vesztesége csak ezer főre ment.

Az elesettek között ott volt Zavis is, száz meg száz szablya csapásai alatt összeroskadva, eléktelenítve. Valjon nem dobogott-e hevesebben, fájdalmasabban Rozgonyiné szive, mikor megtudta a szegény lengyel lovag esetét; midőn hallotta róla, hogy a királyért áldozta fel magát s mikor érezte, hogy oly szív vérzett el e harcban, mely őt a rajongásig imádta s bizonynyal utolsó dobbanása is neve hangoztatása volt?..

Megérdemelte a könnyet, meg az áldást is, jobban mint a nyílt harcban elhullott küzdők bármelyike.

VIII.

Zsigmond király jól érezte és tudta azt, hogy szerencsés menekülését, életét kiknek köszönheti s szívesen elismerte az érdemet, sőt azt akarta, hogy az egész világ tudomást szerezzen magának erről s korának egyik krónikása szerint Rozgonyi Czecczilia iránti háláját ekkép nyilvánítá 1434. évben kelt királyi oklevelében :

„Rozgonyi István neje gróf Bazini Szentgyörgyi Czecczilia velünk együtt jelen lévén a galambóczi vár vivásánál, midőn Szent Lászlóvárnál e Galambócz átellenében volnánk, egyik fegyveres hajónkra ülvén, mellözve a női féltékenységet, azon hajón fel s alá evezvén, a dulakodó seregekkel, a törökök ellen. Bombárdákból, faltörő kosokból a kénköves záport hajigálván és a nyílveeszöket sűrűen bocsátván, a mi látásunkra vitézül s vezérhez illő módon viselte magát és a galambóczi törökökre ostromló szereket szórni nem rettegett.“

A történelem Rozgonyi Czeccziliája tehát hős volt a szó teljes értelmében; a költészet azonban — Arany János szép balladáját értem — a hős mellett a nőről sem feledkezett meg, sőt inkább ez utóbbit örökítette meg szelidebb, asszonyibb vonásaival, mintsem az amazont elkövetett öldökléseivel. Mentés, segélyezés, ápolás még a fegyvert fogott nőnek is szebb, magasztosabb teendője, mint a romboló küzdés, a közvetlen viaskodás maga, mely a női gyengédség varázskörét mindenesetre veszélyezteti. Arany ennél fogva finom, tapintatos, gyengéd izlést tanusított, midőn remek balladájában a hős lelkű magyar amazonnal menteti meg férjét, Rozgonyit és Zsigmond királyt :

Hej, ki hozza, kormányozza
Ide azt a gályát?
Vagy már senki meg nem menti
Magyarok királyát?
— Én, én hozom, gyöngé asszony,
Hajómat az éjben;
Ülj fel, uram, Zsigmond király,
Te is édes férjem.

Rozgonyiné azonban nem csupán mint harcias jellemű nő tűnt ki.

Midőn a hazában egyidőre megpihent a béke angyala, Czecczilia legfőbb gyönyörét a nyugalmas családi életben találta

fel s derék anya, hű nőként mindenkinek például szolgálhatott, mit leginkább bebizonyíta azzal, hogy hazájának öt jeles fiat nevelt: Jánost, Istvánt, Lőrinczet, Rajnoldot, és Oswaldot.

János V. László alatt erdélyi vajda, tárnokmester és országbiró volt; Lőrincz Hunyadi János alatt mint csapatvezér, Szécs alatt a csehek által megszállott erőd vívása alkalmával vitézül esett el; Rajnold V. László alatt a nógrádi és hevesi főispánságot viselte; Oswald pedig a székelyek főispánjaul választatott meg, mely fényes hivatalnak mindvégig erélyesen megfelelt.

BETHLEN KATALIN.

I.

Rdély ege végkép beborult. A török hatalom aláhanyatlásával megszűnt önállósága, függetlensége. A lezajlott harczok után szomorú csend, a nemzeti sülyedésnek gyászos korszaka következett.

Ez időszak küszöbén született gróf Bethlen Katalin, a híres bethleni Bethlen család egyik méltó ivadéka — Bonyhán. Atyja gróf Bethlen Sámuel, küküllőmegyei főispán és maroszeki főkapitány, anyja borsai Nagy Borbála volt.

Katalin neveltetése a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc és az utána következett nemzeti hanyatlás idejére esik. Gyászidők voltak ezek valóban. A függetlenségeért csak nemrég oroszláknént küzdő magyar ketté töri kardját, megtagadja multját s megveti, eltorzítja, elfeledi nyelvét. A hősből gyáva lesz, a lovagból szájalomra méltó rabszolga, a daliából histrió. Nem lehet e kort eléggé sötét színekkel festeni. A csapások legnagyobbika súlyosodott ránk — mondja e kétségbeejtő időnek egyik bírálója — szellemünk haldoklott, önérzetünket vesztettük el, méltóságunkról feledkeztünk meg, elaljasodtunk. E kimerült és tehetetlen korban a kedély elvesztette emelkedettségét, a lélek tetterejét, a jellem rugalmasságát, a hazafiság kötelességének nemcsak érzetét, hanem még fogalmát is. A közélet egy nagy temetővé vált, hol minden nap egy-egy jogot, egy-egy reményt s egy egész jövődöt zártunk sirba. Maga a műveltség teljesen idegen volt s az ezzel való pompázás nem más, mint a szolgaság büszkesége.

A gondolkodó, hazájuk sorsa iránt érdeklődő lelkekre nagyon leverőleg hatott e gyászos állapot. Minél mélyebben érezték az

erkölcs süllyedését, annál inkább vágyódtak visszavonulni, magukba zárkóztak s a szemlélődés, a contempláció külön világába menekültek. Voltak olyanok is, kik csak a vallás eszméinek mérlegelésében kerestek és találtak gyönyörűséget és vigasztalást. Ilyen, a világtól elvonult s mélyen vallásos kedély volt gróf Bethlen Katalin is. Atyját még a Rákóczi-féle mozgalmak idején elveszítette s így alig nyolcz éves korában árvaságra jutva, kizárólagosan édes anyja gondjai alatt élt. Anyja újra férjhez ment b. Haller Istvánhoz, a kinek első nejétől egy fia maradt. A mostoha apa szeretettel viseltetett Katalin iránt, és noha róm. kath. vallású volt, gyermekei mellett mégis református nevelőt tartott.

Katalin már fiatal korában annyira szerette a bibliát, az imádságos és énekes könyveket, hogy órákig olvasgatta őket a legnagyobb gyönyörrel. Mély vallásosság hatotta át lelkét s nem csupán érzelmével, de értelmével is törekedett annak lényegébe hatolni, s éppen ez a mély, meggyőződésen alapuló vallásos érzés kölcsönözött neki erőt, későbbi szenvedéseinek bátor elviselésére. Igen, e mély vallásosság volt egyrészt az ő igazi hatalma, de másrésztől összes szenvedéseinek kútforrása is. Lelkén annyira erőt vett ez érzés, hogy minden egyéb s nem kevésbé nemes érzelme másodrangú szereplésre volt kárhoytatva. Az ily nagyfokú vallásossághoz csak egy lépés a rajongás; a képzelethez, mely az égi üdvöt majdnem kizárólag magának igényli, csak egy lépés az a vakság, hogy a más meggyőződésű emberekre szájalommal tekintünk le.

Boldog lehetett volna s boldogtalanná lett. A vallási képzelgés szélsőségekre ragadta s belevetette az örvénybe. Összhang után törekedve: lelke teljes harmóniátlanságban töredezett szét. Az előítéletek összetörték és saját hitének valóságos áldozatává, vértanújává lett ez a szép s rendkívüli lány.

Élettörténete valóságos tragédia.

II.

Katalin éppen tizenhét éves viruló lányka volt, midőn a tatárok Erdélybe törése miatt, anyjával együtt Szebenbe menekült. Igénytelen, egyszerű, természetes modora, szépsége s lelkes megjelenése szerelemre gyullasztották mostoha testvérenek, Haller Lászlónak szívét. Az anya, ki második férjét is elvesztette, s a Haller-féle birtokokon tartózkodott, nagy örömmel értesült László elhatározásáról, hogy Katalint nőül akarja venni. De Katalin másként gondolkozott s nem viszonzta a szerelmet, mert Lászlót túlbuzgó katolikusként ismerte. A protestáns leány vérző szívvel látta, hogy saját hitsorsosai mennyi meg-

aláztatásnak, üldöztetésnek s kegyetlenségnek vannak kitéve — Európaszerte. E méltatlanság s zaklatások Magyarországon s a kis Erdélyben is napi renden voltak. Katalinnak fájt ez a sok sérelem s midőn Haller megújította kérését, ő határozottan visszautasította.

E rideg magaviselet nagyon felbosszantotta az anyát, a ki minden lehetőet elkövetett, hogy e házasságot létre hozza. Hogy megtörhesse makacsságát: szövetkezett a rokonokkal s minden áron rá akarta bírni a jegygyűrű elfogadására. De sem a rábeszélés, sem a fenyegetés nem használt semmit.

— Ha azt akarod, hogy gyermekemnek tartsalak, ezt a gyűrűt vedd el; ha pedig nem, én soha téged gyermekemnek nem tartalak és mindenemből ki is tagadlak!

Igy fakadt ki végre a türelmét vesztett anya. Lesújtó, összezúzó szavak voltak ezek Katalinra nézve. Megkövülve állott előtte, érzelmeiről nem tudott magának számot adni. Az beszél ily keményen, ily súlyosan hozzá, a kit ő oly végtelenül szeret; saját anyja támad ellene; az akarja megátkozni, a ki szíve vérével nevelte föl. Mint szikladarabok zuhantak rá azok az átkozódó, fenyegető szavak.

„Oh kemény szók, — írta később — világ javaival élni akaró ifjú elméhez, édes anyjához mindenben engedelmességet mutatni kívánó s efféle próbákhoz szokatlan leányhoz! Mit tudtam azért tenni? még visszaszólani is nem mervén, a gyűrűt elvém. Oh szerencsétlen óra, mely másoknak nagy örömet szokott szerezni, nekem szerzett kimondhatatlan keserúséget és szomorúságot!“

Az anya nem ismert irgalmat s nem vette számba leánya siránkozásait, sőt büszke volt a kivívott eredményre. A következőket egyáltalában nem latolgatta. Eszébe sem jutott, hogy önkényes eljárása talán nem helyes, talán jogtalan s tönkrezúz egy szívet, melynek nemesebb hivatása csakugyan az, hogy szeressen; boldogtalanná tesz egy lényt, ki áhitozza a boldogságot. Szív dolgában a szülői kényszer a legszörnyűbb zsarnokoskodás. Erőszakkal boldoggá tenni nem lehet senkit, boldogtalanná azonban annál hamarább.

Katalinnak szomorú napokat kellett átélnie, de azért türellemmel yiselte sorsát s keresztényi megnyugvással tekintett jövődjé elé. Rokonai közt akadtak olyanok, a kiknek a szívök megesett a szegény leányon s kieszközöltek a kath. püspöktől egy parancsot, mely szerint az esketés nem történhetik meg, csak úgy — ha Katalin áttér. A zaklatott leány most már komolyan hitte, hogy az esküvő végkép elmarad. Csalfa remény volt. Az anya és a jegyes sokkal szenvedélyesebbek voltak, hogy sem terveikről le tudtak volna mondani. Mindent elkövet-

tek, hogy a püspöki parancs meghiusíttassék. Végül cselhez folyamodtak. A kiütött ragály következtében Szebent oda kellett hagyniok: az anya leányával Hévizre, Haller pedig Fehéregyházra ment, hol egy kolduló barátot, ki a tilalomról semmit sem tudott, rábirt, hogy eskesse össze őket. Az anya, miután e tervről értesült, lányát átvitte Fehéregyházra s szept. 11-dikén 1717-ben megtörtént az esketés, végbement a lakodalom, melyben minden volt, csak a legfőbb, a leglényegesebb hiányzott: az öröm és boldogság. Katalin áldozatul esett. Fájdalmát magába fojtotta, de arca elárulta az iszonyt és gyötrelmeket.

III.

A lakodalmi vendégek elszéledtek s az ifju házaspár magára maradt. Szomorú tanya volt az új otthon nekik s halottas házhoz inkább hasonlított, mint a boldogság fészkéhez.

A menyasszony még egy álló hónapig Hévizen lakott anyjánál; csak azután költözött át férjéhez. Mindegy volt neki, bárhol: a hova ment, ott sehol sem várt reá a boldogság. Idegei meg voltak viselve, kedélye elborult, napról napra zárkózottabb lett s egyedüli vigaszt a vallásban kerest. A kényszerített házasság feletti fájdalom a hitben kereste és találta meg az enyhületet, a fájó sebekre csak a magába mélyedés s az istenben vetett bizalom balsama hathatott jótékonyan s nem lehet csodálni, ha e helyzetben Katalin rajongóvá lett. Nem maradt előtte titok, hogy férje s anyja kijátszották a püspöki tilalmat, azt is megtudta, hogy az eskető pap ellen megindított a kereset. A férjet is megdöbentették kissé a szállingó hírek s a bekövetkezhető bajt azzal akarta kikerülni, hogy nejét a katolikus hitre akarta téríteni. A törekvés merész lett volna, ha nem lett volna annyira balgatag. Katalin hagyja el a maga vallását, a ki éppen a férj vallása miatt nem akart nejévé lenni! arról a vallásról mondjon le, a mely eddig is fentartója, vigasztalója, erőssége volt! Haller nagyon rosszul ismerte nejét s épp oly kevéssé saját magát, midőn e terv keresztül vitelére vállalkozott. Nem is igen bízott a saját erejében s ismét a furfanghoz folyamodott. Egyik nap azt jelentette nejének, hogy a házhoz püspöki követ érkezett, a ki beszélni óhajtana vele. Katalin nem palástolhatta el meglepetését, mit akarhat vele a püspöki követ? Az pedig egészen komolyan adta tudtára, hogy házassága Haller Lászlóval nem törvényes s a püspök nem engedi meg, hogy együtt lakjanak.

— Szeretném tudni, válaszolt Katalin, miért nem volna házasságunk érvényes?

— Azért, mert nem igazán tette le Nagyságod a hitet. Sok elmaradt belőle.

Katalin váltig erősítette, hogy a püspök hatalma alatti barát végezte az esketést.

— Igaz, s ő bűnhődött is ezért. De ez semmit sem változtat a dolgon. Mi választ ad Nagyságod?

— Válaszom igen egyszerű, felelt Katalin. Köszöntse a püspököt nevében. Én idegen vallásúhoz nem szívesen mentem, de édes örömet elválok tőle s visszamegyek az anyámhoz.

A pap nem ezt az eredményt várta. Célja egészen más volt, mint az elválás. Ijesztés által akart tehát a hajlíthatatlan nőre hatni s elmondá neki, hogy Haller, mint az egyházi törvénynek lábbal tapodója, halálra ítéltetik, ha neje áttérése által nem teszi jóvá az elkövetett ballépést.

— És ha szintén egymásután tizenhétszer ütnék le a fejét, válaszolt még szilárdabb, határozottabb hangon Katalin, lelkem elvesztésével soha életét meg nem tartanám.

A kiküldött püspöki követ minden eredmény nélkül távozott.

Helytelenül itélnök meg Katalin jellemét, ha azt hinnők, hogy mindezt makacsságból tette. Lelke, alapjában véve szelid volt és dacára a kegyetlen, sértő zaklatásnak, férje és a papság nyers, kiméletlen beavatkozásának, teljes odaadással végezte házi és női kötelességeit s férjének — a vallási ügyeket kivéve — minden másban engedett.

Anyjának nemsokára bekövetkezett halála után ikerfiakat szült, Samuelt és Pált. Gyermekei sok örömet és sok vigasztalást nyújtottak neki, de másrésről eleget kellett szenvednie is, részint súlyos betegsége, részint férjének eddig nem tapasztalt gorombaságai miatt. Ennek a gorombáskodásnak különben meg van a maga története. Haller bizonyos családi pörben egy időre eltávozott házától s rokonai, kik mindnyájan buzgó katolikusok voltak, szemére hányták, hogy nejét nem tudja áttéríteni, Azt javasolták neki, hogy erőszakkal többre menne, mint szép szóval. Kornis Istvánné szenvedélyes kifakadások kíséretében tanácsolta, hogy legyen szigorú, bánjék nejével mentől gorombábban, durvábban és akkor bizonyíthatóan nem marad el a kívánt eredmény. Lám, férjét ő is hasonló gorombasággal tértette át.

Haller elég gyámoltalan és tökéletlen volt e cudar tanácsot elfogadni, és ámbár jól ismerhette neje gyöngéd lelkületét s vallásához való rajongó ragaszkodását, el kezdett durva s goromba lenni. Szótlanul s teljes indulattal lépett neje szobájába s kiméletlen hangon fejezte ki abbéli határozott kívánságát, hogy Katalin hagyja el vallását, különben pokollá teszi az életét.

A beteg asszony, a kit, elképzelhetjük, mélyen sértett ez az erőszakoskodás, azzal válaszolt, hogy hallgatott. Lelkében

elég erősnek érezte magát ezen újabb megpróbáltatásra is. Férje ismételt fenyegetéseire egész nyugodtan, de annál határozottabban nyilvánítá, hogy a durvaságot nem fogja tűrni, ha pedig vallása miatt még tovább is zaklatja, üldözi, keseríti, akkor kötlevele értelmében, mihelyt fölgyógyul elválík tőle.

— Mit nyersz velem? Ugysem fognak elválasztani! vetette oda közönynyel a férj.

Katalin jól tudta, hogy a katolikus házasság szentség és hogy azt egyedül a pápa bonthatja fel; azt is jól tudta, hogy míg az ügy eldöntés végett a pápa elé kerülne, addig ő a kilátásba helyezett poklok egy részét bizonyosan keresztülszenvedné, azért inkább a halált óhajtá, mint az örömtelen, kínos életet. Szörnyű fájdalmában így kiáltott fel: „Az az igaz isten, a kit én gyermekségemtől fogva tiszteltem, cselekedje azt a nagy irgalmasságot, hogy esztendő ilyenkor legyünk elválva egy mástól, vegeyen el vagy engemet, vagy kegyelmedet!”

És a Katalin istene csakugyan meghallgatta e szörnyű könyörgést, de megkímélte az üldözöttet és az üldözöt sujtotta le. A következő évben Haller a kiütött ragály következtében huszonnégy éves korában meghalt. „A könyörülő isten — írta Katalin sivár megnyugvással — szívemnek mélységes keserűségéből lett kivánságomat teljesítette, tőle világi életemet elválasztotta“.

Katalin mint özvegy sietett rokonaihoz Bonyhára és csak a ragály megszűntével tért vissza Fehéregyházra, a hol férjét nagy ünnepélyességgel temette el. Rövid szenvedés után ekkor halt meg idősebb fia, Sámuel is. Hogy a vallási fanatizmus mily erős foku volt ez asszonyban, leginkább bizonyíthatja, hogy valamint férje, úgy gyermeke halála felett sem kesergett, sőt ellenkezőleg örült, hogy attól mint vallása sértegetőjétől megszabadult, s gyermeke nincs kitéve többé veszedelemnek, hogy felnöve idegen vallás híve legyen. „Nagy örömöm volt azon — írja később — hogy isten engem abban meghallgatott, gyermekeimet magához vevén, nem engedte, hogy vallásommal ellenkező vallásban növekedjék fel.“ Ennél magasabb fokra csakugyan nem fejlődhetik nőben a fanatizmus. A mi más nőnek a legnagyobb lelki fájdalom, neki lelki öröm volt; a minék még csak gondolatától is borzadózva fordult volna el más, ő szíve szerint óhajtotta, imádkozott érte!

IV.

Katalin özvegy volt.

Elete, mint eddig, most is csak sivár és örömtelen; csak gyermekeiben és imáiban talált vigasztalást. Három teljes évet töltött özvegységben, távol a világ zajától, csöndes magányban, rokonai közt. Ekkor egy tiszteletreméltó férfit, gr. Teleki József kérte meg a szép özvegy kezét.

Teleki már nem volt fiatal ember, egyébként Fehérmegye főispánja és a marosvásárhelyi collégium gondnoka volt. Első nejétől, Kun Borbálától csak egy leánya maradt, Krisztina. Második nejéhez benső szeretettel viseltetett s annak első férjétől maradt gyermekeit Pált és Borbálát úgy tekintette, mint saját édes gyermekeit.

Katalin rokonai óhajtására három évi özvegység után férjhez ment Teleki Józsefhez. Szenvedései s lelki háborgatásai azonban erejét nagyon aláásták s e miatt boldogsága a nálánál jóval korosabb, de végtelenül tisztelt és szeretett férj oldala mellett sem lehetett teljes. Boldog volt, de csak rövid ideig. A férj gyengédsége s szeretete nem bírta állandóvá tenni a boldogságot, mert a Haller-család még most sem szünt meg őt üldözni vallása miatt. Szenvedéseit egy ellene gyalázatosan kezdett s még gyalázatosabban folytatott per nevelte. Ugyanis első férjének testvére, Gábor, kieszközölt a kormányzéknel egy rendeletet, melynél fogva a Haller nevet viselő gyermekeket anyjuktól, mint eretnektől elvehette s neveltetésüket igazhitű katolikus rokonokra bízhatta.

Katalin épen gyermekágyat feküdt Kolozsvárt, midőn e rettenetes hír tudomására jutott. Gyermekeit akarják kebléről letépni! Az amugyis szakadatlan izgalom és bú közt élő nő kétségbe volt esve. Férje vigasztalta és reményt nyújtott neki arra, hogy a szigorú rendelet nem fog végrehajthatni. És csakugyan nem hajtatott végre. A mit a rossz emberek terveztek, azt az igaz isten, a kiben Katalin feltétlenül bízott, megghiúsította. A vallási rajongás által exaltált nő álmában víziót látott. Egy ismeretlen, egy idegen e szavakkal vigasztalta: „Ne csüggedj, mert isten más decretumot küld, mely amazt elrontja“. És egy héttel e látomány után Haller Gábor meghalt, a parancs pedig ennek nevére volt kiadva; neki kellett volna azt végrehajtani.

A Haller-család azonban nem hagyta abba a dolgot. Új parancsot eszközölt ki a kormányzéknel, de Teleki az országos törvényekre hivatkozván, határozottan megtagadta a gyermekek kiadását. A kath. püspök fényes hivatalok igérésével s a fő-

kormányzó ijesztegetéssel akarták engedékenységre bírni a férjet. Mind hasztalan. Ekkor elhatározá a kormányzó, hogy fegyveres erővel hajtatja végre a parancsot. De Teleki nem tágitott s arra hivatkozott, hogy fegyveres erőt egyedül csak külön királyi parancs folytán lehet valaki ellen küldeni.

A dologba már az egri püspök is beleegyezett; a kormányzó Bécsből kérte a fegyveres erőt rendeletének érvényesítésére.

DOLLAN ZS.

A cselszövények egész hálózata szövődött az erdélyi kormányzóknál és Bécsben; Teleki minden erejét összeszedte, hogy az ügyesen szőtt tervet egyszer mindenkorra megsemmisítse, — az eredmény azonban mégis csak az lett, hogy egy ezredes két század katonasággal kirendeltetett oly célból, hogy a gyermekeket ha kell, erőszakkal tépjék le az anyai kebelről. És ez mind a keresztény szeretet és üdvösség színe alatt történt. Midőn ifjabb Teleki József közbevetette magát és a rendelet megváltoztatását kérte, a miniszterek vállvonítva felelték, hogy „Sajnálják a dolgot; látják, hogy törvénytelen; de ő felsége

adott ígérete ellen semmit nem tehetnek, és ő felsége, az ország örökös ura, a törvényt is megbonthatja.“

Katalin fölött összecsaptak a balsors vészei. Nem maradt egyéb hátra, minthogy a gyermekek vagy mindhalálíg védelmeztesse nek, vagy pedig kiadassanak. A vivódó, vergődő asszony lelki éreje a csapások súlya alatt nőtt s istenre bizta a bosszúállást. Tudatták vele a hírt s nem omlott össze. Férje és ennek barátja, Kemény László vigasztalták a könnyező anyát könnyező szemekkel. Nem várták be, hogy a házhoz katonaság jöjjön. A fiut átadták a kormányzó Kornis Zsigmondnak, a leányt pedig gróf Csákyiné Haller Katalinnak.

Katalinnak tehát keresztül kellett élnie ezt a kinszenvedést is. Elhurcolták gyermekeit s nem az fájt neki, hogy erőszakkal tépték le őket kebléről, hanem az a tudat égette, hogy e gyermekek ellenségei kezébe jutottak, a kik minden lehető el fognak követni, hogy ártatlan sziveiket elidegenítsék az anyától, hogy emlékét gyűlöltté tegyék ellőttök s a természet legszentebb kötelékeit így széttépdesve, ellene fordítsák őket — a gyermekeket az anya ellen. És a következés szomorúan igazolta borzasztó sejtelmét — saját leánya gúnyolta később leginkább anyai fájdalmát s rágalmazta meg hitét.

A szerencsétlenség sohasem jön egyedül: s csapások egész özönét vonja maga után. Így történt ez Katalinnal is. Második férjével tiz gyermeke volt s ezek egymásután elhaltak, míg a gyászos sort 1732-ben maga az áldott lelkű férj zárta be. Valóban bámulnunk kell a rendkívüli erőt, mely ennyi s ily csapás között tovább is fenntartotta e nőt. Az alig harminckét éves Katalin gyermektelenül, magában állott, mint a kit a sors kifosztott mindenéből, de nem zúzott össze, mert még tartogatott számára valamit.

V.

Az özvegyi év háboratlan mult el. De azután férjének testvérei követelésekkel léptek fel az özvegy ellen, ki sokáig sikerrel küzdött ellenök, de végre is belefáradt a zaklatásokba. E jó és érdemes rokonság nem vette semmibe Katalin súlyos betegségét, mely majdnem a sírba vitte — kétszer megújították ellene a pört s Katalin oda lökte nekik a Teleki jószágok legnagyobb részét. Egyedül, elhagyatva állott a világon. Senkisémm védte, senkisémm pártfogolta, senkisémm vigasztalta. Életben maradt gyermekei, a helyett, hogy segítségére siettek volna, elfordultak tőle. Mostoha leánya, Teleki Krisztina, pört kezdett ellene, saját édes leánya pedig, Haller Borbála, a ki idegen kör-

ben neveltetett, folytonosan üldözte gúnyjaival, rágalmaival. Ez volt a leggyilkosabb sérelem. Napról napra hidegebbnek érzé szivét leánya iránt, a ki őt lenézte, megvetette, míg végre az anyai szeretet utolsó szikrája is kialudván lelkében, levelet írt hozzá, melyben eltaszította őt magától — örökre. Megtagadta.

De ha nem volt közvetlen közelében senki, ki őt szerette volna s ki vigaszt nyújtott volna mélységes gyötrelmei közt: talált ő örömet és vigasztalást s embertársainak boldogítását tűzte ki élete feladatául. Vallásának, a jótéteményeknek s a tudománynak élt. Hévízen templomot és iskolát építtetett, saját költségén papot tartott. A szegény tanulókat pénzzel és ruhával segítette, a jobb tanulókat kiküldte külföldre, a kikből aztán jeles tanárok és papok lettek. Ilyen volt a többek közt a nagyérdemű s halhatatlan emlékezetű Bód Péter is, ki visszatérvén a külföldről, udvari papja lett és ki e hivataloskodásáról ezeket írja kitünő művében, a Magyar Athenásban: „Töltöttem mellette papi terhes hivatalban lelkemnek felette nagy s ki nem írható gyönyörűségével hat esztendőket, a melyekben csak hat szóból álló megbántásom sem volt, úgy hogy sokan mondanák azt, a kik éltemet, miben álljon, látták, hogy csak az angyalok élnek jobban az égben“.

Katalin már fiatal korában nagy előszeretettel tanusított a tudományok iránt. Hires orvosoktól eltanulta a gyógykezelés művészetét, hogy aztán saját házánál keresztényi szeretettel ápolhassa a betegeket. De nemcsak jobbágyaira volt gondja, hanem az árvákra is. Valóságos áldása, angyala volt az egész vidéknek.

A mult században a lánykák nem neveltettek fővárosokban, hanem többnyire falun, valamely előkelő, értelmes és jellemes családnya felügyelete alatt, a ki mellett aztán elsajátították a családiasságot, jó gazdaasszonyokká váltak s megtanulták szeretni hazájukat. Az ily nőket találóan, „familia-anyáknak“ nevezték. Az ilyen anyák a közel és távol rokonok serdülő lánykáit, vagy elszegényült nemesek árváit házaikhoz fogadták s vallásos érzelmek ébresztése mellett hasznos ismeretekre, kézimunkákra tanították s jó gazdaasszonyokká, meg jó honleányokká képezték. Jótékonyágban egyik család versenyzett a másikkal s egy-egy ily családház, a nélkül, hogy annak nevezték volna, valóságos árvaintézeté lett. Az úri hölgyek nem tartották méltóságukon alólinak saját és mások gyermekeinek nevelésével foglalkozni s az ily házból kikerült leány férjhez menetele után is családtagul tekintetett. Ennek természetes következménye az volt, hogy a házasulandó fiatal emberek gondosan megfigyelték: melyik leány micsoda családban nőtt fel; vallásos, házias, szerény és munkás „familia-anya“ is-

kolájában nevelt leányok nagyon kapósak voltak s a tapasztalás bizonyítá, hogy azokból rendesen jó gazdaasszonyok s családanyák váltak. Ennek a falusi nevelésnek még az a nagy előnye is meg volt, hogy a leányok nem becsülték túl a maguk jó tulajdonait. A köznéppel való közvetlen érintkezés, a nép egyszerű gondolkozásmódjának és szükségeinek megismerése oly irányt adott lelkeiknek, mely nyájasakká, leereszkedökké és részvevökké tette őket.

Ilyen nevelő és jótékonsági intézet volt a Bethlen Katalin háza is. Nem egy boldog házaspár áldotta a jólelkű úrnőnek emlékét! Katalin szerette a tisztaságot és pedig nemcsak a lelki tisztaságot, hanem mindenben, a mit maga körül tapasztalt. Udvara — írja Bód Péter — olyan volt, mint egy jól rendezett klastrom. Élete mások előtt példa és világos tükör.

Élete folyamáról naplót vezetett, mely becses adatokat foglal magában családi viszontagságaira nézve. Szerette a történelmet és annak kiválóbb alakjairól nagy lelkesedéssel beszélt. Bód Péter ezen szavakkal ajánlá neki a „Kösziklán épült ház ostroma“ című művét: „A mint tudom, hogy nemcsak az úr törvényének üdvösséges olvasásában vagyon Nagyságodnak éjjeli és nappali gyönyörűsége, melyben istennek letett szép ígéretével és az nagy emberek jó példájokkal ottan-ottan előforduló szomorúságában vigasztalná magát, hanem e mellett az isten házának különböző állapotját is annak históriáiból terhes gondoljai között szereti szemlélni: úgy reménylem, hogy az isten anyaszentegyházának a pokol kapui által való ostromoltatásának és a Krisztus kísértetett szenvedő szolgálóinak históriája is unalmas nem leszen.“

S Katalin csakugyan szívesen olvasta az ilyen könyveket, melyek egyházára vonatkoztak, sőt maga is irt egyet ily cím alatt: „Védelmező erős paizs, melylyel a kísérteteknek tüzes nyilai ellen oltalmazhatja magát a keresztény ember.“ Kinyomatta a híres Kereszturi Pálnak „Egyenes ösvényét“ s az általa kegyelt Nádudvari Péternek egyházi szónoklatait. A jelesebb magyar könyveket nagy szorgalommal gyűjtötte s azokból díszes könyvtárt rendezett, melyet, nehogy halála után méltatlanra szálljon, még életében a nagyenyedi főiskolának ajándékozott.

Igy élt Bethlen Katalin s harmincz évi szenvedés után 1759-ben, 59 éves korában keresztényi türelemmel s azzal a hittel halt meg, hogy meglátandja őseit. Dioklecián mátyrjaiban — mondja Szilágyi — nem lakott több vallásos buzgalom, erősebb hit, mint e gyenge, szelid nőben, ki férje iránt oly engedelmes, otthon oly házias, jobbágyainak anyja, a betegeknek orvosa s vallásának egy üldözéssel korban oszlopa volt. Hite foglalta el, tölté be egész lényét s a csapásokat, melyek ifju-

ságától haláláig üldözték, kéjérettel szenvedé, nem elfásultságból, hanem mint próbáltatásait, s ha már-már összeroskadt azok alatt, vagy ha győzött, mindig az úrhoz fordult.

Halála fölött Bód Péter tartott gyászbeszédet s rámutatva a biborra — az erényekre — melyekbe e nő felöltözve volt, méltán kérde a hallgató rokonoktól: „Nem akartok-e ti ebbe felöltözni!“ Fájdalommal, de erős hittel bucsúzott el az abba felöltözöttől: „Ott vagy te immár . . . ott tartod kezeden a pálmát s követed a bárányt, valahova menend.“

Ferenczy Teréz.

Született 1832; meghalt 1855.

I.

sak huszonhárom évet élt; ez idő alatt csak egyszer szeretett, csak egyszer csalódott. Neki ez elég volt, hogy az életet meggyűlölje s megkedvelte a halált, a melyre négy évig várt s a melyet aztán erőszakkal idézett föl.

A magyar költők közt tán egy sincs, a kinek neve oly ismeretes volna, mint az övé, s a kinek sorsa oly nagy részvétet keltett volna országszerte, mint az övé. A mikor öngyilkosságának híre elterjedt: az akkori lapok gyászünnepet tartottak, dicsóítva a fiatal, szép, lelkes lányt, a kinek fájdalmát a költészet legszébb lírai alkotásai hirdetik.

„Egy nagy könycsepp — mondja róla Endrődi Sándor — egy ritka drága gyöngy: ennyiből áll Ferenczy Teréz költészete. E könycsepp melege elárulja, honnan felfakadt, lelke titkos mélységeit. E köny mindig ott ragyog szemeiben, bánat, gúny, lemondás, szerelem, erő, küzködés együtt véve. Ha költeményeit virágokhoz akarnók hasonlítani, úgy semmi esetre sem hoznánk fel királyi rózsákat, deli tulipánokat, kaczer szegfűket: egyszerűen passiflórának neveznök azokat“.

Ő maga is virágokhoz hasonlítja verseit s jóslata teljesedett, midőn zengé:

„Ha én meghalnék is,
Megél költészetem:
Mert a virágokat,
Ápolom, szeretem.
Azoknak lelkével
Majd összevegyülök,
S az ártatlan lánykák
Szemébe repülök.
Ha én meghalnék is,
Megél költészetem!“

II.

Ferenczy Teréz 1832-ben született a nógrádmegyei Szécsényben, hol atyja, régi nemesi család ivadéka, a könyvkötés egyszerű mesterségét űzé. A házi tűzhely azért nem volt szegény, s a derék apa lekiismeretesen gondoskodott, hogy gyermekei, kivált fia, jó nevelést nyerjenek.

Ez a fiú a papi pályára készült s első oktatója lön hugának Teréznek, a ki később megindító szép költeményben emléket állított neki. A mikor tanította a kis lányt, „ajka szebb világról beszélt — kitérván dús költészetét“. És a lelkes bátya buzgalma, melylyel Terézt az ismeretek és az érzelmek világába bevezette, nem is maradt eredmény nélkül. A lányka, már mint gyermek nyílt eszű, éber szellemű volt; de a mellett hallgatag és merengő. Szívében mélyebb érzelmek lakoztak, mint a közönségesebb gyermek-lányokéban, és korán komolyságra is készítették őt.

Oly családban, a melynek feje folyvást könyvek, irodalmi művek halmaza mellett tölti idejét: igen természetes dolog, hogy a gyermekeknek bő alkalmuk nyíljon, hogy olvasási vágyukat kielégítsék. A mi munkát Ferenczy, az apa, bekötésre kapott, azt lánya Teréz előbb át meg át forgatta, mohón befogadva lelkébe, a mit költők, írók, szépet és nemeset leírtak. Olvasottsága gyorsan széles körűvé vált s izlése sem maradt hátra.

Olyan fogékony szellem, mint az övé, csakhamar határozott életnézeteket is alkotott magának. Értelmességének, felvilágosultságának színvonala már serdülő lánykorában annyira emelkedett, hogy ott a kisvárosi nők körében, köznapi lelkek közt, kiknek műveltsége nem igen terjedt túl az elemi igényeken: ebben az irigykedő s a kiválóbbat másztónyszerűleg elítélő társaságban jókorán megkülönböztette magát Teréz.

Hajlamai, melyek az önmívelődés által rohamosan kifejlődtek, ítéletei, melyeket az életet jól ismerő írók hatása alatt

alkotott magának, és érzékeny kedélye, melynek himporát még tisztán megőrizé: mindezek akadályai voltak, hogy belevegyüljön ama kicsinyes örömkön kapkodó, aprólékos érdekeket hajhászó világba, melyben a kisvárosi lányok, asszonykák régebben is, ma is forognak. Inkább vonzotta őt egy szép, tanulságos könyv, mint a lány-pajtások társasága, s inkább elbűjt a kert egy rejtek-helyén, merengve a jelenen s álmokat szöve a jövőről.

És ez érzület volt irányadó olvasmányai megválasztásában is. Nem a könyved regények, az izgalmas kaland-leírások s hasonló olvasmányok melyek, mint akkor, most is a legtöbb vidéki családok szegényes könyvtárát képezik, vagy a szalonok asztalain hevernek, hanem a jeles költők alkotásai érdekelték őt, ezeknek gondolatait kutatta és érzelmeiket viszhangra keltette lelkében.

Találtak is viszhangra, a legszebbre, mely mindaddig női lantról zengett. Már első verseiben, melyeket Szécsényben írogatott, meglepő a hang üdesége, a nyelv zengzetes egyszerűsége s az a közvetlenség, mely híven mutatja, hogy a mit a kezdő költő ír, az nem csak az olvasottnak gyöngye reminiscentiája, hanem a szív valódi érzése. Mert mestereitől, Lenautól, Byrontól a formát, a kifejezést tanulta csak el; a tartalmat szíve mélyéből meríté.

Mit is énekel Ferenczy Teréz élete ez első, ábrándokkal teli szakában? Mi foglalkoztatja a fiatal lányka lelkét, a ki nagy várakozással tekint ki a világba? Könyved dalok, fájdalom nélküli sóhajok, melyekben a természetben érzett hangulatát fejezi ki, vagy valamely csalódás sejtelmét nyilvánítja. De már ezekben a változatos tárgyú költeményekben is fölismerhető egy közös egyéni vonás. Az alaphang majdnem mindenütt ugyanaz, akár derült, akár borongó a dal vagy egyszerű természet-leírás. Az élénk menetűekben is gyakori egy-egy melancholikus fordulat s a bánatos versekből sem hiányzik a megnyugvás.

Ez első kísérletek, a mint az akkori divatlapokban megjelentek, mindjárt általános figyelemben részesültek. Nagyon elűtöttek a Szécsényből küldött költemények mindama beteges, szenvelgő versektől, a melyekkel a negyvenes évek női lantpengetői különféle keresztnevek alatt elárasztották a belletrisztikát. Annyi természetességet s oly forma-ismeretet s kifejezési gyakorlatosságot egyik sem mutatott. És a tetszés évről évre fokozódott. Nem telt bele hosszú idő s Ferenczy Teréznek neve általánosan ismert lön a fővárosban. Az itteni írói körök még nem látták őt, s már tisztelték, szerették s társasága után vágytak.

Itt főleg Ferenczy István, az „első magyar szobrász“ buzgólkodott, hogy unokahugát minél jobban támogassa és sikereit előmozdítsa. A Mátyás király emléksobrának tervezője akkor

még nem mondott le a maga nagyratörő álmairól s a közvélemény egy része még mindig benne látta a hazai plasztikai művészet felvirágoztatóját. Mint Rómában járt művész, a ki ott Thorwaldsen-nek segédje volt, a fővárosi írói körökben kedvelték s ha Széchenyi István hadat üzent neki, mert monumentális szobrot nem várt tőle, a „Görög lány“ szép márvány alakját, mely már 1825 óta József nádor adományából a nemzet tulajdona volt, mindenki csodálta.

Kevés művész volt oly hiú nevére s oly elfogúlt alkotási iránt, mint Ferenczy István. Annál jobban hízelgett neki, hogy családjából költő is származott. Midőn Teréz nevét emlegetni kezdték, sőt e nevet a sikerek meg is aranyozták: ismételve hitta hugát Pestre, a hol a dicsőség várakozik reá. Terézben is föltámadt már ekkor a magasabb becsvágy. Érezte hivatását s úgy hitte, hogy az irodalom szereplő egyéneivel megismerkedve, még többet tanul s még közelebb jut nemes céljaihoz. Fölkerekedett s a szécsényi magányt fölcsérelte a zajos fővárosi élettel.

Bátyja látogatására jött: ez volt az alkalom; de rejtett vágya az vala, hogy Lisznjai Kálmánnal és az akkori lelkesebb, jónevű lantosokkal találkozzék. Huzamosabb ideig maradt a fővárosban s szobrász rokonánál csakhamar sorra láthatta „testvéreit Apollóban“, a kik közül Lisznjai Kálmánt, kinek szeretetreméltó egyénisége s páratlan humora országSZerte ismert volt, meg is kedvelte.

Nem telt bele néhány hét és Terézt ünnepelték ama kis írói és művészi társaságokban, a hol megfordult, szépsége, szellemessége egyaránt hódított, s a kivel beszélt, azt lekötötte természetere érdekes modorával, mely egyáltalán nem emlékeztetett a könyveket buvó vidéki kisasszonyra. Nagy, sötét tekintetű szemeit álmodozón tudta pihentetni azon, a kivel társalgott; síma, fehér homlokán még akkor nem borongott az a sötét árny, mely nem sokára letelepedett oda, s a melyet csak a legsötétebb váltott fel; ritka szép metszésű ajkai, görög szabású orra s hosszúkás arcza Minerva szobraitra emlékeztettek s a rövid, dús fürtű haj ellentétével csak emelte e fej érdekességét. Viseletében is valami szokatlan volt, mely megkülönböztette a többi nőktől; s széles inggallérjával, mely hattyúfehér nyakát szabadon hagyta, első pillanatra excentrikus hatást tett.

Egy kortárs eme leírása csak a külsőségekre vonatkozik; s ezeket könnyű is volt jellemezni; de nehezebb feladat jutott annak, a ki az ő egyénisége kellemeit figyelte meg és azokat megörökíté. Sokan írtak a páratlan ifjú jelenségről, s mindegyik csak a magasztalás hangján szólt róla; de oly híven, oly melegen senki, mint Majthényi Flóra, ki sokban rokonlélek vele s

a ki mint nő teljesen belátott szívébe, annak fenekére, mely akkor is háborgott, a mikor csodás szemei nyugodtan tekintettek.

III.

Jellemének egyik alapvonása a szeszély is volt. Legde-rültebb óráiban is minden ok és minden átmenet nélkül hirtelen kedvét veszté és gyakran életkedvét is. Az elismerés, mely mindjárt kezdetben bőven jutott osztályrészeül, csakhamar megszokottá vált rá nézve s minél jobben érezte maga, hogy meg-érdemli, annál kevesebb értéke volt reá nézve. És megsokalta sokszor a zajt is, mely elől Szécsényben oly könnyen tudott menekülni, míg itt munkálkodásában s abban a rendszeres kontemplációban, a melyre évről évre több hajlama mutatkozott, s mely lelkületének elmaradhatatlan funkcióját képezé: bátyja műtermében, lakásában is minduntalan háborítá.

Volt valami kedélyében, a mi nem engedte, hogy hosszas, teljes megelégedettség oda beköltözzék. Névtelen vágyak, ismeretlen előérzetek, melyeknek tán tárgyuk, céljuk, okuk sincs: sokkal sűrűbben lepték meg itt, mint Szécsényben, a hol eljárhatott a vadregényes nagy kertbe, melynek minden részét ismerte s a melyből ritka szép kilátás nyilott. Elnézhetette ott a „sasfészek-várat“, a hol török vér folyt hajdan, és sorba az egész panorámát, melyről éneklé:

„Amott balra — nyújtja romkarját az égre,
Hollókőnek vára,
Mintha várna e vár egy új dicsőségre,
Egy Mátyás királyra.
Arra kissé fölebb a Drégelvári rom,
Hős Szondinak fészke, —
A ki akkor lön nagy, akkor nyert életet,
A midőn elvérze.
Ott jobbra Gács, Füle, Somoskő és Salgó
Mély árnyakat vetnek,
Hogy lenne borongó emléke a szívnek,
S kép a képzeletnek.
Oh ennyi sok rom közt csak az Ipoly fénylik
Ugy, mint hajdan fénylett; —
Nem veszhet el a szív, ha jövőben bizik,
Szerethet, remélhet“.

Mélyebb érzelmeivel nem tudta élvezni a fővárosi könnyű életű költők, írók lármás társaságát sem. Ha a távolból eszményképeket alkotott magának felölük: közelben s a valóságban látva őket, legtöbbjében csalódott. És bántotta az is, hogy bátyja folyvást elégedetlen s hogy ez elégedetlenségre nagy, a legnagyobb oka is van. Teréz csodálta Ferenczy Istvánt, nem

csak a rokon büszkeségével, hanem a művészetben járatlan, törvényeivel nem ismerős lányka naivságával és tapasztalatlanságával. Az ő szemében a „Görög lány“ művésze csakugyan az a kitünő mester volt, a minék ő maga hitte és hirdette magát. Annál jobban fájt neki, a mikor látta, hogy a hírnévnek márcsak foszlányai vannak meg, hogy senki se tesz bátyjánál megrendeléseket s hogy mindenki csak különcknek tartja őt, a ki fölött az egész közvélemény már-már napirendre kezd térni.

A mikor Ferenczy István föllépett, a hazafiság érdekében nem voltak túlszigorúak a tehetségek iránt: csak magyar legyen. Innen ama visszásság, mely mai nap is egyrészt a közvélemény s a műkritika, s a közönség és műtörténészek közt különösen reá nézve fenáll. A műszerető közönség kevés alkotását látta, de a „Mátyás király szobra“ s a „Kisfaludy Károly emléke“*) s más művek tervezőjét nagyra becsüli, noha, vagyis inkább, mert csupán híreből ismeri őt. Ezek a művek s a többi is mind csak azt mutatják, hogy Ferenczy István túlbecsülte erejét; s meghasonlása épp e miatt elmaradhatatlan volt.

Terézt mélyen bántották bátyja vádjai, melyekkel a nemzetet vádolá, hogy nem képes őt megérteni s hogy oly hálátlan az ő nagy fia iránt. A melancholia és világfájdalom, melyet bátyjánál a dicsőség mámora s a jólét megelégedése helyett talált: az ő rendkívül érzékeny szívét elcsüggeszté s kedélyét szintoly borulttá tevé. Csakhamar türhetlenné vált rá nézve a főváros s ezt ismét Szécsénynyel cserélte föl, a hol atyja oly régóta várta vissza.

Odahaza neki látott a gazdaasszonyi teendőknek, hogy más irányt adjon gondolatainak. Takarékos, szorgalmas volt, ebbeli jó tulajdonságait kedélyesen említi egy kis genrejában:

„Apám mindig korhol,
Miért zsuogatok?
De a víg örege
Biz én nem hallgatok“.

S elmondja, hogy fillérje rongyait a bénáknak adja, kik aztán egy-egy pint bor mellett gazdagon dözsölnek s míg az apró pénz így fogy, a nagyjából fivére sírjára márványt emeltet.

Mert családi katasztrófa érte a szécsényi könyvkötő házát. A derék lelkész-fiú ott hagyta a zárdát, hogy részt vegyen a szabadság küzdelmében.

Irtózatos a harci tér,
Festi a füvet drága vér
Kigyult a tűz az arcokon
Rohanj—rohanj kis bajnokom!

*) A Mátyás-szobor néhány részlete a nemz. muzeumban látható; a Kisfaludy-emléket pedig a muzeum kert hátsó részén helyezték el. P.

Egy egetrázó roppanás . .
 Ki esett el? ki volna más! —
 Ki volna más a csatatéren?
 Ártatlan, lelkes, szép testvérem!

Teréz az apai házban ismét megenyhült, sőt derült, vidám napok következtek be rá nézve. A magány, a megszokott tűz-

hely lecsillapították merész vágyait s bizalommal tekintett ismét a jövőbe. Még eddig nem szeretett s nem is csalódott igazán; a mi egyenetlenséget, összhangnélküliséget az életben az emberek közt tapasztalt s a mi jobban bántotta, mint más nyugodtabban érző, kényelmesebben gondolkodó halandót, azt igyekezett elfelejteni s úgy venni létét, a mint van, ha már olyan nem lehet, mint a milyennek szerette volna.

E csöndes napjaiban hozta össze a végzet egy ifjúval, a ki iránt könnyen lobbanékony szíve szerelemre gyuladt. Oly

gazdag, oly szenvedély-teljes szív, mint a milyen e lányé volt: a legboldogabb halandóvá tehette azt, a ki őt megérti, a ki lénye kincseit méltányolni tudja. Gyönyörű álmok gyanánt kezdődött ez a szerelem, melyet az ifjú viszonzott is, hisz Teréz elbájolta szépségével, lekötelezte odaadásával. És beállítottak az öröm, a remény, a megelégedés szép, verőfényes napjai a szécsényi egyszerű házba. A fiatal költőnő lelke csapongott édes vágyaiban s lantján megzendültek a boldog szerelem dithyrambjai, magasztalva mindent a mit szeme lát, mert ezentúl csak szépet látott, a hová léptei vezették, mert ezentúl éden kert volt rá nézve a föld.

A viszony kezdete, részletei még máig sincsenek földerítve s tán most is idő előtti azoknak teljes elmondása. Maga Teréz írja, hogy a szécsényi kertben találkozott ifjával először; de ezt később, 1852. október 21-én írja a „Szécsény“ című költeményében, tehát akkor, a mikor e találkozás emléke már győtrelem volt rá nézve:

„A szécsényi kertbe,
Itt volt boldogságom, itt van siralmamnak
Fája elültetve.
Itt láttam meg őt . . . kit? oh kigyó ne marj most
Hadd nyugodjam enyhén,
Álomná vált multtal, álmos pilláimmal
Ez ős nyárfa enyhén.

A költőnő hiszékeny lélekkel csüggött udvarlóján. Naiv kedélye nem ismerte a szerelem művészetét, mely azt tanácsolja, hogy ne legyünk túlzók az odaadásban s hogy a gyors diadal mánora hamar eloszlik. Akármi volt az ok, de léha és férfiatlan volt az eljárás, mely Teréznek büntetésül jutott oly hibáért, a mely tulajdonkép erény volt. Egy nap a szerencsétlen lány azt a megdöbbenő felfedezést tette, hogy unottá vált — a legrettenesebb csapás oly szivre, a mely jobban lángol, mint a legkezdetén s a mely még minden álmával, minden reményével ragaszkodik a kegyetlenhez.

Ez a csalódás csak katasztrófával végződhetett.

IV.

A szerelemfáltás, a kétségbeesés féket nem ismerő indulatai át meg át járták, szaggatták Teréz egész benső világát. De hiába volt minden küzdelem, hogy tán vissza hódíthatja a kiábrándultat — sikertelen maradt! Az a sok fegyver, a melylyel rendelkezett: szépsége, rajongása, szellemessége s költészete — mind, mind hasztalan, erőtlen vala. Az ifjú elhagyta őt, s nem csak elhagyta, hanem máshoz pártolt, mást boldogított azzal a sze-

relemmel, a mely nélkül a költőnő nem kívánt és nem tudott élni.

És most kezdődött Teréz életének ama korszaka, a mely alatt annyit szenvedt, hogy kiváló lantosnő lett belőle. Szerelmének elsiratása, csalódásának elpanaszlása, kétségbeesésének ecsetelése és a halál utáni hosszú, szüntelen vágyakodása: ez képezi költészetét. Egy nemes lélek lassú, szomorú elhervadása tárul föl előttünk, a mikor ezeket az égő szenvedélylyel, majd csendes bánattal írt verseket olvassuk, melyeknek minden sora szívünkbe hatol, mert szívből szakadtak ki.

A „Cassandra“ című költeményét már a csalódás hatása alatt írta s fájdalmát közössé teszi az egész emberiség bajával. Egy feljajdulás, egy sikoltás ez a vers s nagy szerencsétlenségét nyíltan feltárja előttünk:

Minden betűjét szenvedéseimnek
 Örült lázban, vérrel kén festeni:
 Mégse látnátok kinját e kebelnek,
 Mégse tudnátok szavam érteni.
 Én most nem élek. Meghaltam egy hirre.
 Értitek-e keblemnek bánatát?
 Ne bántsatok, nem mentek semmire . . .
 Meghalni némán hagyjatok tehát!“

Ez a „hír“ kétségbeejté; de azért néha-néha belopódzkodott még szívébe a remény egy halvány csilláma. Négy évig várt rá, s újra meg újra kérdé, vajjon eszébe jut-e „hütlén boldogsága“, a kit most is „tündér szép világá“-nak nevez. Elmerengett ifjának „sápadt arcza haván“; látta képzeletben a tengeren, a mint búcsút int feléje; majd átkozza őt, ha elfeledte s azt kívánja, hogy lépteit az ő árnya és a Nemezis kísérje. Majd könnyes szemekkel bocsánatát rebegi:

„De nem, nem! légy boldog
 Kiért én meghalok, —
 Kísérjük léptedet
 Én — és több angyalok!“

Végre aztán teljesen cserbe hagyta a remény; és elveszté hitét is az emberekben és Istenben egyaránt. A „Bolygó tüzek“ ciklusában híven leírta lelke szörnyű háborgásait. Nincs e vergődésben nyugpont, nincs cél, a mely biztatná őt, hogy még érdemes élni. Minden este azzal a vágygyal fekszik le, hogy

„Oh bár, midőn felébred a világ,
 Meghozná a hajnal haláloamat“.

Meditációi szüntelen a halál körében mozognak. Már azt sem hiszi, hogy az elmúlás után pihenés vár reá, hisz a vihar felkavarja a göröngyöt, a port, az ember hamvát is, és csak gúny, a mikor az ember hízeleg magának, hogy porai békén al-

szanak. Almaiban azt hiszi, hogy a nap elolvadt és izzó cseppei szívére hulltak, mint égő olaj. Majd kétségbeesve kérdi: kinek lenne kedve élni, a kinek többé nincs vágya? Neki az élet nem kell, mert csak az élhet, a ki küzdelem közt túrvé remélni tud.

Kifakadásai a sors ellen nem egyszer túlerős, drasztikus szavakban nyilvánulnak, melyek a világfájdalom sötét jajjai. Ilyen az a szertelen hasonlata, a mikor a földet nagy halottnak mondja, a melynek férgei az emberek. És a mikor kifárad a világ gúnyolásában, önmaga ellen fordul, káromolja saját sírját, melyre majd követ dobnak s mely előtt elmenve, azt mondják majd:

„Itt nyugszik a pokol eljegyzett arája“.

Majd igaz, mély hangokban, erőteljes, jellemzetes szavakban írja le szerencsétlenségét:

Ugy kértem az imádott életet:
Ha vágyaimnak nem tesz eleget,
Ne alkudjék, mondjon le rólam!
De az élet — e vén kereskedő —
Csalt, bolondított — így mult az idő . . .
Most szívem, lelkem kipusztítva van!

A természet, melynek szépségeit annyiszor megénekelte, most már arra való, hogy az ő fájdalmit lássa benne. Virulása eszébe juttatja a saját hervadását és az őszi hervadás az ő reményeinek egyhangú levélhullása. Ritka szép versciklus a „Tavaszi dalok“ című, a melyben játszi hangon, mintegy enyelegve megbarátkozik a halál gondolatával. A rózsabimbó harmatját nem a tavasz sírta el, hanem az ő saját könnye az, mert azt látja benne. A pille szárnya eszébe juttatja, hogy gyorsan szállhat s még utolszor a tavasz kellemét küldi vele imádottjának szemére. A gyöngyvirág csak azért szép, mert a síri hanton terem s a pacsirta dalából már csak kint, fájdalmit vél hallani. Ekkép a természet minden jelensége csak az ő kedélyállapotának tükre. De legszebb a „Tél kezdetén“ című verse, mely nem egészen új hasonlatai dacára lírai költészetünk egyik gyöngye. A hervadást festi s aztán felkiált:

„Lelkemben is ily nagy a hervadás, —
Tavaszom után nem lón aratás,
Virágaimhoz sugárt nem kapok,
Lassan gyilkolva ölnek a napok —
De meg nem halhatok!“

Szíve kinjást, szerelme bánatát csak fokozta családjának sok baja, szerencsétlensége. Anyja meghalt, s hogy imádkozzék sírjánál nincs ereje; atyja borban keresett vigaszt és „kancsója soha sincs tele“; nem érdekelte Terézt már a természet sem, a mint azt „Halál-vágy“ című elégiájában, tán legszebb költemé-

nyében megírta, mert virágos kertjét mind belepte a gyom, négy éve nem művelte, csak a dongó méhek jajgatását hallgatta benne, melyek pusztult kertjét siratták. És bántotta nagy keserűségében szobrász-bátyja bús sorsa is, a ki már teljesen meghasonlott önmagával s Rimaszombaton teljes magányban, önszáműzetésben élte napjait; s ott eltelve saját nagyságával folyvást alkotott még, megrendelés nélkül, csupán a maga kedvére. A mellszobrok és más plasztikai művek egész sora állt ott műtermében, melyeket a szerencsétlen művész arra szánt, hogy halála után a nemzeti muzeum díszreit képezzék. Vastag porréteg fedte e szobrokat és Ferenczy István sohasem tisztította meg azokat, mert bizton várta, hogy azok fogják megtisztítani műveit, kiket a nemzeti muzeum kiküld, hogy elégtételt adjanak hosszas mellőztetéseért. Ezt a napot, a megváltás napját, hiába várta a művész.

Teréz ő hozzá, a vele testi és lelki rokonhoz intézte „hattyúbúsának“-ét. Nagy szellemnek nevezi, a kinek ölen pihenést talál az ő dalteremtő lelke.

„A nemzet egyetlen szobrásza ott hever
A kis kunyhó körül,
Hol gyermekkorában kihajtott a szeder
A zöld sövénytörül.“

És elmondja, hogy „vándorbotja a dús Itália babérhajtása volt“, míg most „koldúsbotjára görnyedten hajol le“. De aztán eszébe jut, hogy hiába pörlekedik, hisz ő maga is, a gyermek, néhány nap múlva meg fog halni és bátyjához fordulva, vigasztalja magát:

„Te is sietve jösz — és meggazdagítod
A szépségek honát,
Életet nyerend ott mindenik sajátod
Mindenik ideád!“

V.

Ez a hit őt magát nem vigasztalta meg. És nem mentette meg a teljes kétségbeeséstől. Hiába várta, hogy a halál megkönnyőrül rajta és megszabadítja kínjaitól: nem jött el, csak hitegette akkor is, a mikor már megbarátkozott vele:

„A közelgő halál
Arczomom írva van. —
Te hozzád istenem,
Nincs miért esdenem,
Minden haszontalan!“

És felkereste ő maga a halált.

Életének utolsó évében sokat foglalkozott az öngyilkos Czakó Zsigmond életével, szomorú sorsával. Megszerezte az ő

arcképét és azt napjában többször nézegette. Eszménye lön ez a gyászos végű költő s bizarr gondolatai minduntalan hozzá vezették vissza, a ki egy pisztoly-lövéssel egy perc alatt véget vetett minden földi kínjainak. Ugy látszik, erősíteni akarta szívét, melynek más sorsát ő maga sem ismerte már, mint hogy a gyilkos golyó átfúrja. Ez a szív az ő rakoncátlan érzelmeivel, az ő fékezhetlen szenvedélyével, az ő tomboló féltékenységével, az ő dőre hiszékenységével és végtelen gyöngeségével a mikor megnyugodni kellett volna — ez a szív, ez volt mindennek oka, egész szerencsétlenségének, elhibázott élete minden átkának.

Es ezen a szíven állt boszút Teréz. Ott Czakó Zsigmond arcképe előtt szegezte reá a pisztolyt s a golyó céljához ért, szétrombolta a legérzőbb, legnemesebb szívét, mely valaha nőben lakozott és kioltá a legszebb reményekkel kezdődő és legszomorúbb véget ért életet.

Dr. Prém József.

DUKAI TAKÁCS JUDIT.

(1795—1836.)

I.

akács Judit a Takács-nemzetség ősi birtokán, a vasmegyei Dukán született 1795. augusztus 9-én. Szülői Takács István és Muzsai Vittnyédi Terézia voltak, kik szeretettel s kellő gonddal nevelték gyermeköket. A közeli Sopronban magasabb kiképeztetést is nyert.

Judit örökölte szülőinek szép lelkét s mint élénk kedélyű, minden iránt fogékony leányka, nemsokára a nemét illető házi foglalatosságok egész körében jártas volt. Legtöbb örömét azonban a zenében és kis virágos kertjében találta.

Első versét még mint gyermekleányka írta. Egészen önkénytelenül jött neki. Atyja éppen nem volt otthon s anyja betegen feküdt. A kis lány gyorsan papírra vetette az első zsengett s midőn atyja a szobába lépve meglepte, felindulását s zavarát alig bírta leküzdeni. Az atya azonban, a helyett, hogy leányát eltiltotta volna e foglalkozástól: örömsókok közt buzdította a versírásra. Judit ettől fogva szorgalmasan irogatott, bár a gondolatok kifejezésében s a verselésben meglehetősen nehézkes volt. De mit is lehet egy gyermekleánytól kivánni, kinek a költészet-

ben egyedüli mestere a nép szájáról ellesett dal s útmutatója a természetes ösztön? A házi barátok köre azonban hálás közönség volt. Meglepetve hallgatták a dalos ajkat, a mint önszerzeményeit szavalta vagy énekelte s tapsaikkal buzdították kitarásra a kis költőnt.

Judit később megismerkedett Kis János, majd Ányos Pál verseivel s míg ezek olvasása finomította izlését, az akkori harcias idők is nyomot hagytak költészetében. Így házuk egyik barátját, ki a fölkelés-alkalmával szintén háborúba indul, hazafias lelkesedéssel üdvözi.

Jobb versei, kéziratban körüljárván, már az egész vidéken ismeretessé tették nevét. Ekkor ismerkedett meg Horváth Elekkel, ki a törvénygyakorlat mellett a költészettel is foglalkozott s följajánlotta neki támogatását. Judit örömmel fogadta az ajánlatot, megküldte neki verseit s három éven keresztül leveleztek egymással versben.

A fiatal lánynak annyival kellemesebben esett Horváth barátsága, mert örömeit kora szenvedések keseríték. Épp ez időtájt halt meg édes anyja, kin annyi szeretettel csüngött. Szerencsére derék atyjának gondjai s szeretete némileg pótolták az anya hiányát, az idő és a munka pedig lassankint begyógyították az első sebet. Nevelésének befejezése végett ismét Sopronba ment, a hol aztán a gazdaasszonyi munkák elsajátítása vette igénybe minden idejét. Megtanult sütni-főzni s e mellett olvasgatott és zongorázott. Szüksége volt arra, hogy jó gazdaasszony legyen, mert az anyátlan ház gondjai ezentúl az ő fiatal vállaira nehezültek. Megállta a helyét itt is, pedig foghatta volna a dolog könnyebb végét is, hiszen gazdag leány volt, közel százezer forint örököse. De akkor még grófkisasszonyok sem szégyenlették az egyszerű, házias munkát s így nem csodálhatjuk, ha Juditnak is egyik legkedvesebb foglalkozása a fonás és varrás volt, sőt, mint önéletrajzában írja, minden öltözetét maga varrta s verseinek nagy részét rokkája pergése mellett készítette.

Jó gazdaasszony és — költő! Kissé furcsának tetszett s sokan gyanakodtak abban, hogy ez így lehessen. Voltak, a kik megmosolyogták, mások a rágalom hitvány fegyverével akarták megcsorbítani jó hírét. Juditnak sok keserűséget okoztak e rágalmak s annál melegebben ragaszkodott Horváth jó szívéhez, ki őt e rágalmak ellen védelmezte, s nem osztozott a köznapi emberek véleményében. Horváthnak nagy céljai voltak Judittal: magyar Sapphót akart belőle képezni, de fájdalom, ehhez nagyon kevés költői ereje volt. Inkább lenyügözte Judit szellemét, mintsem merész röplésre készítette s igazában nem is hatott rá egy szemernyi sem. Oktatásai legfőlebb külsőségekre vonatkoztak, így ajánlotta neki a görög versmértékeket is s a saját

böbeszédű muzsájával ellátogatva hozzá minduntalan, szörszálhasogató okoskodásokkal s ellenkezésekkel untatta e szabad szárnyakra vágyó szellemet.

A szünni nem akaró rágalmak Judittal megszerettették a magányt. Kis elmélkedő s Anyos busongó múzsája is ápolták benne az elégia hangulatait s ez időszakban írt költeményein elmélkedő borongás vonul keresztül.

Ez a borongó, elegikus hangulat oly mélyen nyomódott lelkébe, hogy szinte egynek gondolta lelke alaphangulatával:

Magyar születésem hozza magával tán
Hogy természetem szomorúbb, mint vidám.

E búskomorság azonban az ő fiatal kedélye egén csak átvonuló felhő; életkedvét csakhamar vissza is nyeri s már 1813-ban igen vigan tölti a farsangot, Horváthnak pedig, a ki a Styx partján való együtt-bolygást emlegeti levelében, azt válaszolja:

De, barátom, jobb lesz még a bálba menni,
Mint ily veszedelmes hajókázást tenni.

Csalogány természete van s a tövisek közt vergődve is tud dalolni.

II.

Horváth Elek Juditnak mintegy felfödözőjéül tartotta magát, buzgón terjesztette hírét, verseit dicsekedve mutogatta s Döbrenteynek, Berzsenyinek, s másoknak lelkesedéssel írt a fiatal költőnőről. Így történt aztán, hogy mielőtt Juditnak egyetlen sora nyomtatva lett volna, már fel volt véve az írói köztársaságba.

1817-ben az ifjabb B. Wesselényi Miklós Döbrentey és Pataky József társaságában visszatérvén olaszországi útjából, Niklán fölkereste Berzsenyit s ellátogatott Judithoz is. A vendégeket meglepte Judit vidám társasága és műveltsége. Meghallgatták költeményeit. s különösen Döbrentey a legszivesebb utasításokkal látta el. Ossiáni emlékek után el is nevezték ez alkalommal Malvinának s Judit azontúl használta is e nevet.

Judit e látogatás után sűrűn levelezett Döbrenteyvel, ki ekkor az „Erdélyi Múzeum“ szerkesztője volt s ki jó tanácsai mellett még jó könyvekkel is ellátta a törekvő költőnőt. Judit megküldte neki minden versét s vonzó őszinteséggel írta le a körüle és vele történeteket. Legszivesebben Ossiánnal foglalkozott, az „Erdélyi Múzeum“ komoly cikkeit szintén szívesen olvassatta. Költészetére azonban legnagyobb hatással Berzsenyi volt, ki unokanénjét, Takács Zsuzsannát birta feleségül s levelében írta meg utasításait a költőnő számára. Berzsenyi a nagy tárgyakhoz s gondolatokhoz volt szokva s kicsinyelte Judit

költői irányát. „Az oly kicsinységek, mint Csarmosz vára, névnap és lakodalmi versek, kicsinységek maradnak, ha Homer énekei is azokat . . . Nem kívánok ugyan, kedves kisasszony hugom ifjúságától Schilleri mélységet, sem Horáciusi magasságot és harsogást, de méltán kívánhatok Gessneri festegetést és enyeltést, Matthisoni phantasiát és andalgást . . . Az én csekély ítéletem szerint tehát mindenk felett leghasznosabban olvashatná kedves kisasszony hugom Péteri Takács Józsefet. Nem repül ez ugyan magasan, de sohasem is száll porba s az ő ártatlan s nemes érzése, az ő együgyű, tiszta izlése, kivált egy szép nembeli versszerzőnek nagy díszére válnának“.

Judit nem is latolgatta a nagy költő szavait, hanem valósgos oráculumi szózatnak vette őket s ezentúl képzetbebb izléssel, magasabb becsvágygyal s jobb darabokat ír. Több verse azonban azt bizonyítja, hogy nem annyira Takács József közepes értékű, mint inkább a Berzsenyi közbámulatban részesülő verseit vette mintául.

Berzsenyi többször meg is látogatta Takácsékat s mindig feltűnőleg jól érezte magát nálok. A széplelkű Juditnak lelkes és őszinte tisztelője volt, miről gyönyörű epistolája is tanuskodik. Egymás verseinek bírálásával jó ízű „tollháborúba“ keveredtek s a kölcsönös kritika élénkké tette levelezésüket. Egyik sem maradt a másiknak adósa.

A mind jobban fejlődő költőnő jobb versei közül végre kiválaszt négyet s elküldi Kazinczynak, ki Berzsenyi és Döbrentey útján már ismerte őt. A válasz jó ideig késett, de végre megérkezett. Csakugyan Kazinczy írja. Alig hiheti. S mily buzdítólag, mily nemesen ír! „Ne rettegje a kisasszony azt a vádat, hogy a mely leány verset ír, nem lehet jó feleség, jó anya, jó asszonya a háznak; így íté a közönséges ember mindég —“ Ez neki végtelenül jól esett s meggyőzte arról, hogy a kötelességeinek minden megsértődése nélkül folytathatja, „a természet által neki felnyitott szentséges poétai ösvényt“. Igaz, hogy Kiss János egy levele nő részéről kockáztató dolognak tartja a versírást „a mely nem szükséges része az ebédnek, csak confect s ha módivá lenne, a gazdaasszony szenvedne csorbulást —“ de ezt az okoskodást Kazinczy nem helyesli s Judit nyíltan visszatásítja, sőt elhatározza, hogy azokat, a kik róla csak így tudnak gondolkodni, azzal szégyeníti meg, hogy ha valamikor férjhez megy, boldog lesz s férjét is boldogítani fogja.

E balvéleményeknek s rágalmaknak nem sokára élet vette az a körülmény, hogy gr. Festetics György, a minden szépért, jóért fennen buzgólkodó főúr magához hívatta őt, kegyébe fogadta s a georgikoni ünnepélyeknek is részesévé tette; Döbrentey pedig kinyomatta az „Erdélyi Muzeumban“ egyik epistoláját,

mely általános feltűnést keltett. Mindenütt kitüntetésekkel, lelkesedéssel s tisztelettel vették körül.

E kitüntetéseket s szíves fogadtatásokat különben versein kívül annak is köszönte, hogy igen kedves társalgó s élénk kedélyű lány volt. Szerette a mulatságot s főkép a táncot, a farsangi mulatságokon is ünneplés tárgya. Boldog volt, a ki táncolhatott vele. Szellemi és testi bájai bizonyos fensőbbiséget vívtak ki számára. Gazdag nemesi ház egyetlen leánya, ünnepektől költő, ki nemcsak magyar, de német nyelven is tud verselni, szépség — oly előnyök, melyek hódítottak s ő ezt valóban megérdemelte, anélkül, hogy követelte volna.

III.

Mint életében, úgy költészetében forduló pontot jelez az 1814-dik év. Gondolata tisztultabbá válik, tárgyait szabatosabban dolgozza fel. Az a bús szemlélődés, mely szeret a tárgyakon elmerengeni, az elégia írásra vonta Juditot, melyhez tárgyat eleget szolgáltatott az élet, baráti viszonyai s gyászos körülmények, melyek közelebről érdekelték. A beteg Malvina, Csányi Zsófi kisasszony sírhalmánál, Ujvári Betti halálára stb. kiváló elégiák. Egyéb, ekkor írt költeményei ódai szárnyalásra törnek s részben a hála és baráti hűség meleg hangján, részben bizonyos szertelenséggel vannak írva, dilleltansírók érdemeit is úgy felmagasztalva, melyeknek szinte kevés jutalom a — halhatatlanság. Ez a kölcsönbe dicsérés s magasztalás akkor nagy divat volt s épp azért, mert egészen közönséggé vált, vesztett is komolyságából és jelentőségéből.

Takács Juditnak ilyen élő vagy meghalt személyeket magasztaló versei, ha nem jobbak, nem is rosszabbak, mint a másokéi, sőt a mennyiben egyikbe, másikba tud eszmét is belevinni, felülemelkedik a közönséges alkalmi verseken. A tárggyal bánás, az eszmemenet, a styl azonban erősen a Berzsenyi költészetének hatására vall. Ezt különben maga Judit sem tagadja:

Mulatozó lelke dicső Berzsenyinek
E kisdéd múzsának lelket önt daljába,
S finom érzései rá szárnyakat fűznek.

A „Magyarhon dicsőségé“-ben buzdítja a nemzetet, hogy hagyja el idegen erkölcsseit, ruháit, s legyen szívében úgy, mint külsőleg is magyar. Ugyanazon motívumok, melyek Berzsenyit a „Magyarokhoz“ intézett hatalmas óda megírására készítették. Jobb a „Hazához“ címzett. Ő is áldozni óhajt a haza oltárán, de gyenge neme nem engedi, hogy fegyverrel kezében küzdjön a csatatéren; ő a szelíd múzsák társaságában zengi dalait a

haza dicsőségére: így is boldogítja az az érzet, hogy magyarnak született.

Figyelmet érdemlő dolog, hogy Judit nem klasszikai mértékben írja ódáit, hanem magyar ritmusban, rímekkel. Berzsenyi óhajtása szerint nagyobb tárgyakra függeszti tekintetét, a szerkesztés, a mythologiai célzásokkal átszótt nyelv egészen a klasszikus iskola tanítványára és hívére vallanak, de a forma, melyet Horváth Elek annyira ajánlott, nem volt Judit ínyére s az ódák szívesebben és könnyebben készültek a rímes sorokban. Judit annál bátrabban használta ez alakot, mert Berzsenyi a klasszikai formák nagymestere s határozott kedvelője sem tett ellene kifogást. Judit azonban az e nemű verselést is megkísérlé s különös, hogy ezekben a versekben a — legköltőibb. A sapphói sorok hibátlanul gördülnek s a tartalom is kifogástalan. A „haldokló Dimalis“ és „Farsang utolsó órájában“ — sóhajok eltűnt vig napok után; „Az én magányom“ s „Claviromhoz“ címüekből az elégedett öröm csöndes boldogsága sugárzik felénk. Ez a négy darab legszebb gyöngye költészetének. Kedélyvilága itt nyilatkozik legigazabban, legköltőiebben.

Szerelmi dalokat hasztalan keresünk versei közt. Berzsenyi erőteljes műsájának hatása alatt e gyengéd érzelmek talán „kisszerűeknek“ tűntek fel előtte s ha írt is e fajta költeményeket, gondosan rejtegette.

IV.

Takács Judit dicsősége tetőpontját a keszthelyi „Helikon“ ünnepélyein érte el. Festetics György gróf ugyanis az általa alapított iskolák mellé e névvel egy önképzőkör-félet csatolt, hogy mind a lyceumi ifjak s humanisták magukat az ékes előadásnak mindegyik nemében deákul, magyarul és németül hónapoként gyakorolhassák. A kör évenként két nyilvános ünnepélyt tartott, egyiket az uralkodó születésnapján, februárban, másikat a májusi georgiconi ünnepélylyel kapcsolatban. Festetics ezekre meghívta a környékbéli jelesebb írókat s tudósokat is, hogy jelenlétökkel az ünnepélyt emeljék, dolgozataikkal az ifjúságnak buzdító példát adjanak.

Ilyen ünnepélyt összesen ötöt tartottak; az elsőt nagy fénynyel és ceremóniával 1817. február 12-én. Jelen voltak a közélet jelesei s a környék minden nevesebb írója, köztük Takács Judit is. Az ünnepélyt a gymnáziumi tanulók színi előadása s másnap Ruszak nagymiséje előzte meg. Ezután a Georgicon termében fogadta a nagyszámú vendégsereg a gróft s megkezdődött a tulajdonképeni ünnepély, többnyire beszédek és költemények elszavalásával. Judit egy kőtetlen nyelvű epistolával

üdvözölte a grófot s költeményeket olvasott fel Ferenc király érdemeiről s a halál hatalmáról.

Ebéd után a Georgicon fás kertjében tizenkét juhászlegény táncolta el dudaszó mellett az ünnep örömét. Azután még Horváth Adám olvasta fel ez alkalomra írt pásztorkölteményét, — ezalatt Gyöngyösi István árnya tiszteletéül Kisfaludy Sándor

és Berzsenyi Dániel madárberkenyecsemetét ültetett el. Későbbben meg külön-külön csemetét annak emlékeül, hogy e napon Keszthelyt ők is díszíték. György gróf akará ezt így, ki bizonyosan ismerte a németek faültető szokását ily ünnepélyek alkalmával. Az ünnepély befejeztével Festetics 4500 frtot osztott ki jótékony célokra, a mivel az összes költség mintegy 30 ezer forintot tett.

„Ekkora áldozattal s tizedrésznyi pompával sokkal nagyobb, marandandóbbat teremthetett volna az irodalom számára“ — jegyzi meg Badics, kinek érdekes tanulmánya után írjuk e váz-

latot — „de Festetics is azon főurak közé tartozott, minők akkor többen is voltak, kik örömmel áldoztak volna pénzt és fáradságot a közügyre, emelték volna a társadalmat és irodalmat, csak a módot nem tudták: miként? s azért, míg a két Széchenyi a helyes utat előttük ki nem jelölte, határozott cél s minden nagyobb hatás nélkül enyészett el részükről áldozat és fáradság.“

Festetics különben nagyon tisztelte az írókat s midőn Berzsényi először jelent meg az ünnepélyen, a gróf fedetlen fövel ment eléje. Oly népnél, hol a nagyok az anyanyelvet cigánynyelvnek nevezték s a legjobb poétát legfőlebb jocularoknak tartották: egy három millió forint évi jövedelemmel rendelkező gróf részéről ez mindenestre tiszteletre méltó tett volt. Berzsényi elragadtatással is írt az ünnepélyről Kazinczynak. Ime, a Juditra vonatkozó megjegyzések: „Az én barna Malvinám az ő hölgykoszorújában s Gráciától tanult öltözetében ünnepünk istennéje vala“. Ismét: „Dudi a legvirgoncabb, a leglelkesebb társalkodó mindazon asszonyok közt, kiket én valaha ismertem“. Berzsényi nem táloz: Judit csakugyan ilyen volt.

A következő ünnepélyre is elmentek mind a ketten s Judit tevékeny részt vett a felolvasásokban. Berzsényi ez alkalommal olvasta fel „Hymnus Keszthely isteneihez“ című ódáját, Judit pedig „Hazafiai szózatát a korona örököséhez“ s a „Pásztori áldozat“-ot. A harmadikon „Hermina hercegasszony halálát“ gyászolta el elégiájában. Ekkor ő is részesült az ajándékokban, melyeket a gróf írói tiszteletdíjak címén kiosztott. Virág és Berzsényi 200—200, Judit pedig „ugynevezett gombostűre“ 100 frtot kaptak. A negyedik ünnepélyen „Keszthely vidékének leírását“ és „Serkentés a magyar múzsákhoz“ című ódáját olvasta fel. Az ötödik s egyuttal utolsó ünnepély 1819, február 12-én volt Kis János és Zrinyi emlékezetére. Festeticsnek ugyanezen évi april hóban bekövetkezett halálával véget ért minden, anélkül, hogy mélyebb nyomot vagy emléket hagyott volna az irodalomban. A felolvasott darabok legnagyobb része, mint láttuk, alkalmi vers volt, az uralkodóház s Festetics magasztalása, bizonyos alázatosság jellemzi ez ünnepélyeket, melyekre különben semmi szükség sem volt s a gróf maga is megunta a folytonos dicsőítést, annyira, hogy Kisfaludy Sándornak nem engedte meg felolvasni azt a versét, melyben őt a többi főúr rovására szertelenül magasztalta. E visszautasítás tájékozhatta volna az írókat, kik első sorban lettek volna hivatva, irányt adni e körnek s hatásainak hullámgyűrűt kihatóvá tenni a nemzet életére. De az írók — a főúri kegy közelében — megfélekedtek e nemesebb hivatásról s Dukai Takács Judit is csak úgy hódolt a felvett szokásnak, mint e kör minden más tagja. Az alkalmiság

színvonalán nem emelkedik felül. Könnyeket hullat József főherceg nejének s Festetics Juliannának sírjára, amannak erényeit magasztalván, itt a halál hatalmáról elmélkedvén. Az uralkodó Ferenc s Ferdinánd trónörökösét hosszan dicsóiti, köteles hódolattal, de annál kevesebb költészettel. Legtöbbet ér még az a költeménye, melyet Ferencnek keszthelyi látogatása alkalmával írt. Az ünnepi öröm megkapja őt is, a királyi ház iránti hűség ódái hevületben tör ki; legmagasabbra emelkedik lelkesedése, midőn kicsinyléssel tekint gyenge nemére, mely szűk határokba szorítva, nem harcolhat királyáért:

Engem a büntető sors lányságra vetett,
Gyenge nemem bezárt szoros határába
Erős bilincsekkel;
Királyomért karom semmit nem tehetett,
Dicsó tett nélkül megy bús szívem sírjába
Félénk gyermekekkel.

Keszthely vidékét írván le, Festeticset „földi istenek“ nevezi. Ennyire ment nála is a túlvitt hódolat.

V.

Ez ünnepélyek alkalmával Judit több íróval ismerkedett meg, így Horváth Andrással, a „Zircz emlékezete“ s az „Árpád“ szerzőjével; Kulcsár Istvánnal, a „Hazai és külföldi tudósítások“ szerkesztőjével s Horváth Ádámmal. Különösen megkedvelte Judit e kedélyes öreg urat; a „Pásztori áldozat“ című költeményét, mely szerkezet dolgában is figyelemre méltó munka, az ő születése napjára írta, harmadik esküvőjén pedig „Hymen rózsalánca“ című prózával vegyes versekben üdvözli. A köztök fenálló kedélyes hangú levelezés is bizalmas viszonyról tanuskodik.

Az utolsó helikoni ünnepélyen már nem jelent meg Judit; távol maradásának oka az volt, hogy őt is „Hymen rózsaláncába fűtték a kegyes istenek“. Több kérése közül Göndöcz Ferencnek nyújtotta kezét s neki 1818-ban éppen születése napján esküdött örök hűséget. Örömét teljesebbé s a lakodalmi ünnepélyt fényesebbé tette még az, hogy Festetics György gróf e napon egy pár ritka szépségű tarka lóval ajándékozta meg helikoni múzsáját. Férjével aztán ennek ősi jószágára, a Rába parti Felső-Pattyra költözött.

Mint költői önéletírásából — „Az én sorsom“ — kitűnik, nem az első szerelem ittasult boldogságával, sőt éppen ennek tört reményei közt adta beleegyezését a házasságba. Nem tudjuk, ki volt ez első eszménykép, e szeretett, imádott alak, kit e költői léleknek szenvedélylyel kellett átkarolnia, kinek „deli termete, rózsás ajka, két szép szeme, pelyhedző bajsza, selyem

haja“ megígézte; azt sem tudjuk, mi volt az a gátló körülmény, mely boldog egybekelésöket megakadályozta — de az tény, hogy Judit „félájultan keseregte csalatott reményeit“ s midön későbbi férje hozzá lépett „elborzadt látására“. A kéröt ez nem riasztja vissza „szeliden mosolyog s keserve oszlatására kart és gyözö kebelt“ ajánl. S Judit elfogadta ez ajánlást, e hú karok közt óhajtván elfelejteni ifjúi álmait, ábrándjait. Mint ő maga írja, „határozott céllal“ lépett az oltárhoz s önmegadó lemondása elégedett boldogságot talált. Férjének gyengéd szeretetét oly hú vonzalommal viszonzta, hogy már ennek első névnapján azt óhajtja, hogy véle egy órában szünjék meg élete. A sors megkímélte őt attól, hogy újra csalódjék s lehet, hogy éppen segítségére, megmentésére jött, midön férje karjaiba vezette.

Nem sokára meghalt gróf Festetics György s Judit nem elégiában gyászolta el a nagy férfiú elhunytát, hanem ódában magasztalta érdemeit, mint a ki már a földön kivíta magának a halhatatlanságot.

Ezzel bezárulnak az ifjúi évek. A küzdés izgatottsága, a szereplés dicsősége immár csak emlékek. Uj élet, új kötelességek állanak előtte. Ezentúl „csöndes házi élet örömei közt él, távol a nagy világ gőzétől, magát egészen övéinek áldozva“. Házi foglalatosságok s gyermekeinek nevelése közt oszlik meg ideje. S így csakugyan nem Kis Jánosnak, de Kazinczynak adott igazat a következmény, hogy minden poétai hevülése dacára is, „jó feleség, jó anya s jó asszonya lett a háznak“, a mit különben Judit is hitt mindig magáról.

Növelte még boldogságát az a tisztelet, mely mindenütt fogadta. Költői híre országos lett. A mik azonban a „Hébé“-ben, az „Auróra“-ban s az „Aspasia“-ban ekkor megjelentek tőle: előbbi keletüek, régebben írott művek s csak ismerősei révén jutottak ez évkönyvekbe. Folytonos érdeklődéssel kísérté az irodalom ügyeit, de most már csak ritkán zendítette meg lantját. A költészet megadta neki a hírt, most csak vigasztalást keres benne, csak akkor ír, mikor ihlet ragadja meg s lantján a legszebb, legnemesebb érzelmek hangjai fakadnak fel.

Kis leánya bölcsőjénél elvonul előtte a saját sorsa, aggodalommal néz a jövőbe, vajh mi sors vár gyermekére? Majd megszólítja „Rózsabokrát“, mely mint boldog leánynak virított, virítson most mint édes anyának, hadd fűzze leánya hajába legszebb bimbait. „Az én lakhelyem“ című költeményében csöndes házi boldogságát festi. Egész kis idyll:

Itt élek csendesesen és megelégedve,
Nagyravágyás mellem soha nem dagasztja,
Nem ér sem éj, sem nap békételenkedve,
S panaszokra számat semmi sem fakasztja.

Ha szívemet éri bánat avagy öröm,
Csak némán hullatom keblemben könyemet,
Kirendelt sorsomat békével eltűröm,
S enyhülni érzem mindenkor terhemet.
Kis kertemnek híves árnyú fái alól,
Gyönyörködve nézem, mint nőnek a plánták,
Százszor jobbízület eszem én azokból,
Mert tudom, hogy önnön kezeim munkálták.
Oh mely édes akkor nyugalma lelkennek,
Ha tisztemből semmit elmúlni nem hagyok,
Kellemes körében his házi népemnek
Érzem, hogy feleség s édes anya vagyok.

Egyszerű, bájos hang s igaz. Fel-feltűnnek még néha az ifjú aranykor álmái is lelkében, de egyet sóhajt s aztán újra minden jól van; a mit gondol, az szíve mélyén marad, mint első szerelmének fájó emléke is. Érezzük, de nem látjuk, s csak a méla lemondó nyugalom sejteti velünk, hogy nem ilyen boldogságot álmodott magának.

VI.

Az a szerény, megelégedett boldogság azonban, melyet e költeményében s még több más versében is oly élénk színekkel fest, alig tartott tíz évig s azontúl megkezdődtek a csapások, a szenvedések. A „Juliskám halálára“ 1829-ben írt költemény már a kesergő anyának bús elégiája, ki gyöngéd szeretettel, aggódó félelemmel neveli gyermekét, de a halál leszakítja a rózsabimbót s az anyának legszebb reményeit, az apának minden örömét sirba viszi. Még nem telt el két év s három árvájával férjét kísérte örök nyugalomra.

Igy adta meg az élet újra s most valóban az elégia tárgyait, anyagát költészete számára. Most már nem kellett elképzelnie a fájdalomt, megismerhette azt egészen közelről. Férje emlékét két évig gyászolta, aztán első férje barátjával, Patthy István hites ügyvéddel lépett második házasságra s egy fiú gyermekkel boldogította.

Még egyszer fellobbant lelkében a költői láng, midőn kezét új frigyre nyújtotta. „Az én sorsom“ utolsó költeménye. Végig tekint benne elmúlt életén, felujul a tavasz, az első édes örömök, az első szerelem ábrándjai, csalódása, — majd első férjét dicsőítve, árnyékához fordul, hogy engedje e hív barátnak keblén kipihennie az élet fáradalmait. S aztán csendesen megadja magát sorsának.

Második férjét nem sokáig boldogíthatta. Hosszas betegség után 1836. ápril 15-én Sopronban kioltá szép életét a tüdővész. Ősz atyja, férje, árvái s számos tisztelőinek őszinte gyásza közt temették el a dukai családi sírboltba ápril 19-én.

Igy folyt le e széplelkű nő élete — nem valami nagyon változatosan, de mégis úgy, hogy örömeivel, bánatával, elég anyagot adhatott költészetének.

Takács Judit nem az első magyar nő az írói pályán, de a régiek közt minden esetre igen érdekes jelenség. Előzői keveset írtak s nagyrészt ismeretlenek voltak s a ki közöttük legtöbb művészi vérmérsékkel volt megáldva, Ujfalvy Krisztina is inkább különöségeivel, mint költészetével vált ismeretessé. Tehetsége s munkáinak nagy száma Takács Juditnak szereztek legnagyobb hírnevet. Századunk második s harmadik tizedében ő volt a legünnepeltebb magyar hölgy, kit írók és nem írók tüntető hódolással rajongtak körül. A legkiválóbb testi és lelki bájok harmóniába olvadtak össze lényében; szerencsés társadalmi helyzeténél, egyénisége varázsánál és szelleme önkénytelen hatalmánál fogva sikerült még életében kivívnia a koszorút, melyért mások hasztalanul küzdöttek. Mint gyermekkori kísérletein az egyszerű népdal hatása, úgy érzik meg későbbi költeményein az uralkodó klasszikai styl és főleg a hozzá közel álló Berzsenyi tanulmányozása. Ép és nemes világnézet; a melancholiába átcsapó kedves tisztaságú szentimentalizmus s az érzelmek azon nyílt egyszerűsége, mely nőies egyoldalúságában is bájol: ezek teszik költészetének kiváló jellemvonásait, melyekhez még jeles ritmus és könnyed lendület is járul. Hogy a görög mérték használatától annyira óvakodott, csak előnyére válik. Kortársnőivel összehasonlítva: több benne a lyrai természet, mint Molnár Borbálában s ennél eszményibb és emelkedettebb is; Ujfalvy Krisztinánál kifejtettebb és változatosabb, anélkül azonban, hogy vele tartalomban és erőben vetekedhetnék.

Munkáit Horváth Elek még 1829-ben összeszedte s a „Magyar szépnem tudósi és írói“ című értekezéssel bevezetve, ki is akarta adni. A gyűjtemény azonban nagyon hiányos s a maga verseinek alkalmi közbeszúrásai által valósággal ízetlen. Döbrentey felszólítására a gyűjteményt ennek engedte át; az ő hagyatékával az akadémia birtokába került s Toldy készült kiadni, de sokoldalú elfoglaltsága ebben megakadályozta. A kiegészített gyűjtemény rendezve s jegyzetekkel ellátva, egy fiatal jeles irodalomtörténészünkénél, Dr. Badics Ferencnél várja a — kiadót.

Dobó Klára.

I.

ásodik Szolimán szultán a mohácsi vésznapi óta, mely a török seregére nézve oly kiszámíthatatlanul kedvezőleg s ránk nézve oly szerencsétlenül s gyászosan végződött, szüntelen azon törte fejét: mikép lehetne Magyarországot könnyű szerrel meghódítani s egyszer-mindenkorra az Oszmán birodalomhoz csatolni? Neje,

a nagyravágyó s dicsszomjas Roxana — az ármányos Validé szultana teremtménye — még inkább tüzelte a szultánt s rajongó lelkesedéssel beszélt neki világhódításról, minden elődje nevét elhomályosító fényes hírnévről.

Az alkalom erre nézve még mindig nem volt kedvezőtlen. Magyarország sehogy sem tudta magát összeszedni s egyetértés helyett nagy pártharcok dúltak belsejében. A nemzet egyik része Ferdinandhoz állott, a másik rész Zápolya-János-Zsigmond trónját akará szilárd alapokra helyezni. Senkisem gondolt arra, hogy míg az egyesült erő szellemi s anyagi fejlődés hatalmas tényezője: a belviszály szétforgácsol minden erőt s ismét csoportos veszedelmek okozója lesz.

Szoliman figyelemmel kísérte ez állapotokat s nem palástolhatta el az ezek fölötti örömét. Alig várta, hogy kitavaszkodjék s 1552-ben megindította százötven ezernyi seregét, melylyel aztán Temesvárt, Lippát, Szegedet s a négy folyam mentében még több más várat, erősséget könnyű szerrel elfoglalt.

Ez alatt Ali, budai pasa az ország más részein kezdte meg és folytatta hódító harcait s nagy vérontás után elfoglalta Drégelt, Bujákat, Szécsént, Hollóköt, Gyarmatot.

Ferdinand ily nagy veszélyben nem sokat tehetett s meglehetős zavarról tanuskodik csakugyan az a tény, hogy mintegy tizezer harcost küldött a rengeteg török had ellen Teufel Erasmus györi kapitány vezérlete alatt, a kit azután a törökök azonnal tönkre is vertek, sőt a vezért el is fogták, láncra verték, Konstantinápolyba vitték s ott tömlőbe varrva a tengerbe súlyesztették.

Midőn már majdnem minden erősség török kézben volt, a győzelmes Achmet Szolnok alatt egyesült Ali pasával oly célból, hogy a még hátralevő Egert is — felső Magyarország kulcsát — hatalmába kerítse, hiszen az ennek a diadalmas hadseregnek nem több, mint egy vakandturás! Ugy el fogják söpörni, mint az ár valami rozszant vityillót, mint a zivatar a szemétdombot.

A vár parancsnoka, ruszakai Dobó István azonban megsejtette azt, hogy a török tisztelkedni fog Eger előtt s gondoskodott arról, hogy ne találják őt készületlenül. Parancsnoktársai Bornemisza György és Mecskey István hasonló véleményben voltak s a különben csekély jelentőségű várnak megerősítéseiről, hadi és élelmi szerek beszerzéséről jó eleve gondoskodtak s egyszersmind Ferdinándot is tudósították a közelgő veszélyről. A királyt azonban Németország felől szintén veszély fenyegette s így Dobónak nem küldhette meg a kért segílyt, mely ok miatt a várbeliek kénytelenek voltak önerejükre és a szomszéd-megyék meg néhány főur segílyére szoritkozni.

A megyebeliek és a főurak Dobó felszólítására Szikszón gyűltek össze meghányi vetni a dolgokat s a teendőkről értekezni. Mecskey István élénk szinekkel rajzolta a veszedelmet s az egybegyűltekkel mindenáron meg akarta értetni, hogy saját biztosságuk is csupán Eger megvédésétől függ s éppen azért legtanácsosabb lesz minden erőt Egerben összepontosítani. Lehetett ugyan hallani egy-két gúnyos megjegyzést: „Ha a püspök tisztei s jószágkezelői a zsiros falatot a tálból előre kihalászták, már most a levét is megihatják!“ — azonban a nagyobb rész csak a közös anya, a haza sorsát vette tekintetbe s szétoszolván mindenki, tehetsége szerint harminc, negyven, ötven és száz személyből álló csapatot nagy hirtelenséggel összegyűjtve, azzal

Dobó zászlaja alá sietett. Így történt aztán, hogy az alig 400 főre rugó őrség rövid idő alatt kétezerre növekedett.

II.

1552. szeptember első napjain Achmet fővezér nem messze Egertől, Tihamérnál ütötte fel sátorát s innen azonnal levelet intézett Dobóhoz, melyben fenyegetéseket ígérésekkel vegyítve az őrséget a vár feladására intette, hangsúlyozván: mily szomorú következményei lehetnek a hiú dacnak s meggondolatlan önhittségnek.

Dobó a levél átadóját, mert magyar volt, börtönbe vettette s nemes haragjában a sajtáságos hangu levelet minden válasz nélkül hagyta, megesküvén egyuttal, hogy a törököknek ezentúl érkező leveleit olvasatlanul el fogja égetni. Mégis, hogy némi válasz-félét kapjon a török tábor: a bástyára két láncsa közt fekete koporsót függesztetett ki — a vivó, vagy a vivott számára, a mint a sors hozza majd magával. Továbbá halálbüntetés terhe alatt kihirdetteté, hogy senki a várbeliek közül a falakon kívül senkihez ne szóljon és semmit a parancsnokok tudta nélkül tenni ne merészeljen. Azután hűségére eskettette katonáit s maroknyi seregét a következő módon osztotta fel:

A belvár bástyájára — melyet Dobó rakatván, Dobóbástyának neveztek — Pöstyéni János vezénylete alatt száz gyalogot állíta. — E bástyán fölül — a börtönhöz közel, erős földpalánk mögé Nagy Bálint, Nagy Antal és Fülep Demeter felügyelete mellett száznegyven hajdut rendelt. Az ugynevezett Sándorbástyára Vitéz István, Fülep András, Gyulai György és Liszkay Györgyöt parancsolta százhoz emberrel. A középkapu fölötti örködéssel Baksa Tamás, Horváth Mihály, Nagoly Orbán és Szolláty Györgyöt bizta meg, száz katonát adván rendelkezésükre, míg a két torony oltalmára husz-husz embert állíta ki. A külvárban a Csabi bátsyától a szeglettoronyig Rhédey Ferenc, Kiss Dienes, Nagy János, Vitéz János vevék át mintegy század magukkal az örködést. A Bebekbástyát Gersei Benedek, Nagy Mihály, Kustos Balázs, Tegnyei Péter szállotta meg százharmincöt emberrel. Az ó-kaputól a szegletig Szabolkai Mihály, Farkas János, Baranyai György, Gálházy Miklós alatt ötven ember lön elhelyezve. Tardi Pétert, Korodi Mátét, Tetétleni Pált harmincöt hajduval azon keskeny kőfalra küldötte Dobó, mely a belvár szögletéig nyult. A belvár egyik terén kétszáz hatvankilenc fegyveres állott, kik Vajda János és Zápornik vezényletére hallgattak. A másik téren Iváni György, Blaskó Antal János gyűjté kétszáz tiz emberét össze. E két tércsapat együttesen Mecskey János felügyelete alatt állott. A külvár kapujánál Pető

Gáspár száz, — és Bornemisza Gegely kétszáz nyolcvan vitézzel várták az ellenség támadását. Az utóbbinak hadnagyai: Siklósi, Nagy Albert, Arday Nagy Antal, Zoltai István és Figedi János mind megannyi elszánt bátor férfi. Az egri papság két szerzetesen kívül elhagyá eleve a várost, biztosabb menedéket jóval messzebb vidéken keresvén.

Dobó még alig rendezte védelmi állásba seregét, Ali, budai pasa már is megjelent Eger falai alatt s nemsokára megérkezett a fehérvári Arszlán pasa is, ki hadával a városon kívül álló boldogságos szűz egyházánál ütötte föl sátorát.

Öt egész napot vett igénybe, míg a törökök Eger körül el tudtak helyezkedni; ekközben a fővezér Achmet is megérkezett dicsszomjas seregével, előre örvendezvén az Eger alatti fényes diadalnak. Hiszen csak egy „vakandturás“-sal lesz dolguk! Megvetőleg nézegették a silány bástyákat, nem gondolva arra, hogy Eger tulajdonképeni bástyái nem azok az omló, roskatag kövek, hanem azok a vasnál vasabb férfikeblek, melyeken majd minden ostrom megtörik, legyen az bármily erős és heves.

III.

A várban majdnem rémesnek, borzalmasnak nevezhető csend állott be. Mindenki megszámlolt magával, életével; mindenki jól tudta, hogy vagy győzniök kell, vagy hősökhöz illőleg dicsően elvérzeni a hazáért. Nyugodtan s rettenthetetlen bátorsággal várták azt az órát, midőn a roppant sereg majd reájok tör; sőt némelyek, mint Bornemisza Gergely, Zoltay István, Pető Gáspár és Figedi János kedvet kaptak s néhány lovas és gyalog kíséretében vakmerően kilopódtak a várból s egy erdő mellett lesben állva, több hátramaradt törököt s számtalan társzekeret hatalmukba ejtettek s gazdag zsákmánynyal tértek a várba vissza.

Az ozmanok csakhamar előzönlötték a hegyeket, a völgyeket sátraikkal. A győzelemhez szokott janicsárok egy része az almagyari kapu előtti halmokon szállott meg, míg egy más rész a felnémeti s királyszeréki kapu felől helyezkedett el. Achmet — kinek főereje lovasságból állt, — a lovak itatása végett az Eger vize partján települt le; Ali pedig a kelet felől való hegyen állomásozott.

Midőn Dobó ezt észrevette, a várhoz közel emelkedő épületek tetőzetét rögtön széthányatá, hogy a törökök tűz által mentől kevesebb kárt okozhassanak neki.

A két ellenség farkasszemet nézett egymással, de nem sokáig. Szeptember 11-dikén Ali pasa kilencz ágyulövessel megkezdte az ostromot. A várbeliek semmi nagyobb mérvű megletést sem árultak el, sőt a komolyan hangzó ágyuzengés

dacára is ernyedetlenül hordták be tömlőkben s hordókban a vizet az Eger patakából.

E lövöldözés után harmadnapra, Achmet pasa sötét éjjel a Királyszéknél hirtelen sáncot hányatott, melyek mögè több ágyut elhelyezvén, másnap reggel tüzeivel a vár tornyait vette célba. De a toronyba rendelt vitézek oly erősen tüzeltek a sáncokra, hogy az ellenség ágyuit csakhamar teljesen haszonvehetetlenné tették. A pasa kénytelen volt új ágyu-üteggel helyettesitené a régit s még nagyobb erővel fogott az ostromhoz, de ép oly sikertelenül.

Hetedik napon a nagyprépost, Herczeg Mihály lakásától lövöldözteté a nagyvezér a várat s mivel azon a részen a falak leggyöngébbek voltak, a behulló golyók nem csekély kárt okoztak mind az emberekben, mind a közel álló ólak barmaiban és lovaiban.

Dobó e veszélyes helyzetnek roppant árkok ásatása által vette elejét; a hol aztán a védők teljes bátorságban lehettek.

Tapasztalván a törökök, hogy a vár eszélyes és erélyes parancsnoka éber figyelmén minden törekvésök meghiúsul, más módhoz folyamodtak. Tüzesített golyókat kezdtek a várba lövöldözni, melyek aztán a szénakazlakban s buzaasztagokban oly szörnyü kárt tettek, hogy a várbeliek méltán tarthattak az éhségre jutás veszedelmeitől. De Dobó nem esett kétségbe; a veszély ahelyett hogy elcsüggesztette volna, leleményessé tette. Aztatott marhabörök, ponyvák s lepedők által igyekezett minden takarmányt megmenteni s megvédeni az ellenség tüzes golyóitól. A jó gondolatot kedvező siker koronázta.

Arszlán pasa figyelmét ekközben felkeltette az a körülmény, hogy a vár egyik ablakából nagyon erős és gyakori tüzelés foly: ágyuit a veszedelmes pontra irányoztatá és sűrűn lövöldözött vissza. Ez ablak-ostromnak az lett a következménye, hogy az egyik golyó Dobó jeles hadnagyán, Nagy Antalón halálos sebet ejtett. Dobó nem akarta a veszteséget boszulatlanul hagyni s Pető Gáspárt, Zsoltait és Figedit néhányad magokkal déltájban — mikor a török sereg déli álmát aludta — kiküldé. Ezek aztán Arslán pasa ágyuörzőit levagdalták, az ágyuk kerekeit összetörték, a gyujtolyukakat pedig beszögezték. A jancsárokkal ugyan véres összeütközésök volt, mind a mellett nem nagy veszteséggel vonultak vissza s szerencsésen bejutottak a várba.

Achmet észak felől folytatott kemény ostromot s az ötvenfontos golyók tetemes sérülést okoztak a falakon; azonban a fáradhatatlan s minden veszélyt gyorsan észrevevő Dobó a rombolás által okozott réseket éjjelenként földdel töltött kasokkal tömte meg s így a falak másnap új ostromot állhattak.

A pasák tapasztalni kezdték, hogy Eger mégis több valamivel mint egy közönséges vakandturás s hogy Dobó nem olyan mindennapi ember, mint a minőnek ők képzelték s így jónak látták újra az alkudozásokhoz folyamodni. Levelet intéztek Dobóhoz, melyben őt a várnak mielőbbi feladására sürgették. De a parancsnok — fogadásához híven — a levelet még csak kezével sem érintette, hanem egy fazék szenet hozatván maga elé : azt megégetteté, a levél átadóját pedig börtönbe vettette.

E dacban nyílt kihívást láttak az amugyis elkeseredett pasák, de ugyanekkor nagy zavarban voltak arra nézve : mi tévők legyenek. Ez ember, kivel alkudozni akartak, hajthatatlan és makacs s az ágyuzásnak eddigelé semmivel sincs több eredménye mint a kelletlen levelezésnek. Elhatározták tehát, hogy megmászzák a falakat. Szemtől-szembe kívánták látni ezt a merész s legyőzhetetlen ellenséget.

Évégből éjidőn felállították legjelesebb zászlóaljaikat — számszerint huszonkettőt — s hirtelen támadást intéztek a vár ellen. Még alig pirkadt a hajnal, midőn ez elszánt zászlóaljok „Allah“ kiáltozással a várra rohantak s a falakon felkúszva annak résein vakmerőn betörni igyekeztek. Dobó majd minden erejével a megtámadott ponthoz sietett s a mászókat golyókkal s tüzesített nyilakkal kezdte lövöldöztetni. A harc, az összeütközés iszonyú volt a törökre nézve, de nem kevésbé veszteséges a magyarokra. Ez alkalommal Dobó sok jeles emberét veszté el, a többi közt az oroszlánkint küzdő Gyulay Györgyöt és Bojki Tamást.

Mégis : a török vesztesége sokkal jelentékenyebb volt s egyidőre kénytelen volt visszavonulni, de csak azért, hogy új erőt merítve ujjabb, még véresebb támadást intézzen.

Először is azon szeglettornyot támadta meg, hol Bojki végezte hősi életét, de onnan Dobó — bár nagy veszteséggel — diadalmasan visszaverte a támadókat. Itt egyáltalában nem boldogulhatván az ozmanok : az ó-kapú erődére rohantak s ezuttal oly erővel, hogy a védőket visszaszorítva a tornyot hatalmukba kerítették s rögtön ki is tüzték rája diadaljelvényeiket, a lófarkas lobogókat. Nagy volt az efölötti öröm, de nem sokáig tartott. Dobó, Mecskey és Bornemisza ujjabb csapattal rohant az elbizakodott ellenségre. Azok jól védték magukat s miután Dobó így nem győzhette le őket, a keleti erődökön álló nagy ágyukat fordítottá az ellenségre s e váratlan ágyuzás oly óriási zavart idézett elő a már teljes diadalról álmódzó törökök közt, hogy a sok vérbe került állomást hanyatt homlok menekülve odahagyták. Örült, a ki futhatott.

E küzdelem alkalmával elesett a derék Pozsgay János, Nagy Imre, Pető Gáspár, kiknek csapatvezénylői helyét Vitéz

Ferencz foglalta el. Délig tartott a véres küzdelem, mely idő alatt több mint ezer török hullott el a vár alatt.

IV.

Arszlán pasa másnap ismét levelet küldött Dobóhoz bizonyos Sári András nevű magyar ember által, kit e kellemetlen

igy véghezvitelére a pasák szörnyű fenyegetések közt kényszerítettek.

A követ kezéből senkisémet vette át a levelet, hanem azt Dobó parancsára Sári Andrásnak kellett kettéhasítani s egyik felét a tűzbe vetni, másik felét pedig azonnal megenni (képzeltető, hogy Sári Andrásnak ez éppen nem volt valami kellemes csemege) azonfelül, büntetésül — hogy ily küldetést magyar

létére elvállalt — az előbbi török küldöttség társaságába, börtönbe zárattott.

Még aznap délután Paksi Jóbnak — midőn megpillantá a várfokról, hogy a tábortól jó távol néhány török egy falka lovat legeltet — nagy kedve kerekedett néhány arabfajú paripát kiválasztani. Néhány bátor katonával azonnal elhagyta a várat s gyors röptü sólyomként csapott a zöld fűben gond nélkül heverésző törökökre, kik közül néhányat elejtve, az ezalatt neki vadult paripák után vetette magát, hogy őket a várba terelje. A bátor kis csapatot azonban annyira elragadta heve, hogy észre sem vette a közeledő veszedelmet. Néhány száz török lovas figyelmét felkeltette a paripa-harc s lóra kapva gyorsan vágattak Paksi Jób felé. A csekély számú magyar csapat — bár hősileg védelmezte magát a túlnyomó erő ellen — végre legyőzetett s egytől-egyig török kézre került. Paksi Jóbót azonnal láncra verték s utnak indították Konstantinápoly felé, míg emberei a legkinosabb halállal végeztetének ki.

E veszteséget csakhamar még egy másik is követte, mely a várbeliekre kevésbe mult, hogy végveszélyt nem hozott. Ugyanis október 4-dikén, éppen egy héttel Paksy Jób elfogatása után, a löporos toronyban levő temérdek löporkészlet föllobbanván, a tornyot légbe röpitette, két sütő házat s malmot romba döntött s több jeles és vitéz hazafi halálának lett okozója.

Dobó ugy vélte, hogy e szerencsétlenséget az ellenség majd a maga javára használja fel s embereinek halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg az oltást, szigorú parancsot advan ki, egyuttal, hogy állomását odahagyni senki se merészelje. A tovább harapódzó tűz elnyomásával a várban volt parasztokat bírta meg.

Ezután lelkesítő beszédet intézett katonáihoz s további bátorságra és kitartásra buzdította őket, erősítvén, hogy ezen löpor-robbanás okozta veszteség még nem olyan nagy, mint sokan hiszik s éppen nem ok az elcsüggedésre, kétségbeesésre, mert egy másik hely még bőven el van látva löporkészlettel.

Dobó — mint a krónikairók feljegyezték — ez alkalommal nem mondott igazat, mert alig volt néhány száz töltésre való pora, de a kényes helyzet és a közös érdek a körülmények valódi állásának eltitkolását igen kívánatosá tették.

A török sereg valóban meg is jelent a vár alatt.

Dobó riadót fuvatott s a támadókat azonnal visszaverte. Ezek meg voltak lepetve, hogy a teljes készületlenség helyett a teljes készültséggel találkoztak s a közelgő éjben sem merték megújítani támadásukat. Eger parancsnoka ezt a nyugalmas éjtel jól felhasználta. Kénköben és salétromban nem lévén fogyatkozás: embereivel hozzá látott a löpörgyártáshoz s ez

oly jól sikerült neki, hogy midőn a törökök néhány nappal később új szerencsét kísérlettek: már sűrűen szórhatta rájuk az életoltó golyókat.

Ez időtájtban fedezé fel a mindig éles szemekkel örködő Dobó Hegedűs Istvánnak áruló szándékát is, a ki a várat özman kézbe akarta juttatni. Megrémült attól, hogy a törökök mily kegyetlenül bánnak az elfogott magyarokkal s boszus volt amiért Dobótól nem csikarhatott ki annyi pénzt, mennyire magát és szolgálatait érdemeseknek hitte. Szándéka volt a gondjaira bizott sáncnál az ellenséget bebocsátani, de e szándék kitudódott s miután a gonosz ezt maga is bevallotta, a halálítélet rögtön kimondatott fölötte s végre is hajtatott azonnal.

De alig lön az egyik baj elhárítva azonnal jelentkezett a másik. Achmet boszankodva tapasztalta, hogy több napi véres viadal után sem közeledik céljához. Elhatározta tehát, hogy a föld feletti munkát egyidőre abba hagyja s föld alatt hatol a várig. A Királyszék s a prépostlak felől aknákat kezdett ásatni avégből, hogy a várat majd levegőbe röpíti.

De Dobó előtt ez a törekvés sem maradhatott titok. Az éber őrség még ideje korán nyomára jött s a leleményesség itt is segített a nagyobb bajon. A várbeliek Dobó parancsára ellenaknát furtak a török tábor irányában, melynél fogva a mozlimokat a föld alatt munka tovább folytatásában megakadályozták.

A pasák a szakállukat tépték dühökben hogy Allah nem akar kedvezni sem fegyvereiknek sem fondor terveiknek. E körülmény arra indítá Achmet fővezért, hogy még egy végső, dühös támadást intézzen a vár ellen s azután — mielőtt a hideg esős őszi napok bekövetkeznének — téli szállásra vigye táborát. Mielőtt azonban e végső kísérletet megtette volna, éj idején tömérdek fát hordatott a Bolyki- és Bebek-bástya alatti árkokba, hogy a falak megmászása annyival könnyebben megtörténhessék.

A várbeliek jól látták e fáradságos műtétet s midőn a gát már jó magas volt, a leleményes eszű Bornemisza Gergely zsir, szurok s kénkövel bekent szalmacsóvákat gyújtatott meg s azokat a fákra hányatta le. A csakhamar fellobbant gátak tüzeit időnként szalona- és egyéb zsiradékkal tápláltatá. Látván a törökök, hogy fáradságos munkájok tűz martaléka lesz, azonnal oltáshoz fogtak, de azzal is kénytelenek voltak felhagyni, mert a várbeliek a tűz világánál biztosan kezelhetvén ágyuikat, az oltók közül tömérdeket lövöldöztek le.

A törökök egyideig tétováztak: mit csináljanak? aztán megrohanták a Bebek bástyát. De Gergely deák (így nevezték olvasottságáért Bornemisziát) ez alkalommal is föltalálta magát. Néhány hordót s kereket hordatott össze; a kerekék küllőit

bedesz-káztatta s azok közzé töltött fegyvereket helyeztetett el, a feneketlen hordókat pedig számtalan pisztolylyal, töltés készlettel s ugynevezett „szakállas golyóval“ rakatta meg, melyeket aztán meggyujtatván az előnyomuló ellenségre gördítetté le s e hevenyészett pokolkép a törökök közt oly nagy zavart, ijedtséget és kárt okozott, hogy a vár közeléből hanyatt-homlok rohanván el, ágyúikat is ott feledték. E kis küzdelem egyébiránt csak előfutárja volt a virradatra bekövetkezett véres tusának, mely csakugyan utolsó is vala Eger falai alatt.

V.

Október 12-dike volt. Szép őszi reggel. Csakúgy pirultak a hegyormok a kelő nap sugaraitól. A török tábor hosszú vonala, mely óriási szalag gyanánt vonult el az Eger pataka mellett s a hegyek alján, már talpon volt s izgatottan várta a harci jelet a döntő rohamra.

Mielőtt a törökök a várat megrohanták volna, leborultak a földre s felfohász-kodtak az igazhívő muzulmanok terem-tőjé-hez, hogy áldaná meg fegyvereiket a hitetlen gyaurok elleni harcban. Azután csatarendbe álltak s egy óra mulva a százötvenezernyi ozman megindult a rettenetes ostromra. Vad lár-mával, szörnyü dühvel kezdték meg az első rohamot neki rontva az ó-kapunak, melyet a vitéz Mecskey védett. Mecskey visszaverte a heves támadást, bár oldala mellől több jeles küzdő elhullott s maga is jelentékeny sebet kapott vállán.

Míg az ó-kapunál e viadal folyt, a török sereg más része egy másik oldalon levő földbástyát rohant meg, melyet Sukán János és Pribék János védtek s melyet a folyton özönlő ellenség már majdnem elfoglalt, midőn Dobó a válságos helyzetet észrevevén, a küzdőknek segélyére sietett. De még akkor is kétes volt a bástya megtartása s Pető Gáspár csapatának is segélyül kellett jönnie, hogy az ellent iszonyu vérontás közben visszaverjék.

Majd a Bolyki-bástyának estek a törökök, hol azonban a Bornemisza- és Zoltaiban embereikre találtak s nagy kudarccal voltak kénytelenek visszavonulni.

Az est beállta miatt félbeszakadt a vár vivása, de másnap reggel uj erővel folytatták azt a törökök. Az uj ostromot megelőzőleg Achmet összehivatá sátrába a pasákat s tanácsot tartott: mint lehetne leghamarabb végromlásra juttatni a várat? egyszersmind parancsokat ada a vezéreknek, hogy seregökkel hajnal előtt készen álljanak. Alig mult el az éj, már sorakozni kezdtek a török csapatok, mindamellett míg a roppant sereg elhelyezkedett, már délpontján ragyogott a nap.

A várat egyszerre három felől támadták meg; kürtök, tárogatók zengése közben kezdődött meg az öldöklő tusa. Ali, budai pasa a börtön melletti bástyát támadta meg. Az elötörő ellenséget e helyen Dobó fogadta. Rengett az egész vár az iszonyu dörgéstől, a puska és ágyurofogástól.

Ali rohama vakmerő volt, de a várbeliek kétségbesett védelme nem kevésbé hősiés, dicső Dobó kezét és lábát golyó találta, a mellette álló apródot is lelőtték. A várparancsnok hirtelen beköttette a vérző sebeket s még nagyobb tűzzel harcolt tovább, buzdítván lankadt embereit s kupákkal, vedrekkal hordatván a bort küzdői számára; a várban levő parasztoknak is löfegyvereket s lándzsákat osztatott ki. Most már azokra is szükség volt.

A vár udvarán ezalatt oly jelenet fejlődött ki, mely ritkítja pártját a történelemben.

A hős Dobó nagyobbik leánya, Klára, apjának méltó gyermeke, vörös lobogót ragadva gyenge kezébe, harsány szózáttal gyűjté össze a vár asszonyait. Oldala mellett álltak — boszuló Cherubokként — a férje vesztett Homonnai Margit Paksi Jóbné, ennek mostoha anyja, Homonnai Györgyné Gyulafy Eufrozina, Krisztina és Klára leányaival s azon számos dicső honleány, kiket — bár nevöket krónikairóink nem jegyezték föl — a történelem az „egri nők“ czime alatt dicsőit.

Midőn minden fegyverfogható nő megjelent, Dobó Klára lelkes beszédet intézett hozzájok s harcra tüzelte őket. Inkább a dicsteljes halál, mint az élet gyalázat kíséretében. Mindenkinek van itt védni és megboszulni valója. Előre!

A nők azonnal elszéledtek a térről, de csak azért, hogy fegyver után nézzenek. A ki nem talált fegyvert, hozott magával pusztító szereket, asszonyi leleményességet, elszántságot. Ki atyja, ki testvére vagy kedvese mellé sietett, hogy vagy azzal együtt örülhessen a nyerendő győzelemnek, vagy, ha kell, annak közelében s vele halhasson.

A nőknek e váratlan megjelenése a csüggedő férfiakra nézve nagyobb hatással volt, mint a legtüzelőbb szónoklat s az ellankadt harcosok új erőt nyertek s rendkívüli tevékenységet fejtettek ki. A mely nőnek fegyver nem jutott, vagy azzal banni nem tudott: üstben forralta a vizet, mely a mozlimek megkeresztelésére volt szánva s melylyel a lábtókon felkapaszkodó törökök közül nem egyet forráztak le. Mások köveket hengerítettek a mászókra. A csaták istenének védszelleme látszék lebegni a vár elszánt hajnokai és hősnői felett. A török seregből tömérdeken hullottak el; a hatvani bég is halálos sebet kapott. Ali pasa nagy bársony lobogója pedig Dobó birtokába került.

Mig e földbástyánál az iszonyu tusa folyt, másfelől Arszlán

pasa a Bolyki bástyát rohanta meg, hol Bornemisza, Koltai, Figedi oroszlánokként védelmezték magukat. Katonáik is méltók akartak lenni vezéreikhez. Midőn Arszlán emberei már-már megjelentek a falakon, Bornemisza több tarackot számtalan apró golyóval töltetett meg s úgy süttette azt a nyomuló ellenség közé. A pokoli tüzelés aztán oly szörnyű rombolást vitt végbe a törökök közt, hogy ezek jónak látták halottaikat és zászlóikat vissza hagyva éktelen futásban keresni a menedéket. — E véres küzdelem száznegyven magyar életébe került, maga Bornemisza és Zoltai is megsebesült, Figedinek pedig a fogait verték ki, — de az ozmanok közül néhány ezeren pusztultak el.

A török sereg harmadik osztálya Mecskeyt támadta meg de nagy veszteséggel kénytelen volt visszavonulni.

Aláhanyatlott a nap, az ágyuk elnémultak s az ellenség sátraiba vonult. A sáncok árcai török hullákkal voltak tele. Uj ostromról szó sem lehetett többé. „Isten nem akarja!“ ez volt a jancsárok meggyőződése.

Achmet hadvezér még hat napig időzött Eger környékén s október 18-dikán fölkerekedvén, Konstantinápoly felé vette útját. A tábor hátramaradt részére pedig Dobó néhány század magával ráütvén, tömérdek löport s társzekeret foglalt el s a vár végképi felszabadulása örömnünapére megfuvatá a kürtöket s ágyüzengés közt adott hálát az istennek övével együtt. Tizenkétezer nagyobb golyó — ennyit löttek a vivók a várba — hirdette a székesegyház előtt halomba rakva a nap halhatatlan dicsőségét, Ferdinándhoz pedig három gyönyörűen himzett lobogót — köztük Ali basáét és Arszlán bégét — küldött Dobó, a ki aztán jutalmul példátlan vitézségeért az erdélyi vajdaságot nyerte.

De a hősök nevei mellett ragyogó betűkkel jegyezte fel a történelem a hősnők neveit is, az egri nők dicső, elszánt magaviseletét, kik a válságos helyzetben áthatva a legmagasztosabb kötelességérzet nemes hevétől halni kívántak hazájukért s haláluk helyett halhatatlanságot találtak. Dobó leánya kimagasodik közülök s egyik költőnk, Perecseni Nagy László teljes joggal s lelkesedéssel zenghette róla :

Míg a Mátra hegyét a szél fuvalma kerüli :
Egri Dobó Klárának híre örökre marad.

Déryné.

I.

Déryné, az egykor nagyhirű s a magyar színművészet körül rendkívüli érdemeket szerzett művésznő, kinek két kötetes vonzó bájjal írt Naplóját kétségkívül olvasóink közül is sokan ismerik, 1793. karácsony éjjelén Jászberényben született. Atyja nem nagy örömmel fogadta a kis vöröshaju Rózát mert fiut várt, de aztán csak megbarátkozott vele s elhatározta, hogy mihelyt a három évet betölti, úgy nevelteti mint figyermeket s férfiruhában járatja. E miatt sok keserősége volt a kis Róza anyjának s az apa csak nagysokára engedte meg, hogy lánya lánynak öltözködjék, attól a gondolattól azonban ekkor sem tágitott, hogy tizenhat éves koráig maga fogja tanítani, akkor ujra férfiruhába öltözteti s fiú név alatt felvéteti a papi universitásba s ott majd — doktor lesz belőle. E merész terv szerencsére dugába dőlt, a kis Róza atyja alig harmincöt éves korában hirtelen meghalt.

Az anya két gyermekével özvegyen maradt. Róza ekkor öt éves volt s csupa jókedvből, pajzánságból állt, emellett örökösen dalolt. Anyja figyelmét felkeltette lányának ez a dalos hajlama és szorgalmasan, rendszeresen taníttatta az éneklésre, ennek a korai gyakorlatnak köszönhette aztán, hogy mind a két hangnemben: a magas sopranban és az alt hangban egyformán jeleskedett később. Mint nyolc éves leányka már mindenkét elbájtolt kedves hangjával, tiszta, érzésteljes énekével.

A korán támasz nélkül maradt családot ekközben nagyobb anyagi veszteségek sujtották s Róza csak áldozatok árán juthatott Pestre, hogy megkezdett tanulmányait folytathassa. Az anya egyik jó ismerősehez Rothkrepfékhez — később Mátray — adta s szívére kötötte, hogy legyen szorgalmas, mert ettől függ jövője.

A kis Róza nagyon jól érezte magát új otthonában, Rothkrepfné elvitte a színházba is néha-néha, nem is gondolva, hogy a kit oda magával visz, teljes lelkével csüng e festett világon s nincs más vágya, mint hogy egykor maga is szerepelhessen a világot jelentő deszkákon. Alig hogy néhányszor megfordultak a színházban: a kis Rózának minden gondolata, minden álma csak a színpad lett s oly erős szenvedélyt árult el a művészet iránt, hogy anyja jónak látta őt haza vinni; nem akarta azokon a sikamlós deszkákon látni leányát. Róza szenvedélyét azonban nem lehetett egy kis légváltoztatással elfojtani, sőt addig akaratoskodott, makacszkodott, míg végre anyja beleegyezett, újra felvitte Pestre s Vida direktorral egy évre megkötötte a szerződést. Az anya azt gondolta, hogy ezalatt az év alatt Róza minden bizonynyal kiábrándul; Róza pedig boldog volt és érezte, hogy e lépéssel egész élete fölött határozott.

Az első próbán a karmester meglehetősen mogorván fogadta s kifogásai voltak ellene: nagyon kicsiny, nem igen lehet tőle sokat várni — különben majd megvállik! Énekeltetett vele s mindjárt megváltozott a véleménye. „Nem rossz! nem kellemetlen! De tanulnia kell, sokat kell tanulnia!“

S a kis Róza tanult is szorgalmasan. A „kék róka“ nevű daljátékból kapott először szerepet, egy románcot. Azt oly biztos hangon, oly kellemesen énekelte el, hogy a közönség nem győzte tapsolni s a karmester ismét kénytelen volt elismerni, hogy szorgalmas tanulás mellett még sokra viheti.

Kevés vártatra egy játékszerepben is felléptették, az „Egyiptomi ut“ című színműben, mint szobaleányt; ebben is megállta helyét s e föllépése után majdnem minden darabban játszott, énekelt a khorusokban, nagyobb énekes szerepek betanulásával is megbírkózott és nemsokára teljesen otthonosan mozgott, játszott, énekelt és szavalt a színpadon.

II.

Schenbach Róza (családi nevén így hitták a kis Rózát) nevét nemsokára művésziesen hangzó névvel cserélte föl s Benke József, Jókainé atyjának tanácsára a Széppataki Róza nevet vette föl. A közönség napról napra jobban megkedvelte s Vida direktor jónak látta — még mielőtt a kis színésznő anyja jelentkezett volna leányáért — a három következő évre is megkötni vele a szerződést, havi fizetését felemelvén tizennyolc váltóforintról huszonöt váltóforintra.

A jég tehát meg volt törve, de ez bizony nem ment minden nehézség nélkül. A természet egyet-mást megtagadott a kis Rózától, amit aztán művészettel kellett kipótolni. Ifjusága nem volt oly kényelmes, mint a később korbéli kezdőké és ha kiolthatatlan szenvedély nem lelkesíti, talán nem is birta volna legyőzni azt a sok nehézséget, mely eléje gördült. Pösze beszéd-módjáról lassanként leszokott, kissé nőtt is, egyenesedett is (kissé meggörbülő testét rendszeresen hozzászoktatván) s tizenéves korában már nagyobb szerepeket is kapott. Vas-szorgalommal törte magát keresztül minden akadályon folytonosan tanult, sohasem csüggedt s átérezte pályája nemes kötelességeit jobban mint sokan, kik csak a dicsőséget vadászták.

A magyar színészek sorsa ez időben éppen nem volt valami irigylendő sors s annál inkább kell méltányolnunk azokat, kik színművészetünk ügyében uttörők. A német színészet javában virágzott, adhattak remekműveket színpadjaikon, mert voltak nagy költőik s hatással adhatták, mert volt közönségök, mert volt pártolás s mert a német nyelv uralkodó nyelv volt a magyar fővárosban. A főbb rendűek szégyeltek magyarul beszélni és ha tudtak is, eltagadták, — még a polgárság is jobbadán német volt, csak alig lehetett helylyel-közzel egy-egy igazi magyar polgárházat találni s csakis ezek a kevesek és az ifjuság pártolták némileg a magyar színészetet. Az utcán nem lehetett magyar szót hallani s elmondhatni, hogy a magyar színészet akkor még csak bölcsőben feküdt, ez a bölcső pedig meglehetősen hideg és kemény volt. Még nem voltak költők, kik a magyar nyelvet megkedveltették volna; a színészetet csak komédiának

legföljebb csupa kedvtöltésnek és nem szükséges dolognak tekintették. Egy kis ének, néhány dal, — ez volt az egész a mi ingert adott, hogy néhány uri ház is pártolja.

A kis magyar színész-csoport azonban e hidegség, e közöny dacára is lelkesedéssel folytatta játékait szerény kis helyiségében.

Ekközben a mind népszerűbbé váló s mind kedvesebb Rózának egyszerre két kérője is akadt. Az egyik Déry Pista színész, a másik Bacsó Bálint debreceni gyógyszerész volt. Róza eddigelé sohasem gondolt férjhez menetelre, de környezete nógatta s Déry valósággal üldözte, úgy, hogy utoljára is kénytelen-kelletlen igent mondott a folyton körülötte alkalmatlankodó Dérynek. Bacsó Bálinttal ez ígéretadás után ismerkedett meg s e kellemes külsejű, finom modoru fiatal ember meg is tetszett neki szive szerint. Dérynek visszamondta az ígéretet s eljegyezte magát Bacsó Bálinttal, a ki anyjának is nagyon megtetszett. A sors azonban nem így akarta. Bacsó Bálint megválva jegyesétől s visszatérve Debrecenbe mást gondolt, hitelt adva az álhíreknek, felbontotta a viszonyt s Déry ismét elkövetett minden lehetőt, hogy Róza szerelmét megnyerje. A fiatal színész nő semmi igazi vonzódást, vagy szeretetteljes hajlamot nem érzett Déry iránt, de még csak nem is igen rokonszenvezett vele; a sok rábeszélés, rimánkodás következtében azonban végre megint csak engedett és sok huza-vona után az esküvő nagynehezen megtörtént. A fiatal asszony sápadtan jött ki a templomból — nem akarta s nem is követte férjét — úgy hogy az első két hetet egészen külön lakva élték le s végre is a férjnek, hogy magát végkép nevetség tárgyává ne tegye, valósággal nyersen, durván kellett fellépnie; egy délután meglepte nejét s izmos karjaiba ragadva erőszakkal vitte le kocsijához; beleültette s haza hajtattott vele.

A mézes hetek ily furcsa kezdete nem sok jót ígért s nem igen jelezte boldog jövő kezdetét.

III.

A színjátszó társaság, dacára, hogy tagjai közt több igazi művész volt s a kevésbbé jelentékenyek is jól átéreztek kötelességök tudatát, csak nem birt igazán zöld ágra vergődni az ország fővárosában. Mig a német színészet virágzott: a magyar küszködött és vergődött, úgy annyira, hogy midőn Kulcsár István vette át az igazgatóságot: jónak látta e már megizmosodott, megerősödött társaságot kiröpíteni Pestről, annál is inkább, mert az ugynevezett Rondellát, a hol eddig a magyar társaság játszott, lebontani készültek.

Kulcsár István lelkes beszédet intézett a tagokhoz s egy ajánló levelet adva át nekik Pestmegye részéről, mely szerint a társaság a „Pestvármegye által pártfogolt társaság“ címével utazhatta be, Magyar- és Erdélyországot s hirdethette, terjeszthette a magyar nyelvet, mint hajdan az apostolok az igaz hitet.

Igy indult el aztán bizonytalan nagy vándorutjára a társaság s vele Déryné is. Először Egerben állapodtak meg egykét előadásra, mely rendkívüli tetszésben részesült; majd Miskolcra mentek, hol bár hevenyészett színházban kellett játszaniok, de a közönség annyira megszerette a társaságot s ez is úgy otthon találta magát e barátságos városban, mintha örök időkre itt akart volna letelepedni. Két évig nem is mozdult ki belőle. Déryné elkényeztetett kedvence lett e közönségnek; dalaival, játékaival, üde, kedves természetességével meghódított mindenkit. Innen Kassára vándoroltak, mely várost Kulcsár István különösen figyelmökbe ajánlott; majd Sátor-Ujhelybe s ismét vissza Miskolcra, mindenütt sikerrel s nagy tetszéssel működve.

Déryné folyton emelkedett a művészi tökélyben s így a közönség kegyében is. Ez a fiatal lélek tele volt nemes ambícióval s oly rajongó szeretettel a művészet iránt, mint a társaság tagjai közül talán senki. A boldogság azonban nem szegődött hozzá. Férje, a ki gyorsan fellobbant, szenvedélyes, indulatos, durva volt, mintegy elválva élt, megmegujította követeléseit, gátolta pályájában, megkeserítette diadalait s több ízben oly jelenetek előidézője volt, melyek e szegény asszony lelkét erősen meg-rázkódtatták. Végre aztán nagy nehezen megegyeztek abban,

hogy válva élnek s nemis látták egymást tizennyolc hosszú esztendeig. Eközben anyja is meghalt s Dérynében föltámadt a vágy: magasabbra szárnyalni. Eddig csak kedvesnek tartották őt, mint egy gyermeket, nem is volt más neve, mint a „kis Déryné“, de ő azt akarta, hogy mint igazi művésznőt tiszteljék s meg is ragadta az alkalmat, midőn Kilényi Dávid színigazgató ajánlatot tett neki nagyobb társasággal nagyobb városokban megfordulni s a miskolci színjátszó társaságnak fel is mondott s megvált tőle. Eleget küzködött, vesződött közöttük. Csekély havi fizetésért többet tett, mint közülök bármelyik. Egy napja sem volt szabad, négy-öt különböző szereposztályban kellett játszania. Volt első énekesnő az operákban, egyvelegekben, első színésznő szende szerepekben, aztán társalgási szerepekben; neki jutott minden fiatal hösnő-szerepe, sőt nem került el a férfi és ármányszerepeket sem. S mindezt annyi szorgalommal, oly tevékenységgel s minden ellenszegülés nélkül, örömmel teljesítette, hogy a miskolci társaság az ő távozásával valóban helyrepótolhatatlan veszteséget szenvedett.

E lépésre magasabb művészi becsvágy készítette. Tért keresett tehetségeinek, tekintélyt művészetének s előretörésének újabb rugókat.

Déryné az 1819—1823 közti éveket Kilényinél Komáromban, Pozsonyban, Győrben, Kőszegen, majd a székesfehérvári nagy társaságnál töltötte. Most már csakugyan elhalmozták a teendővel. Kitünő társasághoz jutott, nagyszerű darabokat adtak elő s közönség mindig volt elég. Mondanunk sem kell, hogy Dérynének csak előnyére vált a színpad-csere s hogy mind a kritika, mind a közönség osztatlan tetszéssel fogadta fellépését, úgy hogy midőn megakart válni Kilényitől: egész harc támadt miatta. Csak nagy nehezen juthatott el Székesfehérvárra, hol a híres Kántorné is működött. Innen ment aztán fel ismét Pestre „megmenteni a magyar becsületet“, a minek a története következő:

Az ezen időben megjelenő „Wiener Blatt“ azt a megjegy-

zést közölte, hogy: „Wie wir vernehmen, haben die Ungarn eine ungarische Catalani, eine junge Person, aber viel begabt mit einer reinen klangreichen und umfangreichen Stimme; eine erste und alleinige Sängerin. Sie mag es noch weit bringen“. A pesti művészi körökben egy német zongoraművész nevetségesnek találta a bécsi lap állítását s nem hitték, hogy Déryné felmerjen lépni a pesti színpadra. Mérey azonnal írt Fehérvárra s felhivatta a fiatal jeles művésznőt, hogy „mentse meg a magyar becsületet.“ A „Svajci család“ című dalműben kellett föllépnie s a német színpadon szerezni diadalt a magyar művészetnek. Mindjárt első jelenetében oly tisztán, oly gyönyörűen hangoztatta a magas C-t, hogy a közönség óriási tapsviharban tört ki. Aztán következett a kedvelt cavatina. Elvégeztével ismét szünni nem akaró tapsvihar és kiáltás: újra! fora! da capo! Dérynének erre az a bátor gondolata támadt, hogy élénkli még egyszer a cavatinát, de — magyarul. Még nagyobb lett a zaj, a lelkesedés, a tombolás. Ez az ötlet valóságos demonstratio volt. Így ment végig minden felvonás. A diadal teljes volt. Ép ily hatással énekelte aztán Tankrédban Ameneide szerepét is. A németek hamarjában szerződteni is akarták, de a fiatal s minden ízben magyar művésznő így gondolkodott: „Ejh, hát aztán elhagynád a te magyarjaidat? el a magyar nyelvet és nem énekelnél soha többet magyarul a mely nyelven olyan szépen hangzik az ének? el a hazát, mely téged eddig táplált, melyben eddig felnőttél s melyben tetőled kedvelte meg a színpadon a magyar a dalt? Te voltál e honban az első magyar énekesnő s e névnek: Déryné is szereztél némi dicsőséget s most légy a külföldön ki tudja hányadik s úgy olvasd a színlapon: „Madame Déry?“ (Naplója II. 77.)

Visszament Székesfehérvárra hosszas elmaradásaért inkább szenvedvén a korholást, mintsem németté legyen; majd Miskolcra s onnan Egerbe, Éderhez ment, kitől Székely és Udvarhelyi 1823 telén Kolozsvárra szöktették.

V.

Déryné előtt új világ nyilott meg, mely első fellépése alkalmával meglehetősen idegenszerűnek tünt fel, de annál ott-honosabbá vált rövid idő alatt. A kolozsvári társaság — az ország legjobb erőiből volt összeválogatva s Déryné, mint mindenütt, itt is hamar megnyerte a közönség kegyét s szeretetét. Elhalmozták kitüntetéssel s művészetét nem felszínesen bámulták, de kritikailag méltányolták. A gubernátorné estélyeket adott tiszteletére s Erdély főrangú hölgyei megnyitották előtte szalónjaiknak ajtaját.

A dicsőségből, a kitüntetésből tehát bőven kijutott neki, de mit használt neki mindez, ha az alatt szíve szenvedett. Oly

csapás érte, mely valóban próbára tette lelki erejét. Volt egy ideálja, kit naplójában P. Samu névvel nevez, s kívül már mint Déryné ismerkedvén meg a lehető legeszményibb viszonyt szötte. E szerelmét az „igazi“-nak nevezi, mert minden érdek nélkül, egy pillanat alatt támadt szivökben. Ugy érezték magukat, mintha egymás számára lettek volna teremtve s végtelen odaadással csüngöttek is egymáson. Samu egyike volt a legműveltebb szellemű fiatal embereknek, nemes, fennkölt gondolkozásu ifju s e szellemi előnyök mellett a természet is bőven elhalmozta adományaival. Szép volt mint egy Antonius. E két lelket mély, őszinte rokonszenv fűzte együvé s egymástól távol is mindig csak egymásra gondoltak. Valahányszor Déryné megemlíti az ifju nevet naplójában: stylje átmelegül s az olvasó a tavasz üde illatát érzi maga körül. A viszony évekig tartott közöttük s a művésznőt gondolataival, álmaival tisztább világok légkörébe ragadva, éltette, védte folytonosan.

Ennek a tündérvárnak azonban össze kellett omlania. Bizonyos ármány s gyanú következtében Samu meghidegedett a művésznő iránt s megnősült.

E hír villámcsapásként érkezett Kolozsvárra s Déryné előtt sivataggá tette a világot. Oly siralmas helyzetbe jutott, hol minden de minden közönyös az emberre s nem kíván mozdulni, ha látja is, hogy a következő percben rája szakad az egész épület.

„Oh te égi művészet — sohajt fel naplójában — ekkor is te lettél egyetlen vigasztalóm, megmentőm. Jogot formáltál hozzám s nem engedtélt át végkép bánatomnak. Te sugtad azt nekem: Szedd össze magadat, hisz így eltörpülsz hivatásodban! Mi lesz belőled, ha búbánatodban végkép elmerülve, elhanyagolod, mit oly kedvvel és szorgalommal kezdtél s nem minden jó eredmény nélkül folytattál. Elpusztulsz, elenyészel, elejtvénc célját minden törekvésednek. Térj magadhoz!“

S kétszeres buzgalommal látott tanulmányaihoz. Most már nem volt szivében még egy más szenvedély is, melylyel a művészetnek osztozni kellett volna fölötte. A közönség tenyerén hordozta. Koszorút, drága ékszert, ünneplő verseket szórt útjába. Így vált szerelmi csalódása s fájdalomja új, hatalmas rugóvá, oly erővé, mely szivét lesujtotta, de szellemét fölemelte. Más közönséges halandó blazirttá, érzéketlenné vált volna hasonló körülmények közt, és ő megedződött, nőtt. Elmondhatta volna Schillerrel: „Mi vagyok a muzsával, nem tudom; de mi lennék nélküle: látom másokon.“

A telet még Kolozsváron töltötte, de nyáron itt is, mint más nagyobb városban az előkelő s vagyonos világ vidékre, szabad levegőre költözött s így a társaságnak nem maradt egyéb hátra, mint valamely nyári tartózkodási helyről gondoskodni.

Kassát szemelték ki. Utközben Nagy-Váradon és Debreczenben játszottak nagy hatással. De igazi lelkesedéssel csak Kassán fogadták őket. A közönség szinte oda volt az örömtől s míg néhány év előtt alig lehetett a városban egyebet hallani, mint tót szót, most széltibe hangzott a magyar nyelv. Csakúgy csődült a közönség a színházba minden előadásra. Taps, koszorú, vers bőven termett itt is Déryné számára, ki folytonos ünneplés tárgya volt. Ime, egy csinos kis költemény ez időből:

Hangod ezüst és rajta seráfként zengeted a dalt,
Természet s tudomány küzdenek érdemidért,
S míg e verseny tart, a Hon mosolyogva imigy szól:
„Hang, nyelv, hölgy az enyém: büszke csak én lehetek.“

Kassát főhadi szállásul tekintette e társaság, honnan aztán több városba tett kirándulásokat mignem ismét eljött a visszautazás időszaka s Eperjesen, Ungváron, Máramaros-Szigeten keresztül haza utazott a lelkes csoport Kolozsvárra.

VI.

A következő nyáron a szintársaság Szebenben és Brassóban működött, majd Abrudbányán, Zalatnán s ismét visszatérve Kolozsvárra, hosszú ideig csak e helyt játszott. Déryné — folyvást emelkedve a közönség kegyében — nem maradhatott ment a kulisszaármánytól s a társaság néhány tagja irányában oly helyzetbe jutott, hogy minden kedve elment velök tovább is együtt működni. Csakhamar meg is vált a társaságtól s Kilényi társaságához szerződve Pesten keresztül, hol ismét nagy diadalokat aratott, Miskolcra, majd Kassára ment. A kassai közönség tüntető örömmel fogadta régi kedvenceit s a társaság körülbelül három évig maradt itt együtt.

1833. után Déryné, Szentpéteri meghívására a budai társasághoz szerződött, mint első énekesnő s első színésznő minden szende és társalgási darabban. Innen aztán időközönként kikirándult vendégszereplésekre, megfordult az ország jelesebb városaiban s részt vett több vándorutban, mignem 1837-ben Fáy András az ezen évi augusztus 22-dikén megnyitott állandó nemzeti színházhoz szerződtette havonkinti 100 pengő forinttal s egy jutalomjátékkal egy évben. Ekkor állott művészetének ormán, s a nemzeti színháznál töltött évei voltak teljes virágzása legszebb évei.

Azután megkezdődött a hanyatlás korszaka, melyről már Naplója nem emlékezik meg. E két kötetes mű éppen ott szakad meg, a hol az elégiák világa kezdődnek.

A ragyogó korszak elmúlt, gyérebb lett a taps, hidegebb az elismerés s a közönség akárhányszor kénytelen volt segít-

ségül hívni a multak kegyeletes emlékét, hogy legalább látszatát mutathassa a méltánylatnak.

A művészet e szabad egének tündöklő csillaga kezdett halaványodni s még jókor vált meg a nemzeti szinpadtól, hogy ne ott lássák elhalaványodását, a hol legnagyobb diadalait aratta.

Déryné a nemzeti színháztól eltávozta óta a különböző vidéki társaságoknál működött, leginkább Kolozsvárott. Művészi vérmérséke, mint ezt sokkal később írt emlékiratainak üde, friss hangja is bizonyítja, megmaradt a réginek, de physikuma az idők hatása alatt lassanként alkalmatlanná vált a régi szerep-kör betöltésére. Hanyatlását ő maga is nyilván érezte, mert 1852-ben végkép visszavonult a színésztől, melynek hatvan éven át — míg csak a múzsák oltárán áldozhatni némi erőzt érzett magában — buzgó papnöje volt.

Öregsége napjaira visszatért férjéhez, kitől csaknem egész házassága alatt külön válva élt. Diós-Győrben lakott s a meglehetős zajos élet után remeteszerű csöndes visszavonultságban élte napjait, csekély nyugdíját megosztván a férjjel, kinek halála 1865-ben következett be.

Ekkor Miskolczra költözött, hol együtt lehetett nővérével, az időközben szintén özvegygyé lett s megöregedett Kilényinével. Az Avas aljában egy kis kerti házban lakott. Öreg anyóka lett belőle, a ki botjára támaszkodva csak néha-néha tipegett ki házából s a ki az előbbi időkből ismerte, tisztelettel köszöntötte őt, visszagondolva a multra s ama jelentékeny befolyásra, melyet ez elaggott, összeesett, beteg alak valaha a magyar színészet sorsára gyakorolt. Más különben már nem igen beszéltek róla, sem társaságban, sem sajtóban. Elfelelték, eltemették, mint a legtöbb művészt, kinek az a sorsa, hogy túl élje alkotásait s élő emlék legyen azok sirja fölött. Új tehetségek támadtak a régiek nyomában, — az elsimult hullámokra új hullámok torlódtak s így nem lehet csodálni, ha neve mindjobban a feledés árájába merült. Bizonyos életunalom, bizonyos mogorvaság vett rajta erőt, kerülte a színházat is, azt a világot, mely igazán az ő világa volt. Egy ízben azonban (1868-ban) Egressy Ákos szintársulata Miskolczon játszván, addig esengtek az öreg asszonynak, míg az Egressy-család iránti szeretet rábirta, hogy tizenhat évi elvonultsága után s élete 75-dik évében Ákos jutalom-játéka alkalmából még egyszer föllépjen! A „Keresztes vitézek“-et adták s abban az öreg Dérynének az apáca fejedelemasszonyt kellett eljátszania. Csaknem ölbe vitték fel a szinpadra, de a mint kilépett a „forró deszkákra“: az a törékeny, tehetetlen alak, ki csak bot segítségével tudott a szárnyfalakig vánszorogni, kiegyenesedett s a riadó taps hallatára mintha

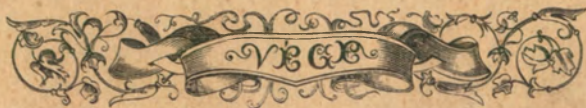
egyszerre pár évtizeddel megifjodott volna, arca átszellemült kifejezést öltött és játszott oly élénken, annyi hévvel, hogy mindenkit csodálatba és csalódásba ejtett kora iránt. Ez volt utolsó fellépése a színpadon.

Méltán írta róla Egressy Gábor 1857-ben: „A történet műzsája, ha hálátlan lenni nem akar, fel fogja jegyezni Déryné érdemeit, melyek a magyar színészet megteremtésében őt illetik. E szép fényű nevet azon nemesen küzdők sorában tiszteljük, kik nélkülöznek, de nem élveznek, kik vetnek, de nem aratnak. Csillaga volt ő ama társulatnak, mely Erdélyből indulva ki, diadalutat tőn a hazában s mely rendkívüli hatásával és varázsával egyszerre oda érlelte az eszmét, hogy az országos színház alapítványát a rendek megszavazzák.“

Még elbájoló üdeséggel írt Naplójáról kell néhány szóval megemlékeznünk. Majdnem hihetetlennek tetszik, hogy e művet 79 éves nő írta! Pedig így van. Ő e naplót, mely a magyar memoire-irodalomnak egyik ragyogó terméke, rokona Egervári Potemkin Ödön felszólítására írta s egyes csomagokban küldözte Miskolcra Budapestre. Színművészetünk történetére nézve a legbecsesebb kutfók egyike, de emellett még számos oly előnye van, mely ezt a művet értékben csak növeli. Déryné bámulatos őszinteséggel tud elbeszélni, mintha nem is a nyilvánosság elé kerülhető naplót írta, hanem vallomást tenne, gyónna. Ez őszinteség tiszta bepillantást enged lelke műhelyébe, érdekesebb lélektani processukat tár elénk, melyeket hivatott regényíró is alig festhetne szebben, semmi esetre sem igazabban. Már Szigligeti ki akarta adni, később Törs Kálmán vette kezébe s a Kisfaludy-társaság megbízásából sajtó alá rendezte. Az olvasó közönség előtt e mű osztatlan tetszést aratott s mindenkiben azt a véleményt ébresztette, hogy Déryné nem csak nagy művész volt, de egyuttal kiváló, jeles írónő is.

E sok fényű szellem, hosszan tartó vízkór következtében 1872. sept. 29-én költözött el. A lapok csak röviden vették tudomásul halálát; az élők közül már alig ismerte őt valaki mint egykor nagy művésznőt, az írónőt pedig senkisem sejtette benne.

Inségben halt meg s hamvai ott nyugsznak a miskolczi „nagyleány-sirkertben“, ahogy ott a szegények temetőjét nevezik, egy kis fakereszttel jelölt sirban, melyre alig bir az ráakadni, a ki esetleg keresi.

Jókainé Laborfalvi Róza.

I.

Egy nő életét szándékozunk itt röviden vázolni; e pályafutás története küzdelemből és dicsőségből áll. A magyar színművészet uttörői közt foglal helyet e nő s nevének fénye mindig felragyog valahányszor azokról lesz szó, kik a magyar nemzeti művelődés nagy munkájában bátran, szellemök egész erejével harcoltak.

Laborfalvi Róza Benke Józsefnek, a magyar színészet egyik kiváló tagjának leánya volt. Székely származásu atyja eleinte theologus volt a nagyenyedi collegiumon, pályatársai közt a legkitünőbbek egyike; pályáját azonban — nem akarván meghajolni a fegyelmi szabályok izetlenségei előtt — hirtelen abba kellett hagynia. Azok közé a szellemek közé tartozott, kik fajuk szívósságával bátran küzdenek a sors ellen s kifognak rajta, ha az el akarja őket tiporni. Éppen nem esett kétségbe, sőt gyorsan határozott és iskolai rendszeres tanulmányok helyett belevetette magát a legnagyobb iskola: az élet küzdelmeibe. Vándorbotot ragadott s felgyalogolt Bécsbe. Ugy gondolta, hogy elég ereje van, elég fiatalsága a küzdelemre. Eleinte másolgatásokkal tartotta fenn magát s megtakarított pénzecskéjén erősen látogatta a színházakat.

Szenvedélylyel, lelkesedéssel csüngött a jobb darabokon s a jelesebb alakításokon. E sűrű s mindig gyakoribbá váló színházlátogatásnak aztán az lett az eredménye, hogy Benke Józsefben leküzdhetetlen vágy támadt a színészi pályára. A művészi dicsőség lett lelke nemes ideálja s nem törődött azzal, hogy a pálya, melyre lép, nálunk nagyon is tele van tövissel. Küzdést óhajtó szelleme a boldogságot magában e küzdelemben kereste.

E korszakban, irodalmi és nemzeti életünk együttes ébredésének korszakában, midőn jeleseink egymást iparkodtak felülmúlni a lelkesedésben, hazaszeretetben s a kedvező alkalmat látva, mindenki sietett ereje és tehetsége szerint a nemzeti ügyön lendíteni: a színészet ügye meglehetősen szomorú állapotban volt Magyarországon.

A múlt század végén jóformán még színpadunk sem volt s színészeink is alig. Az országot előzönlötték a német színészek s rontották az erkölcsöket a magok vizenyösen érzélgős vagy szellemtelenül trágár rémdrámáikkal és bohózataikkal. Az ország fővárosában két német színház is volt, a vidéki városokban több állandó; nagynevű magyar mágnások német színészeket tartottak a saját mulatságukra s a koronkint összecsoportosuló magyar színjátszó-társaságok előtt akárhányszor bezárult az a színház, amely szívesen engedett helyet a német csepürágóknak és kötél-táncosoknak.

Bizony századunk elején, a Benke József korában sem szedte még a magyar színész a rózsákat, s e pálya kétségkívül a leghálátlanabbak egyike volt. Benke József azért minden habozás nélkül hozzá szegődött ahhoz a Nemzeti Színjátszó Társasághoz, mely 1808-ban Pestmegye pártfogása mellett az ország fővárosában megkezdte előadásait s e társulatnak rövid idő alatt nem csupán egyik leghasznavehetőbb tagja lett, de széles ismeretei, sokoldalúsága folytán csakhamar Murányi Zsigmond mellett igazgató-társ s az előadások rendezője. 1815-ben Miskolczra ment a társaság, hol Benke később meg is telepedett és leányiskolát nyitott. Mint klasszikai képzettségű s nagy nyelvismerekkel bíró férfi, irodalmilag is működött s iparkodott hasznára válni a magyar kultúra ügyének. Írt néhány eredeti színművet, röpiratokat, melyekben egy állandó nemzeti színház fölállítását sürgette; míg a magyar színpadot németből és franciából fordított darabokkal gyarapította s Kazinczyval e kor nagyelméjű agitátorával élénk levelezést folytatott.

Leánya, Judit, a későbbi Laborfalvi Róza, Miskolczon született, RácZ Zsuzsánna színésznővel kötött házasságából s a gyermekéveket is itt tölté. A serdülő leánya a világot jelentő deszkák közelében növekedve s atyjának a színészet ügyei körülforgó lelkes beszédeit szakadatlanul hallván: már korán elárulta

igazi hajlamát, meleg vonzódását a művészethez. Az apa, figyelmes tanulmányozója leánya fejlődésének s hajlamainak, nem sokat habozott s midőn egyik neves barátja, a színügy iránt rendkívül buzgólkodó Döbrentei Gábor, az akadémia ekkori titkára is unszolta: felhozta leányát az ez időben Budán működő társulathoz, melyből később a nemzeti színház személyzetének törzskara állt elő.

II.

A budai társaság nem volt jeles erők híján. A kiválók között azonban Kántorné volt a legkiválóbb; ő volt a tragikai hősnő, ő uralta a színpadot. Még csak álmodozni sem lehetett arról, hogy Kántornénak az újabb nemzedékből versenytársa akadhasson, s legkevésbé arról, hogy e versenytárs a fiatal Laborfalvi Rózában jelenjék meg. Róza egészen igénytelen, harmad- és negyedrangú szerepekben lépett föl. Szobaleány, vendégbejelentő stb. kicsi jelentéktelen szerepek s ezekkel a kis szerepekkel is sokat vesződött, birkózott s feltűnni éppenséggel nem tünt fel velök. Hiába volt babonázó arca hozzá, talányos, nagy, fekete, beszélő szemek s gyönyörűen fejlődő, méltóságos termete, szóval oly természeti előnyök, melyek már magokban véve is hódítók és hatalmas eszközök arra, hogy a művészi alakítást rendkívül emeljék: Laborfalvi Rózában senkisémet látott tehetséget, csak egyetlen egy ember volt, a ki nem szünt meg őt buzdítani, a ki e pályán jövőt ígért neki, a ki nem akarta elismerni, hogy jó érzékében csalódott: Döbrentei Gábor. De az akadémiai titkár jóakaratu buzdításai nem voltak elégségesek arra, hogy a Rózában tehetségei iránt támadt bizalmatlanságot eloszlassák. Elcsüggedt, elkeseredett. Képzelt eszményvilágát nem találta fel a színpad közt, s még idejében szakítani akart azzal a pályával, mely úgy látszott nem fog számára babérokat teremni. Az igazgatóság — atyja közbenjárására — csakugyan fel is bontotta vele a szerződést s a megcsalódott tehetség atyjával visszatért családjához.

E pillanatnyi visszavonulás majdnem szükségesnek látszott arra, hogy tehetségeinek valódi tudatára ébredjen. Sokkal inkább művészi vérmérséke volt s ideáljaihoz sokkal forróbban ragaszkodott, hogysem oly könnyű szerrel meg tudott volna válni a művészi pályától s le tudott volna mondani magasabb céljairól. Édes anyjának nemsokára bekövetkezett halála után ismét erőt vett rajta a vágy: megküzdeni a művészi pálya nehézségeivel. Nem akarta, nem bírta elhinni, hogy nincs hivatása rá, sőt érezte, hogy előbb vagy utóbb de a diadal nem maradhat el.

Visszaszerződött, de a budai társaságnál most sem igen nyílt sokkal tágasabb köre mint előbb s be kellett érnie a számára kiosztott apróbb, jelentéktelenebb szerepekkel.

Hogy tehetségei, melyek szunnyadtak, nyilván valókká válhassanak s kifejlődhessenek: segítségére jött a véletlen. Történt, hogy a budai társaság egy része Komlói igazgatása alatt Székes-Fehérvárra rándult. Sem Kántorné, sem más előkelőbb női tag nem ment e töredék-társasággal s a nagy és nehéz szerepek egész özöne egyszerre a fiatal és kezdő Laborfalvi Róza vállaira zúdult. Nina és Julcsa szobaleányok alakítója most hirtelen a királynők és trágikus hősnők méltóságos szerepkörében találta magát. Más talán megdöbrent, megrémült volna, maga előtt látva súlyos feladatát, de e fiatal leány, kinek lelke tele volt magas ambíciókkal, erős elhatározással s minden habozás nélkül nézte szembe sorsát, megküzdött az erejéhez méltó akadályokkal, mohó vágygyal kezdett szerepei tanulásához és tanulmányozásához, éjet-napot együvé tett s szenvedélyes lelkesedéssel mélyedt el a költészet és művészet ragyogó világába. Az utjában álló akadályokat egytől-egyig diadalmasan legyőzte s pályatársai álmélkodva látták e szárnyait kibontott szellem merész repülését, e rohamos fejlődést, melyet előadásról-előadásra mintegy látni s mérni lehetett. A véletlen megadta az alkalmat s egyénisége, művészete — mint a felpattanó virág — kifejtett a maga teljes szinpompájában. Az a Laborfalvi Róza, a ki Fehérvárról Budára visszatért, többé nem volt a régi, gyámoltalan leány, de egy erőinek s tehetségeinek tiszta tudatával bíró, kész művésznő. Mintha kicserélték volna. Oly gyorsan, oly hirtelen fejlődött ki, hogy alig lehetett ráismerni. A neki való szerepkörben, a magasabb alakítások erős küzdelmei közt megszűnt minden féltékenysége, bátortalansága.

Ettől kezdve Laborfalvi Róza folyvást emelkedett művészetében s csakhamar a közönség igazi kedvence lett. De a magasabb tragikai szerepekben még mindig Kántorné volt az egyetlen, a páratlan s nem is jutott eszébe senkinek, hogy párhuzamot vonjon a kezdő színésznő s a bevégzett, hasonlíthatatlannak hirdetett művésznő között, annál kevésbbé gondolt valaki arra, hogy Kántorné szerepeit Rózára bizzák. Megszokták, hogy Kántornén kívül nincs tragikus színésznő, hogy a komoly, a fenséges alakítása elválaszthatatlan ez érett és teljesen megállapodott asszonytól s véglegesen elhatározott tényül tekintették, hogy a nemsokára megnyitandó nemzeti színháznak első tragikai hősnője nem lehet senki más mint Kántorné.

III.

A sors azonban mást határozott. Kántorné betegen feküdt valamely vidéki városban. A nemzeti színház ügyeit vezető bizottság sürgető leveleket írt hozzá, melyekre azonban válasz nem érkezett. Kántorné ezeket a leveleket nem kapta meg s az igazgatóság azt hívén, hogy a hallgatás Kántorné részéről nem egyéb mint rideg közöny a nemzeti ügy iránt, vagy a legjobb esetben oly udvariatlanság, melyet egy Nyáry, Földváry büszkesége semmi esetre sem érdemelt meg: nem is álltak többé szóba Kántornéval s így történt, hogy ama korszak legnagyobb tragikai művésznője sohasem lett tagja az ország első műintézetének.

E veszteség mindenesetre jelentékeny volt, de hol van a természetben erő és tehetség, mely pótolhatatlan? A legváltás-gosabb pillanatok egyike volt ez a megnyitandó nemzeti színházra, — az igazgatóság feje fött a gondtól, — más hősnő után kellett látnia s valjon ki lesz az? Ki mer belevágni a nagy művésznő eddig érintetlen szerepkörébe? Ki lesz oly merész, hogy e nagy és általánosan ismert alakítások után megállja helyét a színen, anélkül, hogy Kántornét mimelné s úgy, hogy őt lehetőleg feledtesse? Bárkire hárul: vakmerő vállalkozás, mely az illetőnek vagy nyakát szegi vagy megszerzi neki a legnagyobb dicsőséget. Sokáig keresték az utódot, de senki mást nem találtak, mint az akkor még igen fiatal s a matrónák és római hősnők szerepében meglehetősen gyakorlatlan — Laborfalvi Rózát.

És hogy e választás szerencsés volt, hogy a magyar játékszin Laborfalvi Rózával legalább is annyit nyert, mint amennyit vesztett Kántornéval: azt a következő tisztán bebizonyította, világosan igazolta.

1837. augusztus 22-dike volt az az örökre emlékezetes nap, melyen a pesti állandó nemzeti színház megnyilott. E nap estején Vörösmartynak ez alkalomra írt „Árpád ébredése“ című drámai költeményét és Schenknek „Belizár“-ját adták elő. Laborfalvi Róza tűzzel, szenvedélylyel játszott s fellépésével rendkívüli sikert aratott. Déryné így ír hirneves „Napló“-jában ez alakításról:

„A kitűzött nagy szerepet ez a fiatal teremtés kénytelen volt három nap alatt betanulni és eljátszani. S eljátszotta és pedig mily meglepő sikerrel! De volt is hozzá királyi termete. klaszszikai szépsége és azok a nagy, fekete beszélő szemei; kárpótolta ez bőven, a mi gyengeség ez első szerepében netán mutatkozott. És mi több! Abban a borzasztó forróságban játszani, ami akkor itt uralkodott! Még könnyü nyári ruhában is majd összefött az ember. S ő abban a fekete posztóból készült,

térdig érő, szörnyű bő ujjakkal, három rőfös uszálylyal ellátott, nyakig begombolt ruhában. Szegény gyermekleánynak még a hajáról is omlott a veriték. De Róza azért meguszta a tengert s legyőzte nehéz feladatát.“

Igy tünt fel az értelmes s nagyobb igényű pesti közönség előtt e fiatal tehetség, mely arra volt hivatva, hogy az alakítás művészetében elfeledtesse Kántornét s oly magasra szárnyaljon, mint előtte senki s utána is napjainkig — senki.

IV.

A nemzeti ébredés korszakának igen fontos mozzanata volt az állandó színház megnyitása. Az a szellem, mely a közéletben mindinkább uralkodóvá vált s a reformokat, a haladást, a művelődést óhajtotta, behatolt a színház falai közé is. A nemzeti színház személyzete kiváló férfiak vezetése mellett, kik fényes tehetségek s áldásos működésök folytán országos nevet vívtak ki maguknak s oly tagokkal, mint Szentpétery, Megyeri, Fánecs, az idősebb Lendvay, Egressy, László, Bartha, Szerdahelyi József, Szigligeti, jól érezték azt, hogy nekik a művészet mellett még egy nem kevésbé fontos hivatásuk is van: a nemzetiség ápolása, a hazafiaság éltetése. S nemes hivatásuknak minden tekintetben dicsően meg is feleltek. A mellett hogy kiki minden lehető elkövetett saját helyének minél tökéletesebb betöltésére, apostolává lett a nemzetiség s hazafiaság ügyének is, nem törődve azzal, hogy a nemes küzdelem nem jár együtt anyagi haszonnal. Mert azok a nagy tehetségek, akiket megszoktunk a magyar színművészet óriásainak nevezni — anyagi tekintetben igen szerény körülmények közt éldegéltek. A nemzeti szellem olyan volt, hogy tőlük is elvárta az áldozatot s ők meg is hozták ezt minden zugolódás nélkül. Legnagyobb része amint kitavaszkodott, felmondta a drága pesti lakást s kivonult a Svábhegyre, ott, az akkor még meglehetősen lakatlan vadonban egész kis színészkolóniát alkotva. A szinpadi királyok és királynők, az előkelő hercegek, márkik és hősök, hősnők előadás után jól beburkolódtak, a színház előtti kofától vásároltak egy pár savanyu ugorkát s a fejedelmi vacsorával éj sötétjén neki a Svábhegynek, hogy másnap reggel nyolc órakor ismét helyt álljanak a próbán.

Cifra nyomoruság volt biz ez s nagyon meleg lelkőknek s nagy szívőknek kellett lenni, hogy nem csüggedtek. Ellenkezőleg: mosolyogva türték sorsukat s nyugodt, ragyogó arccal jártak pályájuk tövises utjain. Ez érdekes nyomor, e küzdelmek,

ez önfeláldozások, e lemondás, küldetésök és hivatásuk magasztos érzete erőt és erélyt adott nekik. E küzdelmek közt tán a legnagyobb erőfeszítést a Pesten fennálló s az előkelő és polgári osztály által egyformán felkarolt és pártolt német színház igényelte. Itt híres vendégművészek fordultak meg minduntalan s nehezzé tették a versenyt. De színészeinkben annál erősebbé vált a nemes ambíció, fölvették a keztyűt, nem hátráltak s eleve ségökkal, mozgékony ságukkal nem egyszer szoritották háttérbe a német színházat. Így pl. ha e német Thaliában valamely új darabra készültek: az rendesen nagyon nehezen ment és csak sok előkészület, próbálgatás után került a színre. Egy alkalommal megtörtént, hogy a „Mária, egy anya a népből“ című akkoriban igen hatásos és nagy vonzerejű darabot a német színház már hetek óta hirdette. Czakó Zsigmond egy éjjel lefordította, másnap kiosztották a szerepeket, harmadnap próbát tartottak belőle s a negyedik napon elő is adták a német színház és közönsége nagy ámulatára, melyek legalább is boszorkányságot láttak e gyorsaságban.

Ily szellemben s ily környezetben emelkedett mind magasabbra és magasabbra Laborfalvi Róza. A közönség nem érezte többé Kántorné hiányát, de tapsaival, elismerésével, koszoruival buzdította fiatal és szép kedvencét, kit a kritikában Bajza és Vörösmarty vezéreltek és támogattak. Oly gyorsan, oly rohamosan fejlődött, hogy e fényes emelkedés szinte megdöbbsentett. Az alakítás senkinél sem volt művészebb, a mozdulatok jellemzetesebbek, ékesen szólóbbak mint nála s a nyelv senki ajkáról sem folyt oly édesen, oly elbájolóan s zengőn, mint az ő ajkairól.

Laborfalvi Róza életében nemsokára fordulat állott be.

A forradalom küszöbén állottunk. Az 1848-ik év március 15-iki napja nem csupán nemzetünknek volt nevezetes s örökre emlékezetes napja: ünnepe lett az a nemzeti színháznak és első tragikai színésznőjének is. E nap estéjére a cenzura által sok ideig tilalom alatt tartott tragédia, Katona József „Bánk bán“-ja volt kitűzve. A darab azonban nem kerülhetett előadásra, mert a nagy nap eseményei végkép igénybe vették a közönség szíve melegét és senkinek sem volt türelme, nyugalma egy öt felvonásos színmű végighallgatására. E helyett a fogságából aznap kiszabadított Tancsicsot akarta látni mindenki; követelték elővezetését s Petőfi, Vasváry, Jókai azon sárosan, ahogy az esős utcáról jöttek, hazafias beszédekkel csillapították a zajongó közönséget. Egressynek újra el kellett szavalnia a „Talpra magyar“-t, — azután Jókai beszélt tele ifju tüzellel, lelkesedéssel s oly emelkedett, ragyogó nyelven, mely mindenkit meghódított. Midőn Jókai bevezé beszédét: a színpalak mögöl egy királynői, felséges jelenés tünt elő, Laborfalvi Róza Gertrud jelmezében,

fején diadémel. Oda lépett az ifju szónokhoz s a közönség zajos, tomboló lelkesedése közepett nemzeti színű szalagokból készült kokárdát tűzött mellére. A jelenet nagy hatást tett, ámbár mélyebb értelmét nem sejtette senki sem.

Laborfalvi Róza ezzel a nemzeti színű kokárdával jegyezte el magának a nemzet lángeszü költőjét: Jókai Mórt.

Nekik kétszeresen emlékezetes és feledhetetlen a március 15-iki nagy nap.

V.

Még abban az évben összekeltek. Boldogságuk azonban nem sokáig maradt zavartalan. A forradalom mind nagyobb hullámokat vetett — remény és csüggedés — diadal és kudarc közt teltek a napok, — aztán egyszerre, hirtelen elzúgott a vihar s bekövetkeztek a gyász napjai. Jókai is azok között volt, a kiket halálra szánt az igazságos ügyet lebíró hatalom. Menekülnie kellett. Borsodmegye hegyei közt, a félreeső Tardonán rejtőzött el üldözői elől. De a bujdosás, a rejtegetődzés nagyon megviselte erejét, kimerült, halálos beteggé lett s ekkor történt, hogy neje — zord téli időn, ezer veszély közt nem törődve semmi akadálylyal felkereste halál révén álló férjét s gyengéd szerelmével, önfeláldozó ápolásával megmentette az életnek, a nemzetnek. A „Politikai Divatok“ Juditjában felesége hősi lelkét s végtelen szerelmét rajzolta azokkal a való, igaz színekkel, melyeket csak az életből meríthet a költő.

Mikor már Jókai jobban lett, fellábadt s Pestről az a vigasztaló hír érkezett, hogy veszély nélkül térhet haza: bizony hiányzott az a jólét, az a kényelem, mely ezt a visszatérést kissé megkönnyíthette volna. A nagy író gyengélkedő állapotához hozzá járult a nyomorúság is, de azért nem esett kétségbe s arany-kedélye, egészséges humora most sem hagyta el.

Törs Kálmán, élénk tollu, szellemes ironk jegyezte fel e visszaütazás időszakából a következő jellemző kis epizódot. A szegény bujdosó ruházata éppen nem volt kifogástalan s a zordon téli időhöz mért. Jókainé szomorúan nézett férjére s így szólt:

— Hogy indulsz majd ennek a nagy utnak betegen és ilyen ruhában? Gyalog is kell mennünk majd s nézd: mekkora lyúk van a csizmadon. Befolyik rajta a víz.

— Ne törődjél vele, kedvesem, válaszolt a költő, nézd, itt a másik oldalon is van egy éppen akkora lyuk. Azon meg majd — kifolyik.

Jókainé haza hozta férjét, új bátorságot öntött bele, serkentette, buzdította, lelkesítette; angyala, muzsája lett.

Jókainé Laborfalvi Róza mint Bánk-Bán Gertrudja Barabás képe után 1846.

Jókaïne szelleme szárnya volt a költő geniusának s még merészebb repülésre készíteté.

Boldognak kell lennie annak a férfinak, ki nejében múzsáját bírja s boldognak kell lennie annak a nőnek, ki férjével mint testvércsillag száll a költészet magasában. Jókai is elmondhatja, amit Stuart Mill nem átalált bevallani, hogy legszebb gondolatait nejének köszönheti, ki részben sugalmazója, részben szerzője volt legszebb műveinek.

De Jókaïne nem csak férjének homloka körül gyűjtötte a babért: nemes versenyre szállt e nagy szellemmel s míg az a költészet terén aratta a dicsőséget, ő a művészet világában emelkedett mindig magasabbra.

Méltán jegyezhetette fel róla az ötvenes évek elején egyik életirója, hogy ő tragediánk szeme-fénye, kivel feltámadtak színpadunkon a Zrinyi Ilonák, Bornemissza Annák és a magyar történet többi dicső hölgyei s kibén a világ legnagyobb költője, Shakespeare méltó személyesítőjét nyerte meg nagyszabásu nőalakjainak. Valóban, a magyar színművészet világában alig lehetne párját találni s alig volt művésznők, ki a természeti bájak mellett oly fenkölt szellemű lett volna mint ő. Szép külseje, deli termete, nemes, méltóságos mozdulatai, arcának komoly felséges tekintete s az a hajlékony, finoman csengő, szívhez szóló, elbájoló hang, tiszta gyönyörű beszédmódja egyetlenné tették őt. A szerelemnek nem volt még zengzetesebb beszéde — oly lágyan suttogott, epedett, mint a fuvola; a harag, a szenvedély harsogott ez ajkáról s megdöböntett — mint a zivataros felhő. Gyönyörű, nemes metszésű arca egyformán vissza tudta tükröztetni a szelid, nyájas érzelmeket s a legmagasabb, legszilajabb indulatokat. Plasztikája oly tökéletes volt, hogy szobrászok vehettek volna róla mintát. Néha, midőn a színen megjelent, e fejedelmi alaknak elég volt egy intése, egy mozdulata, egy tekintete, hogy bámulatba ejtsen, hogy mindent magyarázzon, hogy alakításának egészét egy perc alatt mint a villám bevilágítsa. Mackbet valódi neje, a valódi Stuart Mária, az eredeti Volumnia állott előttük. „Mari“-ban (egy anya a népből) szenvedéseinek igazsága, mélysége minden szembe könyeket csalt. Grittiben mint Gertrud mindenkit meghatott, Czakó „Szent László“-ja Charitásában vagy Leona rémes süvöltéseiben a vért fagyasztotta meg az erekben.

Egész lelkével játszott: innen azok a mély, megrázó, nagy hatások, melyek élesen nyomultak a szívbe, az emlékező tehetőségbe s a ki tanujok volt: sohasem fogja azokat feledni. S mindezt a lehető legegyszerűbb, legtermészetesebb eszközökkel érte el. Bele élte magát végkép szerepeibe s mégis uralkodott rajtuk. Hatalmában volt a jellem s igaz tudott lenni. Nem

használt sohasem oly fogásokat, melyek csak külső eszközöknek tekinthetők: ő lemerült a mélybe, mint a buvár a tengerbe s onnan hozta fel a drága gyöngyöket. A szerep természetéből, a játszott jellemből s a csoportosuló körülményekből domborította elő az egész alakot. Majdnem hihetetlen, fenséges nyugalom jellemezte ez alakításokat; mint egy igazi született fejedelem-asszony uralkodott szem- és arc-játékán, ép úgy hangjain és mozdulatain. Elragadtatása legmagasabb fokain is a művészet magasán állt és soha sem lépte túl a határokat.

S minő változatosság, sokoldalúság volt szerepkörében! Mily gazdagnak, mily dúsnak kellett e szellemnek lennie, hogy sugarait oly bőven, oly tékozló pompával onthatta! Egyrésről a sötét, rettenetes lady Mackbet — másrésről az egyszerű, derült kedélyű majorosné, a vidám szeszélyes Róza. Minő végletek! S a közjök eső árnyalatok egész raját jeleníteni könnyű munka volt neki. Sőt népszínművekben is szerepelt. A nemesebb drámai felfogással írt, nemesebb jellemvonásokkal körvonalazott magyar népből való asszonyt csak tőle lehetett látni igazán, valón jelenítve; azokat a jó édes anyákat, azokat a gondos, tiszteletreméltó házi nőket, azokat a hű, széplelkű feleségeket, kikben saját fajunk legszebb tulajdonságai egyesültek: senki sem tudta oly tökéletesen, oly elbájolóan elének mutatni mint ő.

Harminckét éven át volt a nemzeti színház állandó büszkesége, folyton játszó első művésznője. S megmaradt mindvégig a „mienk“, pedig művészetével meghódíthatta volna a világot, ahogy egy Ristori tette. A legtöbb nagy tragikai művésznőnek legfeljebb három-négy olyan szerepe van, melyben teljesen tökéletes s utólérhetetlennek látszik: az ő szerepkörének címsorozata is kitenne egy füzetet. Shakespeare legnagyobb nőalakjai: Volumnia, lady Mackbet, Hamlet anyja, Margit királynő (III. Richárdban), a magyar tragédiák hősnői: Czibak Margit, Zrinyi Ilona, Gertrud, Bornemissza Anna, Béli Pálné, Leona, Alpári grófnő, (Czakó Végrendeletében) Jávoriné, Rózsa, — továbbá: Stuart Mária, Lecouvreur Adrienne, d'Auray marquise, Mari, Thisbe, Marlborough hercegnő, Anna, Messinai hölgy, Bernard anyó s még annyi más szerep, mind, mind egy-egy remek alakítása volt, egy-egy ünnep a művészet templomában.

Mint szerződött tag 1869. március 7-dikén lépett fel utoljára a nemzeti színpadon Szigligeti „Trónkeresője“-ben mint Predszlava. Azóta 1871-ben még négyszer lépett fel legjobb szerepeiben, mint vendég; 1873-ban egyszer, 1875-ben ötször legjobb szerepeiben! 1883-ban dicső és diadalmas pályafutása félszázados évfordulóján — utoljára, hogy végkép búcsút vegyen attól a közönségtől, mely évtizedeken keresztül látta a művészet egén utólérhetetlen magasságban tündökölni.

Ez ünnepélyen rajongó lelkesedés, a koszorúk özöne s az elismerés minden külpompánál többet érő melege vette körül a nagy művésznőt. Azután a nyílt jubileum következett a Hungaria disztermében, hol százan meg százan gyültek össze leróni hódolatuk adóját.

Maga a király sem késett s a nagy művésznőt koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.

Méltó ünneplése volt ez egy oly életpályának, mely a magyar színművészet történetének könyvében mindenha a leg-
agyogóbb lapok egyike lesz.

Petőfi Sándorné szül. Szendrey Julia.

I.

Erdőd Szatmármegye határszélén fekszik. Lakói a gróf Károlyiak által odatelepitett svábok, mintegy másfélezeren. Békeszerető, szelid, munkás, vallásos nép, a kik jobbra szőlő- és földműveléssel foglalkoznak. Történeti nevezetességű épületei a vár, mely a Drágffyak és a góth stylben épült egyház, mely Zápolya uralmáról és hatalmáról beszél. Szőlős halmainak legmagasabb pontjain, szent Dónát tiszteletére egy kápolna áll, a honnan nagyszerű a kilátás s az egész vidék szebb és érdekesebb pontjai mind beláthatók.

E kisded mezőváros történeti emléke: a vár, legnagyobb költőnknek, Petőfinek hirnevéhez és dicsőségéhez boldogságot adott. A babérkoszorú levelei közé illatos, kedves, égő színű rózsákat. E vár tündére valósítá meg mindazt, a mit Petőfi a szerelemről szépet és magasztosat álmódott.

1845-ben egyetlen terem kivételével a vár hivatal-helyül és tisztalakul volt berendezve. Az érintetlenül hagyott terem kápolna volt.

A várnak hosszú folyosóval ellátott nyugati emeletes oldalát az urodalmi felügyelő lakta családjával.

Csendesebb családi kört alig lehetne képzelni, mint a felügyelő családja volt. Férj, nő és két lánygyermek több örömet találtak künn a szabadban, mint benn az ódon termekben, melyek rendesen csakis akkor lettek zajosabbak, mikor gazdasági ülések alkalmával az Erdődön megjelent tiszték a főtiszt ebédlő termét benépesítették.

A felügyelő lakosztályának ablakai rengeteg vadaskertre nyitlak. Százados fák zizegették itt rezgő lombjaikat, a csalogányok egész zenekara csattogott fel esténként és hajnaltájban, vadrózsák és ibolyák tömjéneztek fel illatukat.

Szendrey Julia, az urodalmi felügyelő ifju, kedves és szép leánya szobája ablakából mindezt láthatta és hallhatta. Amúgyis regényesre hajló szellemét e romantikus légkör még inkább izgatta; a levegővel mintegy sorsát szivta magába.

Tünetnyes, különc leány volt. A komolyan és észszerűen gondolkozó főtiszt tudhatta csak, hogy a jövőben minő céljai vannak Juliával, — annyit azonban bárki megjósolhatott volna, hogy Julia semmiesetre sem lesz bábja szülei akaratának s hogy azok a szegény körülötte nyüzsgő gazdatiszték alkalmasint hiába epednek szerelme és keze után.

E különc teremtés egészen közönségesnek találta az urodalmi kört s a gazda életet nyomorúságosnak, nyárspolgárinak. Az ő szelleme magasabbra szárnyalt; képzelete külön világot alkotott magának és ebből nem is igen csinált titkot. Elmondta őszintén, sokszor kegyetlenül, s a kik égő szívvvel közeledtek feléje, elgázolt szívvvel vonultak vissza tőle.

A vidék kitünő, előkelő, bensőleg, külsőleg kiváló ifjai esengtek keze után s ő nem választott közülök egyet sem.

Rejtélyes volt s az is maradt mindörökre. Egy probléma, melyet emberi elme aligha fog valaha megoldani. Elzárkozottan, saját világa fényeibe temetkezve érezte magát csak nyugodtnak, elégedettnek. A zongora, könyvek, virágok voltak legmeghittebb barátai. De azért nem volt sem unalmas, sem mogorva. Játszott, örült, mint egy gyermek, a gyermekekkel s a fiatal emberek kedvesnek, kellemesnek ismerték mindenkor. Szeretetre méltó volt mindenki irányában. Lénye a pajzánság és komolyság különös vegyületéből állott, mely vonzott is meg bátortalanított is. Sokáig nem szeretett se mulatni, se gyönyörködtetni. Hirtelen magába zárkozott és szóvalan lett. Leült a zongorához s néhány akkord után felugrott. Ilyenkor aztán kitekintett az ablakon s a jó isten tudja hol jártak, hol révedeztek gondolatai?

Lauka Gusztáv jeles írónk, a Szendrey család meghitt barátja, kinek följegyzései után írjuk mi is e vázlatot, felemlíti,

hogy Juliának csak egyetlen bizalmas barátnője volt, valamivel idősebb mint ő, szép, kedves és művelt mint ő, kevésbé szellemes, de sokkal különcebb és nagyvilágibb. Ez a bizalmas barátnő Nagy-Károlyban lakott s barátsága rendkívüli befolyással volt Julia egész jövőjére.

Akik Juliát akkoron birni óhajtották, korán jöttek vagy elkéstek. Korán, mert oly szívesen, oly egyszerre nem akart megválni ábrándjai tündérbirodalmától a lány, vagy későn mert mire jelentkeztek, talált valakit, a ki tünedezni kezdő világába újra visszavezesse.

Hideg magatartása megfoghatatlanná lett azok előtt, a kik — latba vetvén személyes előnyeiket — a biztos siker kilátásával közeledtek feléje. Ő megmosolyogta e kérőket, mert közülök egy sem hasonlított a képzeletében megalkotott ideálokhoz. Egyiket sem találta méltónak arra, hogy magához felemelje.

A szülők látszólag örömebb választottak volna azok közül, akik távoztak, mint azok közül, a kik még hihetőleg jönni fognak. De Julia tisztában volt magával s várt. Lényében volt valami a hatalomból is, a mi imponált a szülőknek. Ábrándjaiból nem lehetett lealkudni semmit s a szülők kénytelenek voltak engedni leányuk külön természetének.

II.

Éppen negyven év előtt — 1846, sept. — négyfogatu, zöld vászon-ernyős brieska robogott az országuton Nagy-Károly felé. A kocsin Pap Endre, Petőfi Sándor és Riskó Ignác, az ország három hirneves embere utaztak. Az első jeles költő, szónok, publicista, Kölcsey tanítványa és barátja; a második szépirodalmunk legdicsebbje, a ki most már az egész világe; a harmadik ékes tollú főjegyző s Bajza kedvenc költője.

Mindhárman egy nagykárolyi táncvigalomra utaztak. Gondatlan tréfa, szellemes társalgás gyorsította utjukat. Utközben a nagykárolyi szépek is szóba jöttek. Riskó, a ki elegans külsejével, finom modorával és szellemes társalgásával szívesen látott vendég volt a női körökben, e tekintetben kellő felvilágosításokat nyújthatott. Petőfi — dacára annak, hogy már egyik szerelmi viszonya gyengéd kezekből font kosárral végződött, a másik pedig bús elegiákban olvadt fel — vágyott szeretni és szeretettetni, udvarolni azonban nem tudott.

Ahova ellátogattak, Petőfit mindenütt előzékenyen szívesen s az általa igényelt megkülönböztetéssel fogadták. Jól érezte

magát. A táncvigalmaknak nem volt ugyan nagy barátja, s talán ez a nagykárolyi bál volt az első és utolsó, melyben részt vett. De ez a bál nevezetes fordulópont is az ő életében. Itt ismerkedett meg Szendrey Juliával.

Julia örült, hogy láthatta az ifjút, a kinek költeményei őt már régen elbűvölték. Petőfi megdöbbszent és bátortalanná lett a tüneményes lány láttára. Riskó mutatta be őt Juliának és Térey Máriának, Julia bizalmas barátnőjének. Mari talán szebb volt, Julia szellemesebb; egyformán ifjak és kedvesek. Világuk különböző volt, de annyiban egyező, hogy e világ a közönségeset, a mindennapit kizárta.

Petőfi külsejének nem volt meg az a varázsa, hogy figyelmet keltsen vagy megleljen s a kik így együtt látták őket, nem igen félthették tőle Juliát. De csalódásuk annál nagyobb volt. Az a néhány negyedóra, mely alatt együtt társalogtak, tökéletesen elég volt arra, hogy e két szív egymást megértse s a jövő eshetőségeire nézve szövetkezzenek.

Petőfi feltalálta a kit keresett; Julia, a kire vágyódott.

A költő nem is késett Erdődön Szendreyeket meglátogatni. A várban Riskóval együtt ebédelt Julia szüleinél. A pár órai együttlét kimért, csöndes és tartózkodó volt. Mindenki úgy gondolkozott, hogy Julia nem szeretheti meg Petőfit s megszerette. Nem a mulandóba szeretett bele, hanem a halhatatlanba; nem Petőfi külsejébe, hanem lelkébe.

Petőfi távoztával Julia zárkózottabb lett, mint azelőtt, hosszabban ült zongorájánál s megkezdte levelezését a költővel. A levelek Julia barátnőjének, Térey Marinak kezén át jutottak rendeltetési helyökre. A szülők nem is sejtették e viszonyt, a két lélek egyesülését, e két szív vállalkozását „megküzdeni az élet minden viszontagságaival és terheivel, nem bizva egyébben, mint azon hatalomban, mely mindent elvállal s mindenről le tud mondani“ a szerelemben.

Petőfi a levélbeli érintkezésen kívül versekben is nyilvánítá érzelmeit s a levelek és versek elég anyagot szolgáltatottak arra, hogy Julia ne unatkozzék elhagyatottságában. Az 1846-iki szeptembert követő farsangon még vigabbnak és kedélyesebbnek mutatta magát. A változás feltűnő volt s oly völegényt kezdtek emlegetni, a ki Juliának semmi tekintetben nem derogálhatott. A nők gratuláltak, ő mosolygott, de elfogadta. Petőfi is értesülhetett ilyesmiről, hallhatott valamit arról az udvarlóról, a ki komoly szándékával, a szülők támogatása és pártolása mellett egyesülésüket veszélyeztette s 1847. június havának egy meleg délutánján hirtelen Erdődön termett.

III.

Lauka Gusztáv érdekesen beszéli el a költő e váratlan megjelenésének s az ebből folyó eseményeknek történeteit.

Én éppen ifjúságom legkedvesebb emlékeinek helyén gondatlankodtam — írja ő — mikor a múzsa fölcentje borsó-utcai tarka futókákkal árnyékolt Vauclosömbe berontott. A fekete magas tetejű rugós kalap, alig viselt zöld Kossuthka, fekete selyem nyakkendő és mellény, ugyanoly színű kifogástalan pantallon azonnal elárulták, hogy kedves vendégem Pestről jött, még pedig nem engemet látogatni. Uti bőröndjét a szoba egyik sarkába vágta és azonnal megfordult, hogy távozzék.

— Talán üldöznek, hogy így rohansz! Ha nem csalódom: vendégem vagy. Várom utasításaidat magadra és bőröndödre nézve. Ha nem találnál visszajönni, hova parancsolod: Borgóprundhoz, vagy a Vöröstoronyhoz?

— Mindenek előtt téged a pokolba izetlen tréfaiddal együtt. Meglehet nemsokára visszatérek. Nyughelyet, vizet és gyertyát készíttess számomra.

A vacsoráról akartam még kérdezősködni, de akkor már zárt ajtó állt közöttünk. Mire az utcára nyitottam, hogy utána nézsek, már az éjjeli legelő behajlásánál haladt, még pedig kettős lépésben. Ha nem látom, akkor is tudtam volna, hova tart. Csak a szerelem vagy gyűlölet kölcsönöznek szárnyakat.

Az alkony pírja még nem tűnt le egészen a láthatárról, mikor visszaérkezett. Az udvaron találkoztunk. Mosoly szállt el ajkairól. Olyanforma mint a zsarnokoké, amely életet és halált is jelenthet. Én az üdv vagy a kárhozat nyilvánlásának tartottam.

— Parancsolsz vacsorát?

Mogorván válaszolt:

— Ha lelki állapotomban nem ajándékozhatok meg az istenek eledelével és italával, kiméj meg az állati ösztönöktől.

Ismerve természetét, nem mertem kérdezősködni. A kocka fordult; ő volt a házi úr, én lettem vendégje. Annyiban szívesen látott, hogy egyetlen szóval sem háborgatott. Mikor én lenyugodtam, akkor ő felkelt. Hogy a szobában sétálva soká verselhetett vagy gondolkozhatott a gyertya mutatta. Reggel távozott, délben visszajött. E nap ünnep lett családkörünkben. Petőfi szüleimnél ebédelt. Csendes volt és gondolkozó. Ugy látszott, mintha sok mindent akart volna elmondani, de hallgatott. Ebéd után ismét elment, de a nap nyugta már a szobában találta. Az est folyamában, talán mert gyanította, hogy mindent tudok, mindent elmondott. Harmadnap újból kétszer találkozott azon lényvel, a ki drágább volt életénél.

A vártól keletre volt a felügyelői konyhakert. A kertben

volt néhány gyümölcsfa, veteményes ágyak, méhes, mintegy négyszög holdnyi tó, melyet a Homorod patakja táplál vízzel és amely térfoglalmányában egyetlen padlóhídon megközelíthető szigetet alkotott. E kert volt a három nap alatt csendes találkozója azon két léleknek, akik oly végzetteljesen egyesültek és váltak meg egymástól. Itt mosolygó ég alatt, illatos üde légben, a közel erdő csalogányainak dala mellett történt meg az eljegyzés, titokban az emberek és szabadon az isten előtt. Itt esküdtek egymásnak örök hűséget, távol az emberek öröme, bánkodása, irigysége, részvéte, átka és áldásától.

Julia fölment a várba, hogy kérőjét bevárja. Petőfi a helyzet komolyságához mérten, nyugodt magatartásban, önérzetesen, méltóságteljesen jelent meg a szülék előtt. Juliára hivatkozva elmondta, hogy szeretik egymást, hogy szívben és lélekben jegyesek és hogy boldogságuk teljességéhez csak a szülők áldása hiányzik. Azután ünnepélyesen megkérte a leány kezét.

Az atyai szív elszorult, mert a bizonytalan jövővel szemben a mult szép képei vonultak el szíve előtt. Oda képzelte szeme fényét egy ismeretlen világot rejtő setétbe. Az anya sírt. A nők boldogabbak, mert ők sírni tudnak.

Petőfi mint igaz költő képes volt megmérni az atyai szeretet mélységét és már-már ingadozott, de Julia határozott; kivezette őt a szülei fájdalom és gyötrellem fellege alól és hulló záporából s a távolabb ragyogó napra mutatott. Ha a szív emberei be nem látták is, de az ész emberei belátták az atyai szív aggodalmainak jogosultságát. Mindenki örült, hogy azokat a gondviselés lassanként eloszlatta. Ha maradtak is sebek a szívben, de annak életét nem fenyegették. Petőfi, mikor utolsó nap a várból visszajött, csak gyöngéden érinti a szülék nyugtalanságát, de a Julia által hozandó áldozatról annál lekesedettabben beszélt. Elmondá, hogy mit és mennyit adna, ha frigyökbe a szülék is bele egyeztek volna: „Szívvilágomnak lesz napja, de nem lesz holdvilága! Istenem, pedig beh tudtam volna őket szeretni!”

Igaza volt. A szeretet jobb és erősebb része volt. Kész lett volna bárminő nagy áldozatra, hogy a szülék beleegyezését kinyerje, de nem volt az a kincs, amiért most már Juliáról lemondott volna. Távozott anélkül, hogy a várba fellátogatott volna. Mikor elutazott a vár tornyának erkélyéről egy fehér kendő lobogott utána. Petőfi távoztával nem maradt többé titok sem az ifjunak és leánynak egymás iránti szerelme, sem a szülék aggodalmi. A Julia magába zárkózottsága és a szülék szomorúsága igazolni látszottak azt, a mit itt-ott suttogtak. Julia érezte, hogy igen-igen nagy űr van abban az örömben, a melyből az atyai szív öröme és boldogsága hiányzik és napról-

napra jobban szenvedett. Végre is az atya sajnálta meg gyermekét és sorsát és jövőjét kezébe helyezte.

Az esküvő napjáról a szülőkön kívül kevesen, vagy talán senkisémet tudott. Az erdődi vár kápolnájában 1847. szeptember 8-dikán a déli órákban esküdtek egymásnak örök hűséget Petőfi Sándor és Szendrey Julia. Az esketési szertartást Lauka József uradalmi ügyészségi segéd és Sas Károly mint tanúk jelenlétében az erdődi jámboreletű, tisztelt és szeretett ösz lelkész Kalos István végezte. Petőfi ezüst gombos moire attilában, egészen feketébe volt öltözve, Julia fehér selyem ruhát viselt, kebelén thea-rózsával, fején menyasszony fátyollal és myrthus-koszorúval. A lelkésznek kérdéseire mindketten tiszta, érthető hangon válaszoltak. Az öröm és boldogság szívökbe rejtőzhetett, mert arcuk meghatottságot és szenvedést mutatott.

Az esküvő után azonnal kocsira ültek és távoztak. A nász-éjt Nagybányán, a mézesheteket a gróf Teleki Sándor vendégszerető kastélyában, Koltón töltötték.

IV.

Julia éppen nem lehetett oly rendkívüli szépség, mint aminőnek Petőfi látta, mert Jókai a következőt írja róla: „Alacsony termetű volt, egészséges arcszine, de férfias metszésű szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt összehangzás; amellet rövidre nyírott haját viselt és éppen úgy tudott ember nem viselt divatokat kitalálni, mint Sándor.“

De Petőfinek kétségkívül Julia volt a legszebb asszony a világon. Szenvedélyesen, végtelenül szerette s szerette-e őt Julia is mélyen, igazán, vagy csak képzelte, csak álmolta, hogy szereti? oly probléma, melyet nincs hatalmunkban kellőleg megoldani vagy földeríteni.

Az új házaspár a mézes hetek örömei után a fővárosba költözött, a hol azután Jókaiékkal fogadtak közös lakást. Petőfi csakúgy ontotta a szebbnél szebb verseket és Julia is költőnő lett a költőférj mellett. Irodalmi működését az „Életképek“-ben kezdte meg, itt közölvén érzelmes hangu naplóját, szerelme történetét. Nem érdektelen dolgozat, de azt a hatást teszi az olvasóra, hogy e túlérzékeny kedély áztatva ringatja magát egy képzeleti világba s szaggatott felkiáltásai, heves ömlengései, fényes zavara igazi mélységre nem vallanak. Magának e naplónak gyors megjelentetése sem tesz az emberre valami jó hatást. Igaz, hogy az ország legünnepeltebb költőjének szívviszonya mindenkit érdekelt, — mégis, vannak titkok, melyeket az ember

nem örömet lát a piacon, érzelmek, melyek a nyilvánosság napvilágán elvesztik szentségüket s így frissében feltárva némi hiuságról és szenvelgésről tanuskodnak.

De Julia különös és ideges lelkű nő volt s bár Petőfiben szinte rettegve látta a szenvedélyességet, maga nem kevésbé volt szenvedélyes. Jelleme is elég rendkívüli arra, hogy ne alkalmazzunk rá közönséges mértéket. Talán maga sem tudta: mi minden forr benne; szelleme nem pihent meg az idyll karjaiban bár mint gyermeklány óhajtotta az idyllt; keresett valamit s azt gondolta, úgy vélte, hogy megtalálta; megcsalta őt a boldogság látszata. Alapjában véve: e nő sohasem volt boldog, csak akart az lenni.

Nemsokára fia született, a kit Zoltán névre kereszteltek s akinek keresztapja Arany János, keresztanyja Arany Jánosné lett. A családi örömet azonban csakhamar megzavarták a nagy idők mozgalmái, az 1848-diki szabadságharc, melynek zivatara Petőfit is tovaragadta a családi tűzhely nyájas melegétől s kiüldözte a háboruk véres mezejére, a hol azután kettétörött kardja, lantja, összezuzódott fiatal élete s alakja eltűnt előlünk mindörökre, ahogy egy csodálatos tünemény, egy ragyogó jelenség eltűnik, maga után hagyva az álmélkodás és megdőbbenés káprázatát

Mondják, hogy Julia, a hirtelen özvegyen maradt Julia férfi ruhába öltözve bebarangolta férje után egész Erdélyt s a kik látták: tanúi voltak mély gyászának; annyi azonban tény — még pedig rideg tény — hogy két év múlva (mikor még nem volt kizárva az az eshetőség sem, hogy az elveszett Petőfi megkerül) férjhez ment Horváth Árpád egyetemi tanárhoz, kitől két fia született.

Évek multak el, míg neve ismét megjelent a lapok hasábjain s ránk maradt műveinek — különösen költeményeinek egy része s azok a levelek, melyeket később Lauka Gusztáv közölt tőle — arról tanuskodnak, hogy e rejtélyes szellem sok szenvedésen, sok kimagyarázhatlan fájdalomon ment keresztül s habár tisztán, biztosan nem is rajzolja le előttünk benső világát, de egy-két sugárral megvillantják azokat a küzdelmeket, melyek őt sírba vitték.

Az 1850-dik év után Szendrey Julia név alatt szétszórva megjelent költeményei minden tekintetben kiváló tehetség termékei. Ha nem dicsekedhetnek is változatossággal és elevenebb lendülettel, előnyük a tiszta perspectiva és nem egy helyütt a valódi mélység. Ha a közvetlenség nem is valami nagyon erős oldala s reflexiója többnek látszik mint érzése, de a mi érzése van, az őszinte, hamisítatlan. Mindamellettt verseinek nemcsak értelmi tartalmával, de hangulataival is hat. E hangulatok leg-

nagyobb része elégiai. Dalai nincsenek, de költeményei vannak és ezek becsesek. A belső és külső forma teljes összhangban jelenik meg nála s a színvonal, melyen áll, előnyösen különböz-

Mikor elutazott a var tornyának erkélyéről egy fehér kendő lobogott utána.

teti meg kora vékony képzelődéssel s halavány színekkel dolgozó iróniótól.

Már gyermekkorában imádta a költészetet s válságos napjaiban ettől várta az egyedüli vigasztalást, sőt egy költeményében

első házasságáról is úgy emlékszik meg, mint melyre azért határozta magát, hogy a költészet szentélyéhez közelebb jusson:

Az ifjuság és szerelem korában
Rózsákkal hintett pályatér helyett
Én a tövises ösvényt választám, mely
Közelebb vitte hozzád lelkemet.

E lélek tehát nem volt ambíciók, álmok nélkül s forrongó érzelmei alak után törtek, keresték az elképzelt világot s midőn „naponként árvább lett egy reménnyel s egy csalódással gazdagabb,“ a költészethez menekült vigasztalódni, szenvedni, szíve szerint zokogni. Az ő költészetének világa azonban sokkal szomorúbb, komorabb, hogysem megtalálta volna benne azt az enyhülést, melyre vágyódott. A fiatal kor tavaszálmainak immár vége volt, az a verőfényes, derült tündérvilág, melyben a képzelt leány oly kedvtelven töltötte gondatlan napjait, összeomlott mögötte s eléje tárult az élet sivataga; a jövőtől jót nem igen várhatott s csak annál jobban gyilkolta, sorvasztotta őt az — emlékezet. Kietlen pusztaság lett számára nézve mindaz, a mi előbb virágos kert volt s csak tördelte ott énekét, a hol egykor úgy megdalolt, úgy fütyörészett az életkedvnek madara; szíve, ez a gazdag, fennen dobogó szív, — temetővé lett, szép, ifju halottak temetőjévé, kiket „az élet csak meggyilkolni, de feledtetni nem tudott“ s holttesteiken ott rágódtak, ott élődtek szünetlenül az emlékezet éhes, tehetetlen férgei.

Oh bölcsék, mily nagy csalódástok,
Midőn oly bölcsen állítjátok,
Hogy nincsenek kísértetek!
Mi hát egyéb, mi, mint kísértet
Mint sírjából feljaro lélek
A multból az — emlékezet?

Szabadulni, menekülni óhajtana e kinzó légkörből, el, messze, a hol nem ismeri senki s a hol nem üldözi sem gyűlölet, sem szerelem, a hol egyes-egyedül magának élhet „a mit még sohasem tehetett, mióta tehetetlen játékszer a sors kezében“ de mind hiába! balvégzete mozdulatlanul függ felette. Nyíló, virágos tavaszban „lesütött fővel“ bolyong s nem törődik a feje felett ölelkező ágak szerelmes enyelgésével, de alatt „az árnyak kísérteties rezgését“ jól látja s szomorú sejtelem ragadja meg:

Talán azért van így, mert nemsokára
Nyugodni ott len fogok én,
Keblem kihülve és szemem bezárva
A sír mélységes fenekén,
Nem háborítva semmi földi zajtól,
Megsemmisülve porlani,
Megmentve végre az élet bajától,
Ködpáráként eloszlani.

Mit is veszíthetne még az életben? Legfőlebb az álarcot,

melylyel szenvedéseit takarja. Ha szemében föl-fölvillan az ifjuság tüze — csak „sirok fölött táncoló lidérc az.“

Miért viruljon rózsapír az arcon,
Ha sötét gyászba burkolt a kedély?
És a mosoly mit jelent ott az ajkon,
Hol szív többé nem hisz, nem remél?

Nem tud többé igaz lenni, őszinte sem s az elfojtott érzelmek, a rejtegetett fájdalom csak bizonyos szaggatott felkiáltásban nyilvánulnak nála, csak sejteti, hogy martaléka valami mély, gyogyíthatatlan kinszenvedésnek:

Ne higgy nekem, ha dallásra
Látod nyilni ajkamat,
Gondolatot főd e dal, mit
Kimondanom nem szabad.
Ne higgy nekem hogyha hallasz,
Fölkacagni engemet:
Megersiratnál, hogyha látnád.
Egy ily percben lelkemet.

A mi magát a szerelmet illeti, e nő nyíltan bevallja egyik költeményében, hogy neki csak keserű kint és gyötrelmet adott, édességeit nem érezte; másoknak élet volt az, neki a halál, s úgy érzi, mintha csakugyan már régen meghalt volna; ez e költemény egyuttal legmélyebben átérzett költeményeinek egyike:

Meghaltam én réges régen,
De nem nyugatom békében,
Kisértétként járok, kelek,
Keresve mit nem lehetek;
Keresve a boldogságot,
Mire sehol nem találok;
Mi messziről annak látszik:
Árny, mint én, mely vélem játszik.
Hogyha közelébe érek
Rémképétől elszörnyedek
S futok vissza koporsómba
Uj kinoktól ostorozva
S rám vonom a búbánat szótt
Gyászos halotti lepedőt
S várom, hogy az ég majd megszán,
Hogy majd meghalok igazán.

Ime, ilyen e nő költészetének világa, légköre. Lehetetlen e sorokat valami benső megindulás, valami mély részvét és szánalom érzete nélkül olvasni. Ez a fájdalom nem szenvedett, egyenesen a szív mélyéből szakad fel s mintha irgalomért, bocsánatért esengene. E költemények közt melyek szétszórva jelentek meg s fájdalom összegyűjtve még manap sincsenek, alig akadunk egy-kettőre, melyben nyájasabb, szelidebb hang csendülne meg, mindenütt ez az emésztő, sötét, gyakran sivár fájdalom gyászos zenéje, ezek a jajkiáltások, ezek a szenvedélyes

kitörések, a magát elsirató requiemek e komor áriái. Csak akkor enyhül meg egy kissé, ha gondolataitól menekülve gyermekei közé rohan s az anyai érzelmek szelidsége leküzdí leke benső viharát; de még ez az enyhülés sem teljes, ez is csak fájdalmas s belevegyül az emlékező lélek csöndes zokogása. Így a „Három rózsabimbó“ című mély érzéssel irt költeményében is, mely halhatatlan költőnkől rámaradt fiának s második házasságából származott két fiának van szentelve. Leroskadt, letiport leke szeretettel hajol az első fiúra, az „eltépett multnak élő bizonyosságára“ s bár az anyai szeretet gyengédségével öleli át: mi mindent kell éreznie újra átélnie ez édes kinos ölelés alatt? A „Bölcső mellett“ és az „Atilla fiam“ című versei szintén a szelidebb anyai érzelmek kedves termékei.

A gyermekszoba örömei azonban nem képesek e heves képzelmet lehűteni, e nő szenvedélyeit, fájdalmait állandó örömökre változtatni. El van kárhozva. Sorsa megmásíthatatlan. Nem talál kigázolást a pokolból, hova került, képzelve, rémei agyonüldözik, a kin összedúlja, széttépi lelkét s csak a haláltól várhatja még szabadulását:

Oh örök álom, miért késele?
Miért nem fogod be szemeim?
Nem róttam még le tartozásom,
Vannak még sírni könnyeim?

S a jótékony, a megszabadító halál csakugyan megjelent a kétségbeesett lélek e szakadatlan kiáltásaira, e szomorú hívásra s 1866. szeptember 6-dikán, még mielőtt Zoltán fia meghalt volna, kiszólitotta őt az élők sorából.

Költőnőink egyik legjelesebbje húnyt el benne. Mint nő, talány a mai napig, rejtély, melyből — mint Lauka jegyzi meg — amit ez ideig kibetűzhettünk csak tölcseré volt az isten tudja mit rejtő mélységnek. Ne ítéljünk könnyedén fölötte. Művei, melyet első sorban a Petőfi Társaságnak volna hivatása összegyűjteni s megjelentetni, még mindig kiadásra várnak s e rendkívüli szellemet csak töredékeiben ismerjük, tiszta, teljes képet róla nem alkothatunk magunknak; de a mit ismerünk tőle, az is meggyőzhet bárkit arról, hogy e nő — ha tévedett is — megvezekelt értte s mindent megérteni annyi, mint minden — megbocsátani.

Báró Wesselényi Miklósné szül. Cserey Ilona.

(1753—1830.)

I.

orunk legtisztéletreméltóbb asszonyainak egyike. A női hűség, az anyai szeretet példányképe. Életirői a Grachusok anyjával, Kornéliával szokták összehasonlítani s valóban megérdemli, hogy neve a nagy római nő neve mellett említettessék.

Született 1753-ban Erdélyben. Atyja, Cserey Farkas, nyugalmazott erdélyi udv. kancelláriai tanácsos volt, a ki Mária Terézia által sok kitüntetésben részesült s mint törvénytudó, egyike volt kora legkitünőbb iróinak. Anyja, Boros Klára nagyravágyó, vakbuzgó nő, a ki, ha céljai úgy kívánták, még a büntől sem riadt vissza.

Ilona gyermek- és leánykoráról csak annyit tudunk, hogy a nagyszombati Orsolya-zárdában neveltetett, hol a régi és az új nyelvekben, valamint az egyes tudományokban szép előhaldást tett.

Mint gyermek: élénk természetű, könnyed, játszi volt, a ki éppenséggel nem találta a magányt unalmasnak, a zárdát komornak. De mentől inkább fejlődött értelme és szive: annál sivárabbnak tünt fel előtte a zárdai élet, annál jobban elszomorította ez a minden szabadságtól elszigetelt csendes világ. Barát-ság, vonzalom, szeretet után vágyódó szive csak magában égett,

mint egy elhagyatott, magányos szoba gyertya lángja. Szerette volna megosztani érzelmeit, gondolatait valakivel s nem volt senki sem körülötte, a kihez bizalommal fordulhasson. Rokonségek után sovárgott s egyedüliségre volt kárhozthatva. A napok rendkívül hosszúaknak tündek fel előtte — minden oly egyhangú, oly egyforma volt körülötte s e mozdulatlan életet sokáig semmi változatosság sem frísítette fel. Szülei túlbuzgó katolikusok voltak, azt hitték, hogy leányuk egészen jól érzi magát azon a szent helyen, szigorú szeretettel viseltettek iránta s legfőlebb azt engedték meg neki, hogy olykor-olykor meglátogathatja a Krasznán levő rokon Csereyék családját.

Csekély engedmény volt, de mégis csak valami s Ilona megelégedett vele. Valóságos ünnep volt rá nézve, mikor megválhatott a komor zárdafalaktól s átlátogathatott rokonaihoz. Itt gyakran gyűltek össze vidám társaságok Erdély legelőkelőbb családjaiból s derülten folyt az élet. Ily alkalommal látta meg Ilona először a középkori lovagok jellemére emlékeztető báró Wesselényi Miklóst, a ki azután ábrándokra hajló lelkének eszményképe lett a zárda magányában.

Többé nem volt egyedül.

El-elvonult kis szobájába, olvasgatta kedvenc iróit, majd himzéshez, varráshoz fogott, hanem a tú egyszerre csak megállott kicsiny kezében s révedező tekintettel nézett a távolba, eszményképére, az ifju Wesselényi Miklóstra gondolva, miközben hol elsápadt, hol elpirult, hol reszketett, mintha előre megsejtette volna: mily sok fájdalmat, mennyi bánatot fog még neki okozni ez az álomkép, mikor majd — férjének nevezi.

II.

Wesselényi Miklós egyetlen fiúgyermeke volt Erdély egyik leggazdagabb s legműveltebb családjának. A férfiúi erő és szépség mintaképe, kiben a legnemesebb érzelmek a legvadabb indulatokkal társultak. Senkisémet tudta szebben megülni a lovat mint ő; senkisémet volt szellemesebb társalgó, lelkesedőbb honfi, adakozóbb, könyörületesebb ember mint ő; de más részről senkinek sem voltak nyaktörőbb, veszélyesebb ötletei mint neki; senkiben sem volt nagyobb nyakasság és dac mint benne, senki sem volt oly gögös és durva mint ő. Jelleme végletekből állott s mint Kemény Zsigmond írja róla: minden ismerését a tisztelet és megbotránkozás, a szeretet és iszony ellentétes érzelmei közt tartotta s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá s ki ma előítéletein csodálkozott, holnap belátását bámulta.

Ilyen különös férfit volt Ilona eszményképe. A fiatal lány természetesen azok közé tartozott, a kik Wesselényinek csak jó tulajdonait látták.

Wesselényi mint huszárcapitány többnyire Lengyelországban tartózkodott, később azonban örökösödési ügyei miatt Kolozsvárra ment s itt történetesen találkozott Csereynével, a ki leányát, Ionát is odahozatta Szebenből.

Az ifju báró gyakran meglátogatta Csereynét s nem csinált belőle titkot, hogy leányába szerelmes. Az anya, kinek nagyra vágyó lelkét az ifju rangja s gazdagsága végkép elbájolták, rendkívüli előzékenységgel s kitüntetéssel fogadta a szenvedélyes udvarlót s minden lehető elkövetett arra, hogy leánya b. Wesselényiné lehessen. Nagy örömmel tudósította Bécsben lakó férjét leányuk viszonyáról. A különben mogorva udvari tanácsos is szerfelett örült a dolognak. Hogyne! hisz e házasság Erdély legünnepeltebb családjával hozná rokonságba, leánya báróné lenne. Ígaz ugyan, hogy Wesselényi reformatus, de majd talán ezen a bajon is lehet segíteni. Megírta nejének, hogy csak maradjon továbbra is Kolozsvárott, fejtse ki mentül nagyobb fényt s úgy intézze a dolgokat, hogy a házasság minden áron létre jöjjön, a bárót „minden megengedett, sőt tilos módon is” lekötelezze.

Csereynének fölösleges volt ezeket megírni. Nagyravágyó volt; a fényt, pompát, rangot többnek látta mint lánya boldogságát vagy a becsületet. Lázás sietséggel akarta létesíteni e házasságot. Attól tartott, hogy valami váratlan körülmény megzavarhatja a viszony tovább fejlődését s a házasság és az arra épített légvárak egyszerre összeomlanak. Főgondja volt tehát, hogy a bárót elvonja testvéreinek befolyása alól, lemondatta a katonaságról s mivel nem volt türelme bevárni a báró kérő nyilatkozatát, mások által egyenesen felajánlotta neki Ilona kezét.

A fiatalok egybekelése azonban nem történhetett meg oly könnyedén. Nagy baj, nagy akadály volt az a vallás különbség. Protestans férfi katolikus hölgygel csak azon feltétel alatt kelhetett házasságra, hogy mind a két nembeli gyermekeit kath. vallásban neveltesse.

A báró büszke volt vallására, Csereyné pedig szívből gyűlölte az „eretnekséget.” A nagyravágyás borzasztó harcot vívott lelkében a vallási rajongással, de végre is győzött a nagyravágyás. Minden áron! ez volt jelszava. Ő ismerte az ifju bárónak nemes szívét, becsületérzését, de ismerte az szenvedélyességét is. További terveit erre építette. Leányának meghagyta, hogy bájjainak minden fegyverét használja fel a báró lekötésére. A szerelmes leány elfogadta az anyai ta-

nácsot és megtörtént az, aminek még nem lett volna szabad megtörténnie.

Ezalatt az öreg udvari tanácsos egy házassági szerződést küldött le Bécsből aláírás végett, mely szerint a házasságból születendő gyermekek közül a fiúk az apa, a leányok az anya vallásában neveltessenek. Wesselényi azonban semmiféle szerződést sem akart kötni s hallani sem akart arról, hogy gyermekei katolikusok legyenek s miután Ilona biztosító levelet adott neki arról, hogy mindennemű gyermekeinek a reformatus vallásban való nevelését nem ellenzi: nyugodtan tért vissza ezredéhez.

Ilona leveleinek egész raját röpitette Wesselényi után, kérvén őt, hogy minél előbb térjen vissza és látogassa meg őket Bécsben.

Midőn az ifju báró Bécsbe érkezett, az egész család örangyalként fogadta. Senkisémet gondolt többé a valláskülönbségre, de mindenki a lakodalomra. Az előkészületek már meg is tettek, az ünnepély napja kitűzetett, a vendégek meghivattak. Ugy tetszett: minden simán fog lefolyni. Az utolsó pillanatban azonban előállott az anya s tettetett bámulással kijelenté, hogy a főtábori pap nem akarja megengedni a házasságot, hacsak a báró kötelezvényt nem ad arról, hogy minden születendő gyermekét a róm. kath. vallásban fogja neveltetni.

Képzeltük Wesselényi meglepetését, haragját. Őt a ki még abba sem akart beleegyezni, hogy lányai legyenek katolikusok, most arra akarják kényszeríteni, hogy minden gyermekei azok legyenek! — Eltökélte magát, hogy végkép szakít a családdal, mely legszentebb érzelmeiből ily csúfos játékot űz.

Körülvették, kérlelték, magyarázgatták neki a törvényeket — mind nem használt, Wesselényi nem ingott meg elhatározásában. De midőn könyező arájára tekintett; midőn látta, hogy a leány, kit szeretett, szülei ármányának esik áldozatul: lovasias érzelme felszólalt és a kötelezvény aláírása által megmentette a szegény Ilonát.

III.

Az ifju pár — a fényes lakodalmi ünnep után — Erdélybe utazott. Hónapok multak el s Ilona fiut szült. Wesselényi miután fiát a ref. szertartás szerint megkereszteltette, nejét zsiói jószágán hagyta s visszatért ezredéhez.

Az öreg Cserey Farkas azonnal figyelmeztette az erdélyi kormányzókat, hogy unokáját atyja reverzálisa értelmében a kath. vallásban kellene neveltetni. A papság, habár az anya katolikus volt, komoly lépéseket tett arra, hogy a gyermek

elvételessék tőle. Erről Wesselényi is értesülvén, bucsut mondott a katonai pályának, s visszasietett hazájába, hogy erejét annak és családjának szentelje.

Zsibó megérezte, hogy hazaérkezett a várur. Zajos mulatságok váltották fel egymást. „Szilaj lovak patkói verték fel a csendet, vadászkiáltás harsogott a mezőkön. Fegyverzett cselédek jártak föl-alá az udvaron. A rozsdás család-ágyuk előhozattak. Katonailábra tétették az egész környezetet. És a középkor arisztokratikus durva erkölcei, Voltaire munkáival együtt, melyeket a férj — és a bibliával, melyet a nő szeretett: bevitettek a zsibói lakba.“

Wesselényi legkedvesebb mulatsága a vadászat és lovaglás volt. Hajmeresztő ugrásokról, kocsi- és lábtörésekről, céllövészeiről és kalandjairól sokat tudott beszélni a világ.

Neje gyakran tett neki ilyenkor szeretetteljes szemrehányásokat; kérte, ne tegye magát szerencsétlenné, tekintsen az ő aggodalmaira s gyermeke jövőjére; hagyjon fel a kockázató örületes mulatságokkal s figyelmeztette őt azon veszélyre is, mely Bécsből fenyegette őket. Jól tudta, hogy atyja nem hagyja abba a dolgot s a papok mindent elkövetnek, hogy férje a kötelezvény meg nem tartása miatt legalább is kellő büntetésben részesüljön.

Wesselényi imádkozta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt — írja róla Kemény — két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szive volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúbb. Ilona pedig, a női hűség e költői képe, az áldozó szeretet s eltitkolt aggályok martaléka, nyugodt vidám arccal járt a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sírjára ültetve, egy szent kereszt a tüzhányó hegy tetején, mely a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szemeire emlékeztet; oltárkép a szenvedélyek keresztutain, melyet a művész keze azért teremtett, hogy a mélyen-csendes vonalak istenerejével visszadöbentse a vad indulatokat s ha kitörtek, könyekbe olvaszsa fel. . .

IV.

Wesselényi a zajos és életveszélyes mulatságok közt nem igen gondolt a katolikus papokkal s azok cselszövényeivel. Pedig a dolog sokkal komolyabb jellegű volt, mintsem tréfára lehetett volna fogni. Ilona sejtelméi nem voltak alaptalanok: a papság már a királyi udvarhoz is felterjesztette Wesselényi reverzálisát.

Midőn a zsbói várurnak második fia is megszületett, a zilahi kath. plébános megjelent Zsibón, hogy a gyermeket megkeresztelje. A bárói udvarba azonban nem mert bemenni, hanem egész papi ornatusban föl-alá járkált az utcán, ez által akarván jelezni a családnak, meg a falubeli lakosságnak, hogy keresztelni akar. Wesselényi nem vett róla tudomást; egyszerűen előhivatta a zsbói ref. lelkészt s reformatus szertartás szerint kereszteltette meg második fiát is. A zilahi plébános azonnal tudatta ez esetet a nagyváradi püspökhelyettessel, a ki azután Wesselényi „vakmerő merényletét“ föl is jelentette az erdélyi kancelláriánál.

Ezzel megkezdődött a pör s Wesselényi nemsokára utasított, hogy „becsületszavának meg nem tartásáért, mágnáshoz és nemeshez nem illő állhatatlanságaért, a királyné, Mária Terézia nevében komolyan megpirongattatva fizessen 300 drb. aranyat, azonkívül köteles legyen Zsibón a maga költségén egy kath. kápolnát építtetni, azt minden szükségesekkel felszerelni s az odarendelendő kath. káplán fizetéséről gondoskodni. — Továbbá: ha b. Wesselényi reverzálisának ellenére gyermekeit a kath. hitben neveltetni nem akarná azok tőle elvételén, nagyatyjuknak, Cserey Farkasnak adassanak át s a rájuk való felügyelés az erdélyi kath. püspökre bizassék.“

E rendelet végrehajtásával a kormányzék bizatott meg. Csak egyet engedett el a királyné Wesselényinek, — a 300 drb. aranyat.

Szegény Ilona, ismervén atyjának a kath. valláshoz és a kir. udvarhoz való ragaszkodását, remegett a bekövetkező szerencsétlenségektől. Anyai szívére nézve semmisem lehetett volna borzasztóbb, mint ha gyermekeitől megfosztják. És valahányszor arra gondolt, hogy férje túlheves természete még újabb bajokkal is tetézheti az eddigieket: mindannyiszor a legnagyobb csüggedés fogta el.

A véletlen némileg segítségére jött s megenyhítette aggodalmait. Az ítéletet kimondó királyné, Mária Terézia meghalt s helyébe a vallási dolgokban szabadelvű II. József lépett. Wesselényi és neje folyamodást nyújtottak be a császárhoz, melyben leplezetlenül elmondták a kényszerüleg aláírt reverzális történetét. Wesselényi a maga részéről beismerte e folyamodványban, hogy „erősen hibázott és jelleme ellen cselekedett,“ midőn a reverzalist aláírta; kéri a császárt: védje meg őt ipja csalárd üldözéseitől s engedje meg, hogy gyermekeit saját vallási elvei szerint maga nevelhesse fel.

Az erdélyi püspök azonban már akkor előre gondoskodott Bécsben, hogy e folyamodásnak eredménye ne legyen. A császár nem határozott a dologban, hanem az ügy elintézését a kancell-

láriára bízta, itt pedig Wesselényi ellenségei vették azt kezökbe. Ezek aztán sajátságosan furcsa véleménynyel terjesztették fel újra a császárhoz. A többek között még azt is rosszalólag említették fel, hogy a Wesselényi család eddigelé megmaradt tiszta kálvinistának, tehát annál inkább méltó a büntetésre a folyamodó Wesselényi. És II. József, dacára hogy a világ őt igazságos fejedelemnek ismerte, megerősítette a kancellária véleményét; az erdélyi püspök pedig vérszemet kapva kérdőre vonatta Wesselényit; mért nem tart felesége mellett egy kath. hitű szobalányt? Erre aztán a férj helyett maga Ilona válaszolt, kifejezve álmélgódását a kormánynak kéretlen gondoskodása felett, hogy még háztartására is kiterjeszti magas figyelmét, melyet azonban köszönettel elenged s itthon majd csak továbbra is tetszése szerint fog cselekedni kegyes engedelmmel.

Ilyen világ volt csak egy rövid századdal előbb Magyarországon.

V.

Wesselényi ellen megkezdett a végrehajtás. Eközben újra született egy gyermeke, ezuttal leány, akinek megkeresztelése megint nem folyhatott le baj nélkül, mert Wesselényi semmiképpen nem volt hajlandó gyermekeit a kath. hitben neveltetni. Az új nagyváradai püspök, Kollonics László a zilahi plébánost azonnal Zsibóra küldötte, hogy a gyermeket a róm. kath. szertartás szerint keresztelje meg, de a báró nem bocsátotta a papot magához. A gyermek egy ideig kereszttség nélkül maradt, miközben az erdélyi püspök is beleavatkozott a dologba s komolyan intette Wesselényit, hogy tartsa magát a reverzálishoz. A báró azzal felelt, hogy ismét előhivatta a ref. papot s azzal kereszteltette meg leányát — Polyxénának. Az erdélyi püspök azonban nem nyugodott addig, míg Wesselényit oda nem kényszerítette, hogy a leány a kath. szertartás szerint is megkereszteltessék.

Ugyanezen időben érkezett meg Zsibóra a nagyváradai püspök által odarendelt Komáromi Dávid, minorita, mint Ilonának udvari papja. A báró nem adott neki szállást, hanem a helységben rendelt számára lakást s pénzzel fizette őt. Komáromi lelkiismeretesen végezte feladatát s szíve szerint gyalázta a más hitűeket, hogy a kath. vallás magasztosságát annál jobban bebizonyítsa Ilona előtt. Ilona borzadni kezdett azon keresztény vallástól, mely erőszakkal akarja üdvözíteni a lelket s folyvást tapasztalván szüleinek rossz indulatát s a kormánynak és a papságnak férje ellen folytatott zaklatását: a kitérés

gondolatával foglalkozott, annál is inkább, mert az áttérésre vonatkozólag a II. József által kiadott türelmi parancs semmiféle tiltó határozatot nem foglalt magában.

Megtette hát a végzetes lépést, melytől szabadulását s nyugalomát várta, de a mely ránézve csak újabb szenvedések kutforrása lett. Felhivatta a várba káplánját, Komáromi Dávidot, a ref. lelkészt s még két megyei táblalibrát, mint tanukat s az udvarhoz tartozó összes nép jelenlétében ünnepélyesen kijelentette, hogy ezentul a ref. vallás követője kíván lenni, azután az uri szent vacsorát a szokásos módon felvette s magát a zsibói ref. papnak ajánlotta.

Az udvari káplán, Komáromi, szégyenkezve s haraggal távozott Zsibóról térítői működésének ily meglepő eredményére éppen nem lévén elkészülve. Képzeltetni, hogy e váratlan fordulat hírét mily arccal fogadták az öreg Cserey, meg a két püspök! Az apa elsiratta leányát, mintha az elveszett vagy meghalt volna, az erdélyi püspök kiméletlen hangu levelet írt a miért Ilona „szemtelenül elhagyta az anyaszentegyházat“ s fenyegette, hogy a dolgot nem hagyja abba. Hasonló módon — csakhogy fenyegetések nélkül írt neki a nagyváradi püspök is.

Ezután minden követ megmozgattak, hogy Ilonának mentől több keserüséget okozzanak. Az erdélyi püspök kieszközölte a császárnál, hogy az áttérni szándékozók hat heti oktatás alá essenek s Ilonára különösen azon rendelet adatott ki, hogy a hat heti oktatás céljából a nagyszzebeni zárdába küldessék, gyermekei elvétessenek s neveltetés végett nagyatyjuknak adassanak át.

Ilona istenben vetett bizalommal nézett sorsa elé. A felfolyamodásoknak nem lett eredménye; a szigorú rendeletnek engedni kellett. Ehhez még új szerencsétlenségek is járultak s a gyenge asszonynak valóban roppant lelki erőre volt szüksége, hogy a csapások súlya alatt össze ne roskadjon. Két idősebb fia, István és Adám, halálos ágyon feküdtek, férje pedig oly kihágást követett el, mely miatt a császári katonaság valóságos hajtóvadászatot tartott ellene. Wesselényi ugyanis a szomszédos Gorbón lakó gr. Haller Jánosnak kastélyát mintegy háromszáz fegyveres emberrel s a rozsdás családi ágyukkal valóságosan megostromolta s bevette. Haller udvari ember volt s csak életveszélylyel menekült meg a komolyabb bajból. Ez erőszakos középkori tett nem maradhatott visszatörlesztés nélkül. II. József katonai erőt rendelt Wesselényi üldözésére s a bárót Dátoson, anyja rokonainál el is fogták s kötözve vitték Kolozsvár felé. Ily helyzetben találta őt Ilona, ki Kolozsvárra rohant férje elé, mi alatt két beteg gyermeke csakugyan meghalt. Ezen

hármás családi gyászhoz még az is hozzá járult, hogy a holt gyermekek felett új vitát kezdtek a papok: minő szertartás szerint temettessenek el? Az egy időre szabad lábra állított Wesselényi, nem törődve az utólagos kellemetlenségekkel, a reformatus pap által temettette el őket.

Wesselényi hazaérkezik fogságából.

VI.

Ilona, miután még egy gyermekét eltemette, N. Szebenbe utazott, hogy a császári rendeletnek eleget tegyen. Felfolyamodott, hogy tekintettel gyengélkedő és terhes állapotára engedjék meg neki magán-szállást fogadni, kérelmét azonban nem hallgatták meg, sőt az erdélyi püspök szívtelensége annyira ment,

hogy sógornéja, b. Bánffy Györgyné is eltiltatott mellőle. Két heti zárdái kinzás után aztán megengedték neki, hogy saját cselédjei szolgálják, férje koronkint meglátogathassa s a klastromból néha kimehessen a szabad levegőre.

Vizi nevü pater tanította öt hat hétig a szeretet vallásának tanaira; a sanyaru oktatás végeredménye az volt, hogy Ilona újra kijelentette, miszerint „lelke nyugalma egyedül a helvét hitvallásban találja, annak igazságáról teljesen meg van győződve, ezért eltökélett szándéka: haláláig ezen idvezítő hitben megmaradni.“ A vallás miatt aztán tovább nem is háborgatták.

De alig kezdett örülni szabadságának, beborult fölötte ismét. Férjét a gorbói merényletért fogságra ítélték s a kufsteini várba szállították.

A szerencsétlen asszony fájdalmihoz a rámaradt birtok kezelésének óriási gondjai is csatlakoztak. De nem esett kétségbe. Férje honnléte alkalmával csak a háztartás apróbb ügyeivel vesződött, most minden teher vállaira nehezedett. Kezébe ragadta hát a súlyos kormányzás gyepelő szárait s bámulatos kitartással, tapintatossággal iparkodott renddé formálni a kaoszt. Most volt életében először magára utasítva, tanulnia kellett jóformán mindent s erélye diadalmaskodott az akadályokon. Még a földmivelés is az ő személyes és közvetlen felügyelete alatt folyt s az urodalom jövedelme rövid idő alatt a régi volt, míg adóssága naponkint apadt. Még a világhírű ménesben sem történt semmi baj, Ilona maga nézett utána s rajta volt, hogy férje hagyományos eljárásait a lőtartás és idomítás körül pontosan végrehajtsák. A balvégzet megedzette lelkét s férfierővel küzdött le minden akadályt. Arcáról visszatiltá a fájdalom külső jeleit mondja Kemény, szívébe zárt minden kint s nem egy ujkori Penelopét látunk benne, a ki a mit nappal könyvek között sző, éjjel szétbontja, hanem egy ótestamentomi nőt, egy magas jelenetet a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tön, hogy egy tervbe szőjjék fel szívök vágyainak, lelkök gondolatainak fonalszárait.

A férfierőt igénylő gondok közepett még egy gondolattal járt, kelt, aludt el és ébredett: hogy férjét megszabadítsa. Szebent, Bécsset egymásra járta, tett, fizetett, beszélt és sírt, mindent elkövetett, hogy férje börtön ajtait megnyithassa. De ez csak négy hosszú év múlva sikerülhetett.

Megtörtént hát a várva-várt viszontlátás. Wesselényi mindent úgy talált Zsibón mint midőn elhagyta, mintha csak egy rossz éjszaka vad álmái után ébredt volna fel. A zsibói kastély a régi lett újra s Ilona örömei és szenvedései újra megkezdődtek, sőt még élesebb fájdalmak és örömök, mert a család azon

örömben részesült, hogy fiú született, ép, izmos, sokat ígérő észtehetség, egészen az apa hajlamaival, szenvedélyeivel, egészen a magát bálványozó apa képére és hasonlatosságára. A fiú spártailag neveltetett s ezt Ilonának csak helyeselnie volt szabad, dacára, hogy e módszerben sok volt a vérfagyaláló. Csak egy jelenetet említünk belőle:

Egy napon Wesselényi lovai közt áll, kis fia is odavetődik. „Ülj fel fiú!“ Szól hozzá az apa. „Félek!“ válaszolt a fiú. „A Wesselényieknek nem szabad félni, mennydörgött az apa s megragadta gyermekét, a szilaj mén hátára vetette e szavakkal: „Tartsd magad!“ miközben megcsapta a lovat ostorával. A ló elrohant a gyermekkel s képzelhetni, minő kinokat állott ki az anya minden percben fiának halál hírért rettegvé. A kis Miklós azonban jól belekapaszkodott a ló serényébe s ép tagokkal érkezett vissza, kacagva beszélve el anyjának a kalandos sétalovaglást.

Wesselényi bár imádta nejét, ilyesmikkel sokszor megkeseríté életét. A rendkívüli férfiú végre sok viszontagság után 1809-ben meghalt s Ilona ez időtől kezdve sohasem mozdult ki Zsibóról. Férje emlékére, szeretete s határtalan tisztelete jeléül, jobbágyait mind felszabadította; özvegyi éveit pedig áldásos munkában és tevékenységben élte le. Társasága a biblia, a hirlap s a könyvek voltak. Magába zárkozott és egyedül fiának élt, az egyetlen öröme, mely átélte szenvedéseieért kárpótolta. Ő nevelte fel a hazának az ifju Wesselényi Miklóst, az államférfit, a közelmúlt idők egyik büszkeségét. Az anya még megélte annak első nyilvános szerepléseit s hallotta a nemzet tapsait, melyekkel e föllépést üdvözölte. Urodalma kormányát, melynek adósságát félmillió váltóforinttal apasztotta özvegységében, sietett fiával megosztani. Az ifjú Miklós gazdasági reform tervei azonban nem igen voltak inyére és gyakran szereztek neki keserűséget. Ő mindenhez ragaszkodott, a mit férje ráhagyott, fia pedig széles ismeretei s dús tapasztalatai alapján minduntalan ujtott valamit. És valahányszor a reformtervekért egy-egy fa kidőlt mindannyiszor életfónala egy-egy szálát érezte szakadozni.

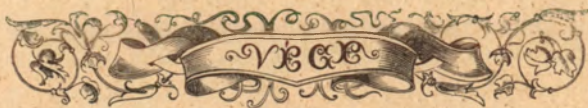
Igy folyt le e nő viharos élete; a férj s a fiú tevékeny pályája örömeiben és fájdalmaiban közelről osztozva. Láttá férjét föl és letünni Erdély politikai egén, láttá feltünni fiát s ragyogni pályája hajnalán: e ponton lepte meg őt a halál, életének 77-dik esztendejében.

Mi volt e nő mint anya: fia leginkább jellemezte őt bánata végtelenségével, melynek jeleneteit csak festész ecsetelhetne volna. Mikor meghalt, fia rázárta az ajtót s amint volt, födetlen fovel, könyzapor közt a roppant hideg dacára a hegyeknek indult, a rengetegnek, kisírni bánatát. Urodalma nyolc falujá-

nak minden határán látták e két napon, míg a temetés órája megérkezett.

Eltemette anyját atyja mellé.

A sirbolt nyílt ajtaja elé máglyákat rakatott s éjjelenként maga állt az égő máglya mellett vesékig ható gyászszal gyászolva azt az édes anyát, a ki atyjának épp úgy őrangyala volt mint neki s akivel a szeretetnek, a szívjóságnak egy egész világa omlott le körülötte.

MOLNÁR BORBÁLA.

(1760—1825.)

h be jó itt — — — — —“

„Oh te kedves, zöld sötétség, titkaim meg-
hittje! mely édes alattad az ábrándozás.“

„Jövel édes borzódások órája! estvéli
szürkület, mikor az elmém oly mélyen elan-
dalodik és képzelődésem a véghetetlenek

tartományait járja.“

„Oh képzelődés, a te ized mindenkor gyógyító.“

Körülbelül e szavakkal vezeti be Kármán a mult század
utolsó felének fenkölt lelkü hölgyét Fannit, ezen, szerelemben ki-
égett gyémánt szívet. Kissé különösnek tetszik ez a wertheri
hang, de a mennyiben csak a beszéd az ember személyes leírása
lehet, Kármán való rajzát iparkodik adni, a XVIII-ik század
egy mélyen érző, kontemplációra hajló magyar hölgyének,
mert ne feledjük, hogy a szóban forgó század, a bölcsészet
százada volt.

A hozzánk érkező nyugati szellő elhozá szárnyain a világ
és emberiség nagy kérdéseiről elmélkedő genfi bölc eszméit,
és termékenyítő lelkek talajába veté azt. Elérkezett a gondo-
latok szabadsága, mindenki gondolkozott, és a karteizianizmus
„cogito ergo sum“-jában olyatén cserélték föl a szavakat, hogy,
„vagyok,“ tehát gondolkozom.

Hölgyeink is böven kivették részüket e gondolatvilágból,
söt elzárt sorsukra és természetükre utalva, talán még jobban,
mint apáink.

De józanabb észszel és higgadtabb vérmérséklettel meg-
áldva, mint francia nővéreik, nem eveztek be a „negédes“-
ségbe, hogy a felületesség lihegő „szandolinjával fölfordúlva“
pórus járjanak.

Bizonyos lelki fönség, vallásos áhitat, kegyesség és méla kedély éles határfalat húzott a mi gondolkozóink, és a precízök salonszellemei, sőt a mult század leszűrt hevű francia női közt.

A XVIII-ik század francia hölgye még mindig kacér, becsvágyó, ingyencz és fantasztikus.

A hová csak megy mindenüvé magával viszi budoárja parfümjét, és ha esetleg delnö, a gondolkozás, töprengés helyett elszórakozik otthonn a maga három csecsebecséjével: a házi baráttal, mopszlival és az abbéval.

Sokkal inkább szeret élni, mintsem gondolatokba, eszméletekbe mélyedne. A szemlélődés önmagával elégedetlenné teszi a lelket, melankholiába ejti a kedélyt. Már pedig ő ezektől irtózik mint az unalomtól. Ha mégis valami memento mori adja elé magát, elméláz egy óra negyedre, és ha végül az élet szinjátéka nem tetszik neki — megy az operába.

De nem csoda. Nevelés a második élet, és a helyzeteknek, alkalomnak az emberi tehetségek mikénti kifejlésére rendkívüli befolyása van. Egyidőben a francia Akadémia oly pályaműnek adta ki a díjat, mely e kérdésre, haladt-e az emberiség a civilizációval, „nem“-mel felelt. És különös. A francia társadalom mégsem félté a pallérozás óriási arányokat öltő vívmányaival önnön erkölcsi értékének sülyedését, de igen is, a polgárosúltsággal járó árnyoldalak apáink előtt kétes színben tüntették föl, a jelen századot fölvirrasztó civilizációt. És hogy, hogy nem, nálunk elvvé lett a mult századi középosztálynál, a leányokat irni nem tanítani. Nyilvánvaló hogy a szellemi kifejlődés eme hathatós eszközeinek megvonása csak annál inkább utalta a nőket önmagukra, és a cellai egyedüllét kifolyásaként az elmélkedésre. Igen illő háttér végül a filantrop XVIII-ik század előszeretete a bölcsészet iránt és legkevésbbé lesz okunk bámulat tárgyává tenni amaz életigazságokkal fölösen túlterhelt hangot, melylyel irónóink akkortájt bizalmas költői levelüket és kedélyes csevegéseiket iparkodtak magvasokká tenni.

Vegyük ez időszak magyar irónó-triasának akármelyikét, piros fonalként húzódik át ez költészetükön. Egyéni temperamentum, kedély és föllépési időszak Molnár Borbálát avatja föl közülök leginkább a mondottakat illetőleg.

* * *

Emlegettük feljebb, hogy Kármán „Fanni“-jában csak iparkodott a mult század eszmegazdag magyar hölgyét bemutatni, de tökéletesen nem számolt meg a témával. Nem, mert túlságos benne az affektáció, szemben a „mély kedély“-lyel, és habár filozofiai eszméket penget, nem annyira bölcs, hogy élet

filozófiája lehetne. Mult századbeli hölgyeink — nő létükre is — sokkal könnyebben dacoltak meg az esélyekkel.

De kellett is nekik. Szemlélődő lelkük nagyon sokat foglalkozott istennel és természettel. Már pedig a lélek ereje istentől jő, és mert bennük szívnemesség józan észszel társult, az életet túrni tudták úgy a mint volt. Ez csak egészséges tárgyilagosság, bölcsészeti közöny, a tökéletes paszszivítás vagy éppen fatalizmus legkisebb árnyalata nélkül.

A bölcsészeti önmérsékletre és nyugalomra az istenes Bethlen Katán kívül keresve sem lehetne a mult század magyar nőalakjai között találóbb példát fölhozni Molnár Borbálának a szenvedések iskoláján keresztülment életénél.

Mint egy jómódú reformatus pap leánya születik 1760-ban Zemplénmegyében Sátoralja-Ujhelyen. Saját szülei tanították olvasásra és tartották távol az iskolától, nehogy tanuló társaival közlekedvén, fogékony esze ellesse az írás mesterségét, a minden női cselszövények kútfejét. E balvélemény a kor előitélete volt, mitől nagyon nehéz volt a felhivatkozás a leánygyermek vaskalapos apáihoz. Nagyanyáink mosolyogva regélik el miként tanulták a betűvetést náddal, vagy seprüköróval a porban, a kert fövenyén, esetleg a sima, tiszta havon. Szentül hitte a ház ura, hogy az írást tudó leány, nem írhat mást szerelmes leveleknél. Hogy pedig a ház szerelmi turbékolások póstája, plane titkos póstája legyen, azt nem engedte meg a becsület.

Borbálának későbbi pályatársával, a Kazinczytól „Malvin“-nak nevezett Dukai Takács Judittal történt, hogy mint serdülő leányt versírásnál lepte meg atyja. Képzeltetni a kis író kritikusan helyzetét a bámuló atyával szemben, a kinek még csak fogalma sem volt leánya írástudói tehetségéről. Persze, Judith rögtön térdre hullt, és összetett kezekkel esdés ki apjától a bocsánatot, ha már azt a nem istenszerű dolgot találta elkövetni, hogy írni tanult. De a jó lelkű és világos fejű apa gyöngéden emelé föl síró leánykáját, és megfenyítés helyett szent kötelességének ismerte buzdítani, ösztönözni.

Mennyivel másképp állottak Borbála viszonyai! Pedig az ő atyja is eléggé érett lehetett volna arra, hogy az írás fölül táplált balvéleményt levetkezze, mert lelkész hivatalt viselt. Hiába, a szép elméjű Borbálának, magának kelle szakítani e hazugul indokolt előitélettel, és egyedül kényszerült sajátjává tenni az írást, hogy napról-napra rohamosabban torlódo érzéseinek szabad utat engedhessen. Már-már tizenhét éves, kifejlett hajadon volt, a mikor egy napon leirhatatlan örömmel tapasztalá, hogy folyékonyan vezeti a tollat. Ekkor lelte föl eszményét egy lelki és testi szépségekkel megáldott fiatalban. Titkon, asztalfiókja számára irogatta, érzelmeitől duzzadó verseit —

hozzá. Oh, ha még ekkor sem tud írni, talán meg kellett volna örülnie !

* * *

Hogy a házasságok az égben köttetnek, Borbálánál nem igazult be. Mint Kármán „Fanni“-ja, úgy ő is erőszakkal fosztatott meg szíve ifjától, és valamint Fanni megtört rideg apja mellett, úgy ő sem volt szerencsés ismerni azt az anyai tapintatot, mely ösztönszerűleg jelöli ki gyermekének a boldogság útját... Számitó anyja egy krajnai származású vagyonos embernek, állítólag sertéskupecnek szánta. Szegény áldozatbárány; addig érvelt és replikázott, míg az általa „sehonnai“-nak nevezett kérőnek kiadták a z útilapút. Érdekesen emlékezik meg róla, versekbe foglalt „Önéletirat“-ában.

—————
Nyomorult sorsomat én is jól ismerem,
De mégis különböz a tiédől vérem
Lakos*) volt az atyám, s' nem volt sehonnai
Egy szegény köznemes, nem pedig krajnai
Magyar és nem olyan tót — — —
—————

Helyheztetve legyek bármily rangban
Hígyjed, nem tisztelek férjet egy bitangban
—————

Menj el, mert házunkat haszontalan járod
Mert Borbála nem lesz soha a te párod.“

Hogy kihangzik ebből a magyar születésére önérzetes szív büszke szavával a saját nagyság öntudata is, az „Én Molnár Borbála!“

De mindez ékes titulusra a kupec ném tágitott. Plátói atmoszférával igyekezett magát körülvenni — hátha így sikerül majd. Hallott valamit a szentimentalizmus hatásáról a női lelkekre. Színpadi állásba vágta tehát magát és nagy páthosszal kezdett deklamálni:

„Látom a lányasszony keresi végemet
Kívánja hogy mások csúf példája legyek
Maradjon békével — én — halni — elmegyek“.

(„Önéletirat“)

Csakhogy a drágalátos kérő hoppon maradt. Mert Borbála nem volt francia hölgy, a kinek szívét az elmésség és vakmerőség ostromágyuival be lehet venni, sem pedig német, a ki sonettekre és öngyilkossági hírekre elájúl, hanem igen is olyan, a ki minden szavával a szeg fejére üt. És a mikor elhangzott az utolsó

„— — — én — én — halni megyek.“

Borbála boldog utat kívánt hozzá.

*) Honi.

„— — — Eredj halni! im kötelet adok
Ha nyakadra fejtéd vigabban maradok.“

Ezt hallva a völegénynek való

„— — — mérgében a nyelvét is rágta
Elment, nagy dühösön az ajtót rám vágta.“

írja a menyasszony.

Borbála tehát ismét boldog volt. Ha nem is egészen — mert a valóság nyilaitól sebzett idealizmusa, folyton első kedvesére emlékeztette — de annyira mennyire mégis boldognak érezte magát, mert nem kellett tartania többé a tolakodó kérő szerencse próbálásaitól. Hanem ez csak ideig-óráig tartó pünkösdi királyság volt. Hasonló a sötét éjben fölcikázó villámhoz, melynek kilobbanása után a sötétség még kísértetszerűbbé válik. Szegény Borbála! Csöbörből vederbe.

Alig mult tizenhét éves; szülei folytonos unszolását kikerülő egy szintoly tehetetlen, mint nyers modorú emberrel lépett házasságra.

Oh, milyen arasági idő volt az! —

Siralommal írja idézett versében, hogy:

„Remélt vig napomat váltván komor estve
Homlokomon ki van szivem kinja festve“

„Sokszor ágyamat is úsztattam könnyemben
Sok bús gondolatok habozván szivemben.“

„Engedetlen leány nem akartam lenni
S halál volt az anyám kívánságát tenni.“

Két válságos helyzet. Akár melyiket is csak szerencséje árán választhatja. De ő jó leány volt, hű leány volt — leszámolt a boldogsággal és határozott. Ő keserítse meg szülei napjait, és vétkezzék az isten ellen, az isten szent törvénye ellen, a rajongó protestáns leány? Soha!

Eldobta hát a földi üdvöt az égi üdvért.

* * *

Ha a házaseleti boldogság a kölcsönös kiméleten, lelki rokonságon alapúl, akkor Borbála nem élvezé ezt.

Elérte hát hogy férje is volt. De milyen férje!?

Balvégzete olyanhoz csatolta, ki a maga parlagi szépségével Cátó mindazon kívánalmának megfelellerhetett ugyan, melyet a katonától várt, de egy művelt lelkű nő igényeit ki nem elégíthette. Szavának hangja, és arcának vad tekintete is félelmetes volt bárki előtt.

S ha a szellem — Sévigne marquise szerint — méltóság, nyilvánvaló, hogy a férj fizikai hegemoniája akcióba jött egy másik fölényvel, nejének szellemi erejével, és kész volt a

családi különhúzás perpetum mobiléje. Minden magasabb érdeket visszautasító férje csak az anyagnak élt. Képzeltetni, hogy Borbála tökélyt szomjazó eszméi mily szárnyaszegetten csappantak össze.

Hanem a nő nem azért nő, hogy ne túrjön; és Borbála is nő volt. Ő is viselte hát a szenvedésteljes élet kínterestjét. Jól tudta, hogy a menny nem költözik le a földre azért hogy valakinek örökké tartóvá tegye a túlvilág üdvét. Szegény Borbála! arra kelle neki jutni hogy önnön magát vigasztalja. Fájt, végtelenül fájt neki a sors ridegsége.

Hanem azért panaszhelyett hallgatott mint az erdők madara. Saját szülei nehezteltek rá. A nőt okolták a férj vérgisértő modoráért. Így hát árva is lett, félig kitagadott. Csak keble istene, a költészet maradt hű hozzá, és feledteté árvasága keserveit a legutolsó pillanatig. Ez nyújtott vigaszt és hitet szenvedő lelkének, és sajtó szívének csitító balszámot.

Pedig hitvesi kötelmeinek mindig megfelelt és sohasem esett az egyeszméjűség betegségébe. Tudta, mi a háziasszony valódi hivatása és hatásköre. Sütött, főzött, varrt, öltött, és három kicsi gyermekét gondosan nevelgette. A szellemi távolság mely kettőjük között létezett, mintegy ösztönszerűen provokálta férje ellenszenvét, és ez, egy alkalommal öt íróasztalánál lepvén meg, kiméretlenül ragadta föl rendezett verseit és tűzbe dobta. E naptól kezdve óvatosabb lön Borbála. Homály alá kelle takarni lelke fényét, titkos rejteken emelnie oltárt, hogy áldozhassék, mint a más istent imádó. Némely növényt maga a tél sem képes megsemmisíteni, virúl az a hó alatt is, ime, ilyen a költészet.

Jól mondja e boldogtalan nővel analóg sorsú Fanni: „Szeregetlenség! a te hideged kinosabb az elkárhozottak kénkövénel.“

Milyen lelki erővel rendelkezhetett Borbála, hogy végzete kinos tudatában össze nem omlott! Egy fedél alatt, egy kenyereget enni a férjjel, és nem szerettetni! Bizony ez a legkeserűbb szó minden szavak között. Szinte égni látszik a mikor kimondják. Nem szerettetni, több mint a téboly, fájóbb a sorscsapásnál, és sötétebb a halál feketeségénél, mert az örült is vonszolja az életet, de nem tudja hogy esze darabokra tört, és az a kit nem szeretnek, akaratlanul is érezni kénytelen a szeretetlenség sivárságát.

Más, a boldogtalanosság e fokán az egész világot kárhozzatná. Ő a bánatot búval ette, azért mégis elmondja magáról:

„— — — még olyan bánat szívemre nem hatott
A mely facsart volna szememből könnyeket.“

Keservében a még keservesebbekre, és isten irgalmára gondolt, akkor azután lelke hullámcsapásai ujra színre verődtek.

Sokkal inkább vérében volt a stoicizmus, mintsen búdalt zenghetett volna: Vaj, kinek ne jutna itt eszébe a szenvedésében is Jehova fenségét hirdető Jób?

Századunkban hova tovább kezdik belátni azon örök egység törvényét, melynek a családban kell alapot vernie. A jelenkor nagy humanistái az összejátszó természeti erők analógiájára, az összhangzatos családi lét benső szabályait fejtegetik. S a hogy Newton, Descartes, Pascal vonzódásra vezetik vissza a világ rendjét, szintúgy Michelet, Legouvé és Laboulaye is a vonzódás, a szeretet tanának szereznek propagandát. Filozofiai dogmájuk: „A családi triász (a gyermeket beleértve) teljes fenségében álljon fel!“ Az-az, a férj és nő ne csak érzelemben, de gondolatban is közeledjék egymáshoz. Az arany középutat e két szükségesség arányításában nem mindenkinek adatott eltalálni. Vagy a nő, vagy a férj vét ellene. Az eszmeiség túltengése a maga hidegségével dermeszteni szokta az érzelem finom hajtásait; s mert a nő mint egy érzelmekből alkotott filigrán, nála a mély eszméjűség kirívósága bizonyos visszaható elégedetlenséget szül, vagy mint mondják — előli nőiségét.

Tudvalevő dolog, hogy a fenhéjázó tudósnök mily kérlelhetetlenül zúditák magukra Molière szatiráját. Manapság is a nőt azon felületes műveltség választja el férjétől, melyet esetleg növelésben szerzett. Csillogni akar. A férfit, ki a realis élet prozájában él, maga után vonszolja, hogy miután kifáradt testileg, fáradjon ki lelkileg is. Viszont sokszor esik meg, hogy az otthon bizalmas estvéit fölébe helyezi a férj a politikai világ pipafüstös élvezetének. Ez esetben kétségkívül joga van mindkettőnek megbontani a házi rendet, a házi békét. De hát Borbála hanyagolt-e el valamit? Ó a költészetet csak mellékélvezetként űzte. Kiváló gazdasszony volt, és mindenek felett takarékos. Soha sem szünt meg otthonias tevékenységü szerető nő lenni. Semmi tekintetben nem volt oly férfias, mint barátja és költőtársa Ujfalvy Krisztina, kivéve egyet, a bajok elviselését. Nem kedvelte a férfi sportot, kalandjai sohase voltak. Egyáltalán nem „szivarfüstös Omphale“ mint Sand George. Nőnek született, annak is maradt.

Tizennégy évi vesződség után végre sikerült neki a hatóság segélyével, magát a kelletlen tehertől megszabadítani. Kimondhatatlanul vágyott már elszakadni létének kicsinyes viszonyaitól, és főöhaja volt lerázni magáról a bilincseket, melyek egy szellemileg sokkal alacsonyabban álló férjhez kötik, a ki még e mellett gyűlöletes érzelmet is táptál iránta. Külön váltan élt tehát tőle, gyermekei körében míg nem sokára rá a halál e marcona embert elragadta. A halálhír vételekor — még mint hódítani képes özvegy — egy abaujmegyei faluban összehúzva élt örökségén,

beteg édes anyját, a ki oly tapintatlanul dobta egy szeretetlen emberhez a lehető leggyöngédebben ápolva.

Rövid időre férje halála után, sikerült megismerkednie egy „nagy lélekkel bíró drága grófnő“-vel (így nevezi barátója Ujfalvy Krisztina) gr. Gyulai Mikes Annával. Ez ismeretséget gyors hirre kapott verses leveleinek köszönhette.*) A grófnő legalább három havi vendéglátásra meghívta magához Apafájára. Borbála engedvén a kérelemnek gyermekeit édes anyja gondjára bízván utra kelt. Erdély e lelkes főrangú hölgye várakozásán felül fogadta a szép költői hirnévnek örvendő özvegyet, olyananyira, hogy Borbála a következő sorokban emlékezett meg az ott töltött napok élveiről:

„Ki volt már boldogabb nála?
Ki, mit nem is álmódott,
Itt menyországra talála
Ha eddig szomorkodott.

S ha nem volt Arkádiában
(Melyet csak a hir költött,)
A képzelődés várában
Elt — és napokat töltött.“

Az élénk társaságok és művelt körök közt gyorsan leforgó három hó múlva, csak hosszas szabódás után térhetett vissza gyermekeihez, hogy aztán egy másodszori meghívásra 22 évet töltsön Mikes Anna oldalánál.

Még alig pihente ki magát szülőföldén, szivélyes levél érkezék a grófnőtől, hogy, mert nagyon megszerette, fogadná el nála a társalgónői állást. Borbála ebben a jobb sors mosolyait látván, sietett a kívánatnak eleget tenni, és ügyei rendeztével Erdélynek tartott.

Kenyeret keresni ment.

Ha valaki, úgy e szegény sorsüldözött asszony elmondhatta ekkor az „Omnia mea meum porto“-t mert a miért csak megszerették, mindazt az ő ritka lelkében hordta.

* * *

A mennyire nyugalmas volt a már-már véget érni nem akaró szenvedések után az Erdélyben töltött életszak, annyira termékenyítő kihatással volt az Borbála szellemére és költészetére.

Tudományos képzettsége és emelkedett lelki tulajdonai Erdély több nevezetesebb főúrával és asszonyával fűzték baráti viszonyba, kik közül sokan örömmel vállalták magukra művei

---

*) Csizi Istvánnak Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását tárgyozó verses levelei.

kiadását. De mindenek közt legüdvösebb volt rá nézve egy korabeli költő szívélyes és tartós vonzalma. E rokon lélek

Sátor-Alja-Ujhely.

Máté Jánosné született Ujfalvy Krisztina volt. Szőkefalváról kezdett levelezést Borbálával 1796-ban, kivel eleddig sohasem

Molnár Borbála.

találkozott. De ez időtől „követ“ utján sűrűn leveleztek. A mikor pedig Krisztina Kolozsvárra költözött a „vizit“ nagyon gyakori volt Egerre Mikesékhez. E barátnő sokat nyomó intelme állítá helyre azon egyensúlyt, melyet a kath. orthodoxyában nevelt comtessek Borbála protestáns hite miatt az első napokban megzavartak.

Az előítéletektől ment családjánya később a hidegség legcsekélyebb fokát is eloszlatta, és rokonszenves lelke összes erejével munkált közre, hogy a társalgónő egeresi vagy kolozsvári tartózkodását élete legszebb évének nevezhesse.

Valahol csak megjelent, Borbálát magával vitte, és gazdag könyvtárát egészen rendelkezésére bocsájtá. Így a szerény igényű özvegy, úgyszólván családtag számba ment. A mikor pedig az utóbbi 13 év alatt a grófnő elveszté szemevilágát, jószágainak teljhatalmú gazdasszonyává tette.

Rendesen a hálának mindenki hamarabb határt szab, mint rossz sugalmú óhajainak és irigy ismerősei őt is ily köznapi léleknek hitték. Már előbb is szemet szúrt ama tiszteletteljes szeretet, mely Borbálát Mikeséknél környezte, s mert ő a grófnő leányait a mivelő oktatás minden kigondolható előnyeiben részesíté, ez oldalról — eredménydús igyekezetével — elnémitá a rossz nyelveket. De csak egy időre. A grófnő balesete után arcátlanul rebesgették hűtlenségét, önző voltát. E nyílt gyanúsításokat megcáfolandó álljon itt naplójegyzete, melyet már csak azért is kénytelenek vagyunk lelke igaz kisugárzásaként elfogadni, mert halálakor összes ilynemű iratait koporsójába zárni rendelte.

„A megboldogult grófné 13 esztendőt töltött világtalanul. Sokan úgy vélekedtek, hogy én temérdek kincset gyűjtöttem mellette. Az igaz, hogy engem egészen megbizott és a jószágaiba küldött parancsolatainak és commissioinak is én irtam a nevét alá. Minden tisztjének megparancsolta személyesen, hogy az én irásomat úgy nézzék: mintha maga kezével írna; de hozzá tette ezt is: „Én bizonyos vagyok abban, hogy az asszony egyebet nem ír, hanem, a mit én parancsolok.“ A grófné, mint a ki már sokat tapasztalt, gyanakodó volt és kevés emberhez volt annyi bizodalommal mint hozzám. S vajjon birhattam volna-e én olyan fekete lélekkel, hogy bizodalomban megcsaljam? . . . . Nem? . . . . hála istennek, arra még a terhelő szükség kísértete sem vihetett soha!“

Öreg édes anyja halálhírére Magyarországra rándult kis jószágát rendezendő. Azután életének hátralévő 19 évét bagosi magányában tölté jegyzőséget viselő fia mellett csöndes szemlélődésben. Éppen akkor húnyt el a mikor úgy Magyarországon mint a bérces Erdélyben a reform mozgalmak megindultak

1825-ben. Nemes hamvai a bagosi temetőben találtak nyugalomra, mint, a mely helység egyházát orgonával ajándékozá meg.

Süppedékes, emléktelen hantja, bizony nem vall korának legnagyobb költőnjére. Hazánk hölgyei, kikben a költő szerint „szépre, jóra gyuladó szellemszakra ég“ fölvirágozhatnak, földiszíthetnék azt kegyeletből.

* * *

Szóljunk még pár szót költői munkásságáról.

Valamint az öreg emberek mindig mélyen gondolkozó, még akkor is ha mitsem gondolnak, szintűgy a nő írók mindig felületeseknek látszanak, ha esetleg nem is azok. Szinte meggyőződéssé vált, hogy a nők nincsenek pensióra teremtve. Pedig ha a költészet — már nevének megfelelőleg is — eszményítés, úgy senki sincs inkább költővé predestinálva mint éppen a nő, kiről megíratott: „Azért van, hogy mindent eszményítsen“ (Hugó). No de talán nem is annyira a bensőért, mint inkább a külsőért emelték a kritikusok ama vádat. Kétség kívül joguk volt hozzá, mert már Horác is, a műgondot a teremtő erővel emeli egy rangra. Hogy pedig a mű szépségei tisztán a technika csatornáján szivárognak lelkünkbe, az manapság már patentált művészeti elv.

Kimentő, és a vádat gyöngítő indokot többet lehetne ugyan fölhozni, hogy pld. a női hatáskör aránylag csekély időt enged külalaki vesződésekre stb. stb., hanem ezeket felsorolni nem hivatásunk, legkivált nem egy oly ügyes technikusknál mint Molnár Borbála.

Különben is költői működése abba az áramba esik, melyet a francia iskola tagjai, fölléptökkel teremtettek. Az 1772-iki év hatalmasan megtágítá költészetünk eszmei és érzelmvilágát. Bessenyei és társai a francia forrásokból frissítő csöppeket merítettek és az új eszmék: új műfajok és alakok meghonosítására vezettek. Am e műalakok szigorú szabály-megtartást követeltek használóiktól, és mintegy játszva belevezették őket a technicali fogások titkaiba. Így lett költőnők is az aesthetika kritériumát bizvást kiálló könnyed verselő.

De szüksége is volt rá.

Ne feledjük csak tanuit, a mult század ez érzelgösség és reflexióból szerkesztett költői lelkét, egyáltalán ne feledjük a cikkünk bevezetésében mondottakat sem. Nos, hát mindazok Molnár Borbálára is ráillenek, azaz, hogy még leginkább ő hozzá találunk, mert a természet megfordított rendjeként, mint nőnek — reflexió az erősebb oldala. Érzelmeket pedig sokkal könnyebben átvenni mint eszméket, plane bölcsészeti théziseket, emberi természetünk gyarlóságában nyugvó szokás. Hogy sán-tító hasonlattal szóljunk, ő csak orvosi fogáshoz folyamodott

mikor a medicinát édes ízben adta be. Más szavakkal a nehezen emészthető reflexiókat megnyerő külsőben osztogatta.

És itt vesztegeljünk egy kissé.

Molnár Borbála tehát csakugyan orvos volt. Még pedig milyen orvos!

Nem kevésbé magasztos ideát tűzött ki mint a 17-ik század magyar hölgyvilága. Ő is lelket térített, csak hogy mint egy filantrop kor leánya, nem felekezeti, hanem kozmopolitai modorban, akár a humanisták. Herdernek az emberiség történetéről írt filozofiai eszméitől megkapva, nem is tehette más-kép. Olvassuk csak hogyan formulázta az ideát:

„ — — — — —
— — — — —

Csak a lelket a semmiségből
Törekeдем feloldozni.

Az embereket csak magokat
Célom magamhoz vezetni
Hibájokat s méltóságokat
Magokkal megismertetni.

Hogy a kevélység elpiruljon
És magától megrettenjen
Az önszeretet megnémuljon
És a lélek fölserkenjen.

Hogy érezvén nagy tehetségét
Gondolkodjék lételeéről
És szegyenlívén esztelenségét
Térjen el rossz ösvényéről.“

Mily merész eszmék!

Szinte elvész, elmerül bennük az „ewig weiblich“ és apostollá magasztosúl. Célt akar elérni, azért is tapintatosan választja meg az eszközöket, nehogy majd eljátszsa azt. A rossztól, nem mint ilyentől riaszt el, hanem mint rútat útáltatja meg, és viszont az erényt mint szépet kívánja megszerettetni. A ki ily tervvel áll elő, annak meg kelle már eleve a munkával számolni. És valóban, lapozgatva az emberiség történelmét korántsem esik kétségbe, hanem hisz mint egy hívó. És miért ne higyen, miért ne reméljen? Vagy nem-e korában vívják a fölszentelt jog csatáit országszerte? És te küzdelmek nem egy boldogabb jövőt hivat-vák-e földeríteni?

Sokan azt hitték, hogy ez csak álom?

Hát ugyan mi egyéb a remény mint az ébrenlevőknek álma. Pedig Fanni int hogy: „ne építs az emberekre, semmit se remélj!“

De Molnár Borbálából nem a világfájdalom szól, és azért van, hogy mint szt. Pál remél, a remény ellenére.

Csakugyan merő fonákság Molnár Borbálánál — mint a kinek költészetébe meleg vér ment át az életből — világfájdalmat csak emlegetni is. „Látom mily kevés kívántatik a megelégedésre, érzem hogy jó élni, hogy elég szép a világ azon célra, hogy az emberek e földön a boldogságot föltalálják.“ A ki annyi szenvedés után is, így vélekedik a „siralom völgy“-éről, annak nem fájhat — a világ. A ki ezt mondja, annál a hit, szeretet, nemcsak zófia, de — filozofia.

És ez a túlságos józanság az, a mi költészetének árt, mert folyton nyomába kullog. Nagyon is lélekkorrektor. Sőt a szerelemben is erkölcsi leckékkel traktál, és indulatviharában egyegy a propos bölcsészeti axioma menti meg a végletektől. Az a bölcs jut eszünkbe a ki fölháborodáskor hétszer mondta el az abc-ét. Akár egy racinei hős, ki a szenvedélyben is logikailag cselekedik. Különben már sérelmében is inkább esze, mint szíve után ment, úgy hogy elmondhatta Dantéval: „a szerelem elmémben okoskodik.“

Annyira szemlélődő, hogy a mikor elveszett borját megy keresni a „szép természet vigyorgásán“ bámul el, és tova tűnt jószágáról tökéletesen megfélekedzik.

Mennyire más Ujfalvy Krisztina!

Mintha csak ellenlábasa volna méla barátja természetének.

Egy amazon módra öltözködő lovas és fegyver forgató néember. Csupa különc. Valóságos modern „Murányi Venus“ csöppet sem kevesebb kalandrepertoárral. Gr. Haller László, Bethlen Kata férje volt első és utolsó ideálja. Ezt szerette, egyszer szeretett, soha mást, és soha többet. Az ő későbbi dolga, szerelmeskedése, csak lelkét marcangoló játék. Pedig fájó játék! Szívében a szenvedések folyton dúlnak, és a fájdalom tüze az a mi kilobog belőle.

Borbálának purgatoriummá váltak a viszontagságok. Megtörték lelkét, de meg is tisztították. Krisztina heves, türelmetlen és romantikus; Borbála filozof lélek.

Ahogy rászáradt Krisztinára a különnevezet, szintűgy megbélyegzé Borbálát is, első nyilvános föllépésekor. Mivelhogy verset írt, tiszta bolondnak hitték, és ujjal mutattak rá. De szerencsére nem igen hajtott rá, és hamarosan Gyöngyösi Istvánt a „Murányi Venus“ szerzőjét állítá föl követendő mintaképnek. Hatása elvitázhatatlan, mert ügyes verselésén, zamatos, sohasem áradozó nyelvén, és egyes inversiók reminiscenciáin megtetszik. Annyira uralta a nyelvet, hogy írását soha nem pontozta, egyszeri olvasásra is megértették. Összegyűjtött verseit Kassán jelentette meg legelőször 1793-ban. És ezeket oly gyorsan elkap-

dosták, hogy a következő évben már második kiadás kellett. Négy évvel utóbb egyszerre két kötettel lépett nyilvánosságra, Csizi Istvánnak vele való levelezését, és „Egy nemes cselekedetnek leírása“-t adta ki. Azt Pesten, ezt Vácott. Még Mikeséknél időzött (1804) a mikor „Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor“-t továbbá Máté Jánosnéval folytatott eszmecseréit (A két nem hibái és érdemei felől) bocsájtá napfényre. Ugyancsak versben maradt vissza önéletírása, „Visszatekintés az elmúltakra az élet estvején“ címmel.

Helye, melyet e művek által elfoglal a magyar irodalom történetében, megtisztelő, mult századbeli költőnőink közt pedig határozottan legmagasabban áll.

Oly korban, a midőn előítélet nyugözü a lelkeket, szabad szelleme meglelé a pontot, melyre helyezkednie kelle: „Magyar hölgynek születni és szeretni nem elég.“ Ő is azon kevés jók egyike, a kik tehetségükhöz képest siettek a honi nyelvnek diadalt szerezni.

Aldassék neve érte!

Ujfalvy Krisztina csak adta a férfit, Molnár Borbálát férfi lélek avatta föl, hogy egy dicsőségteljes pálya végén elmondhassa: „Ez férfi munka volt!“

Kisfaludy Atala.

I.

sak tegnap történt. . .

Ugy rémlik, alig választ el néhány pillanatot attól az illatos, tavaszi légkörtől. Fejem fölött csak úgy lobogtatta tűznyilait a büszke nap; vérem szilajon lüktetett s lelkemen az álmok egész raja rohant keresztül. Szabad voltam mint a madár, — célom a czéltalanság, ideálom a czikázó sirály s kilencz évet csakugyan sikerült is így keresztülczikáznom dallal, kaczagással, könyekkel, a hogy jött, a hogy esetleg hangolva voltam.

Csak tegnap történt.

Elöttem áll az a búbajos tündéri vidék nevető egével, jácynt-kék Balatonával, virágos mezőivel. A hajnali légben reszkető lombok alól, a harmatos róna magas fúkalászaiból elővillanva mint a napsugár, lebegve mint egy tündöklő silhouette, kipirulva, harmatosan, egész kis virágos rétet czipelve magával fut felém egy fiatal asszony s kaczagva, lihegve veti magát a kertünkben felhalmozott, frissen kaszált, hűvös lóherre s reggeli után kiabál.

Betti óriási pohárban hozza ki neki az édes, habzó, lágy-meleg tejet.

Mennyi báj, mily kellem e jelenetben! Hogy tudja abból a formátlan pohárból inni a tejet ez a nő! Szénfekete, kissé kuszált haja mily incelegve bodrozódik homloka körül, — nagy ovál

szemeinek fénye hogy villan fel s hogy hal el koronkint, — duzzadt, piros ajkait hogy tudja csücsöríteni, — a fehér tejhulám mily édesen, mily finoman legyen azokhoz az üde szájszirmokhoz, mintha holdfény csapkodna korállpartokat, ah, ez nem reggelizés, ez nem ivás: valóságos kéjelgés, a mit e nő végre visz.

Szellemes szemeit föl-fölveti rám s kaczag és e kaczagás oly üde, oly természetes, oly szívből szakadó, mint a madárdal.

Ügyetlenül, bambán állok előtte, zavartan tévelyegtetem rajta tekintetemet s pírulva gondolok rá, hogy most engem ez a szellemes, okos asszony alkalmasint valami oktondi gimplinek néz.

S valóban az vagyok. Félek tőle, daczára annak, hogy — néném, — nagynéném.

De hát ki gondolta volna, hogy ilyen természetesen könnyed, ilyen kedves, szép legyen. Mindig azt hallottam róla, hogy szeszélyes a türehetlenségig, ideges a bosszantásig s ha egyszer könnyvei közé veszi magát, haragos, baljósító, mint egy Sybilla. Rémséges hieroglifekbe temetkezik, olvassa, megtanulja sötét értelmüket. Tudja, hogy a napban foltok, a vízben férgek vannak, hogy a szinek pompája csupa csalódás s a gyémánt nem egyéb, mint szén. Kiszámítja, hogy véreben mennyi a fehérnye, a zsirrész, a cukor és saját vallomása szerint sokszor úgy érzi magát, mint valamely angol pudding, az a sok méz, vas phosphor szinte szurja, égeti. Komolyan áttanulmányozta Darwin műveit, tusára száll Molechotte halhatatlanságának borzasztó tanával, s Liebig Chemia leveleiben azt olvasva, hogy a csokoládé butitólág hat a gondolkodó szervekre: mielőtt társaságba menne, mindig csokoládét iszik. . . . Azoknak a szellemtelen, vérszegény dandyknek, azoknak a gänseblümchen lányoknak, azoknak a Mokány Bercziknek s okulárés ösanyáknak, a kiket ott talál, jó lesz ő — bután is!

Mindebből a pedanteriából, gögből, szeszélyből, idegességből nem látok benne egy parányt sem. Megjelenése: gyengéd, elbájoló, kedvtelése majdnem gyermekiesek, kellemből áll minden mozdulata s egész lénye sugárzó, mint a fény.

Mily kár, hogy csak egy napot tölt nálunk s másnap tovább utazik kaczagó kedvével, rózsás arczával s skatulyáinak érdekes rajával. S mily áldásos, mily édes, hogy valami mégis visszamarad belőle, jelenéséből egy sugár, virágaiból egy szírom, egészségéből egy soha el nem mosódó, drága emlék.

Később, — sokára, — kuszált életem komorabb napjaiban, mikor czél nélkül tévelygtem az éjszakában s úgy vágytam valaki után, a ki megossa velem a keservet, a gyászt, melybe lelke már-már elmerült; mikor segélykiáltásom visszhang nélkül

hasította keresztül az előttem végtelenbe vesző sivatagot; e nő megjött hozzám szelleme világosságaival, szive védő szeretetével s költészete balzsamával.

Forgatom, forgatom e czeruzával gyorsan papirra vetett, itt-ott már meghalványult, elfakult sorokat, miket egykor ő irt hozzám s jól esik tudnom, újra éreznem, hogy kölcsönösen hatottunk egymás gondolataira, érzelmeire s megosztottunk egymással bűt, örömet, lelkesedést egyaránt.

Levelek az avarban . . . Őszi szél kavarja, tánczoltatja őket körülöttem, de mintha még rajtok reszketne a tova tűnt kikelet zománca, egy-egy visszacsillanó parány, egy-egy ragyogó atom abból az elsülyedt paradicsomból, melynek neve: soha föl nem támadó ifjuság.

Indiscrét dolog, de nem tudom megállni, hogy így bizalmas téte-a-téteben, meghitten, (a hogy az író érezheti magát olvasójával szemben) ne közöljek néhány jellemző, érdekes töredéket e levelekből.

II.

„Lásd Sándorom, ezt már régen megtehetted volna. — Nagyanyám mindig azt szokta mondani: Ezt az én Atikámat mindenre biztatni kell; ha nem kérném, kinálnám, bizony éhen halna, még arra is úgy kell rábeszélni, hogy örüljön. Pedig nem képezed: milyen élvezettel tudok enni, s úgy örülni mint én, senki sem tud. Régen várom én a te leveledet, s egy perczig sem hiszem — még ha magad hinnéd is, hogy „a némaságom feletti fájdalom“ késztet az írásra, ez csak ürügy; neked irnod kellett — ez végzeted.

Évtizedek mulhatnak el, mire újra előfordul az az eset, hogy két, természetükre és korukra annyira különböző és mégis vér és szellem szerint annyira rokonlelkek, mint mi vagyunk, találkoznak s egymással olyan bizalmasan, mint anya és fiu, olyan szeretettel, mint testvérek s olyan sans géne beszélhetnek, mint két jóbarát. Mennyi régi és új kérdést intéznénk egymáshoz s aztán a te leveleid volnának a biztatás, a mire nekem oly nagy szükségem van! Gondold meg, hogy egyedül te vagy, aki engem az élőkkel, a kül- és szellemvilággal összeköt. Azok boldogok, akik eltemetve szenderegnek s álmodnak is talán, de, aki, mint én, ébren van eltemetve és sötét, néma koporsójában tudja, hogy odakünn hajnalfénytől ragyog, madárdaltól hangzik a tavaszodó világ — nem érzed, hogy eshetik annak, ha néha egy eltévedt sugár, egy hang behat magányos sirjába!

Hát van-e szived, lelked, hogy eddig nem irtál? Vagy már csupán phantásiád van sziv helyett s lázad, paroxismusod meleg érzés helyett? Mindegy, most az egyszer tedd meg édes testvér, keresd elő eltévedt szivedet, elhányódott, elszóródott érzésedet valahol, valamely elfeledett zugban, régi lim-lom alatt, tán még rájuk akadsz s akkor rögtön érezni, érteni fogod, hogy mily kár ilyen tehetségnek, mint az enyém, így napsugár nélkül elveszni, — hogy a te vétked lesz, ha elvész s hogy a te lelkesen száradnak mind azok a némán maradt dalok, azok a szint nem nyert gondolatok, melyek bennem szunyadnak s álmukban néha feljajdulva életet, szint és hangot követelnek.

Lásd, engem, minden sujt, nyom, bénít s terhel a mi csak sujtó, nyomasztó, bénító s terhelő van a világon. Sohasem hat hozzám a szeretetnek egy sugara, az elismerésnek, dicséretnek, bátorításnak egy hangja sem, pedig nekem olyan szükséges a szeretet, a dicséret, a biztatás.

Jer hát, riaszd fel e csendet körülöttem s hideg temetőm sivatagából vigy a forró élet verőfényére te legrokonabb rokonom.

Nem irod, hogy hol vagy található s így nem tudom, melyik csillagba adressáljam a leveletem? Talán megkapod a Syriuson, talán a Végán. Mit nekünk hely, idő, kor, kik halhatatlanok, örökkévalók vagyunk, kik sohasem voltunk fiatalok és sohasem leszünk vének . . . Tudod, édes Sándorom, egyebünk sincs, hát csináljunk magunknak egy jó napot s sagen wir uns „Excellenz!“

* * *

Nem Sándorom, nem haragszom rád, sőt még hallgatásommal sem büntetlek. Így van jól, így akartam, hogy legyen. Semmi gène mi köztünk, akkor közeledjünk szóval is egymáshoz, mikor érezzük a kimondott szó szükségét. Ha itt ülnél kis szobámban, hányszor hallgatnánk s az a te részedről nem lenne udvariatlan s az én részemről nem volna unalmas, sok üres szónál többet érne a mi hallgatásunk.

Hanem mindenek előtt nyugtasd meg lelkiismeretemet; nagy felelősséget érzek rám nehezülni. Tudom, hogy családunk komoly aggodolommal látott e pályára lépni. Én ez aggodalmat jogosultnak tartom. Azt hiszem, hogy a költészet egy neme a clairvoyancenak s nem tartom egészséges lelki állapotnak. Itt is betegség termi a gyöngyöt. Láz ez, mely éppen úgy fokozza a vér hevét, a szív verését, az érzékek fogékonyságát, mint a szellem működését. Ez mielőttünk Darwinisták, Moleshottisták előtt kétségtelen. Poesie ist wie Sauerstoff, beschleunigt den Lebensprozess, de fölemészti az életet. Csodás, látnoki, delejes állapot, de épp azért nem természetes s ha tölem függne nem kívánnám gyermekemnek (tehát neked sem) e kórállapotot, bármily tünetenyesen szépek is symptomái s nyugodtabb volnék, ha az, ki szívemhez közel áll, a középszerűség lapályos, de örvénytelen, virág- s tövis nélküli ösvényén haladna, mint ha fenn a csillagok közt kiszámíthatatlan, vésteljes pálya jut neki osztályrészül.

De a baj már meg van, ugy-e, gyermekem s ha akarnám sem tudnám orvosolni. Kigyógyulni, visszafordulni többé nem lehet, de ha veled megyek, talán elkerüljük az örvényt, talán

elháritjuk a tövist, talán a kölcsönös attractio fékezi a czéltalan, pusztító rohanást a végtelenbe s egymást fenntartva, fényt adva, fényt fogadva, édes harmoniában, mint két testvércsillag folytatjuk pályánkat ott a magasban, a bizonytalanban, hova a végzet helyezett bennünket.

Igen! előttem vagy, ifjuságod hajnal-derengésében! Reggeled ébredő sugara megaranyozza hanyatló napom esthomályát; üde, virágos tavaszod saajtszerű búbájt áraszt életem, lelkem, költészetem őszi hervadására. A te sejtelveid az én emlékeim, a te vágyaid az én resignatióm — mily csodásan vegyülnek, értik egymást, cserélnek szerepet két ilyen lázongó, kiszámíthatatlan kedélyben!

De mondd, hogy ez pályád veszélyét nem fokozza, hogy lesz eröm téged visszatartani, hatalmam, nyugtalanságodat szelidíteni, csendesíteni . . .

Hisz, lásd az én utam már lefelé vezet, alátekintve a homályt, az árnyat, az ut végét látom, míg a te ifju szemed várva, remélve, követelve a napsugaras bérczetetön függ. Tavaszod dus virágözönében gondold meg, hogy azon a tulsó ösvényen csak gyéren fakad a virág s ha eltiporják, nem jó más helyébe s az én letünő csillagomnak — hogy elboruljon — elég oly kicsi felhő is, melyből csak pár köny fakadhat . . .

Irj, mikor jól esik. Mi egymás előtt mindig olyanok legyünk a minők valóban vagyunk. Nem kell nekünk sem álarcz, sem ünnepi köntös. Mi nem szorulunk színlelésre, mesterkéltszavakra, csinált érzelmekre. Hiuságból sem tehetnénk jobbat, mint hogy — igazak maradunk.

* * *

Csak azt akarom mondani, hogy olvastam költeményedet s én is irtam egy — mit is? egy „migraine“-t, nem lehet azt másnak nevezni, — az nem rajz, nem novella, csupán egy idegroham, egy görcs, a kedély egy delejes zivatara, mely az égen feltünő vészfelhővel keletkezik, növekszik, kitör s elvonul.

Sajátságos, különcz munka, bár története nem egyéb, mint Adám és Éva örök regénye. De minő keccsel nyújtja az én Évám az almát s mily kifogástalan illemmel, a férfiméltóságnak mily teljes megörzésével fogadja el azt Adám! Az ellenszenves és szükségtelen kigyó egészen kimaradt s a merész jelenetet szemérmes fügefalevelek árnyékolják, úgy, hogy az Ur maga is elnéző mosolylyal tekint le rá s nem lép közbe, mert hát Évának meglehetősen beszélője van s ügyét képes volna bárki ellen is megvédni.

A compositiónak csinos átmenetei vannak. Az introductió-

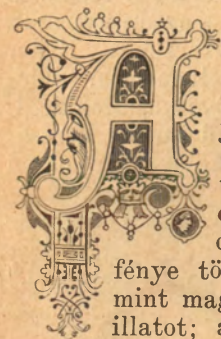
ban — csak úgy futtában — megérintek egy családi drámát, átálmodom a forradalmat, két kis gyermek mosolyában megoldom a legképtelenebb dogmát, a szent háromság titkát, — azután következik egymásután a Scherzo, Capriccioso, Adagio, melyhez kíséretül a vihar játszsa a passagio chromaticot s a fortissimonál — mikor a villám lecsap, — mikor a situatio végveszélylyel fenyeget, akkor Évám sirva fakad s zokogva, szepegve elalszik, mint egy kis, megriadt madár, Adámom pedig bambán haját simogatja. Egy szóval: sikerült két alak. Adámom ügyetlen, mint a férfi, boldogtalan szerelmében s aztán nyugodt, biztos, győzelmes önérzetes, mint a boldog szerelmes. Évám könyeiben nem unalmas, szeszélyeiben sem kellemetlen, tudományos, gögje tele van ötlettel, szellemmel, következetlen logikátlan, mint a női szeszély, — de pajzán fényü szemei keresztülvillognak a tudomány penészén s tüzökben költészetté olvad fel a bölcsesség.

Olyan az egész, mint egy filigran foglalatban harmatcseppként rezgő hegyi kristály.

Alig várom, hogy olvasd s elmondd, minő hatást tett rád.“

III.

„Migraine“ néhány nap múlva csakugyan megjelent s én teljes elragadtatással olvastam végig e ragyogó, szellemes művet, mely valóban nem volt sem rajz, sem novella, de minden sorában ott volt a költészet, minden hasonlatából, kifakadásából, ötletéből egy saját utjain haladó genius fénye tört elő, — nem is annyira olvastam e sorokat, mint magamba szívtam a belőlük kiözönlő, felém áradó illatot; az érzelmeknek és gondolatoknak e merész, büszke röpte, — a szingazdag nyelv, a kifejezések e tékozló, pazar pompája, e bőség, mely — mint a habjaival nembíró patak, — kirontott medréből s elborítással látszott fenyegetni mindent: úgy tünt fel előttem, azt a hatást tette rám, mintha a sarkvidékek északfényes zivatara vibrált volna fölöttem, — valami tüneményes világosság hullámozta be körülöttem az éjszakát s lelkem csak úgy remegett a titokzatos fénytől, melyet e nő hódító szelleme rám sugárzott.

Csak Lilia kitörését idézem, ahogy ideges, szenvedő lelke terhein érzelmeinek túlradásával akar könnyíteni s Elemérre, a külföldi utjából éppen most hazaérkezett jeles fiatal orvosra szórja szemrehányásainak s gunyjának égő köveit:

„— Ah, migraine! Mily korszakot alkotó fölfedezés! Mily remek diagnosis! Mily csodahatásu, büverejü szó, melynek pusztá kimondásával meg van oldva a probléma, fölöslögessé vált minden gyógyszer, segély, részvét és ápolás! A tudomány mosolyog s azt mondja: migraine! és a beteg csendesen szenved tovább. Mit gondoltok ti a szenvedéssel! A jajszó nem hat át a szoba négy falán s nem árt a renomménak. Egy haláleset, egy temetés, az már egészen más! Azt kiharangozzák, kiéneklük, kiprédikálják az egész világnak s az ünnepélyes gyászmenet a sok fátyol, koszoru, könny és az egész nagyszerü pompe funebre láttára egyszerre mindenki elérzékenyül és hő részvétet érez a halott iránt, kivel — mig élt — egy cseppet sem gondolt s fejszóválva,

„Egész kis virágos rétet czipelve magával fut felém egy fiatal asszony és kacagva, veti magát a kertünkben felhalmozott, frissen kaszált, hűvös lóherre.

elszörnyűködve kérdi: de az isten szerelméért, hát ki volt az orvosa? Azért csak szenvedj nyugodtan, szegény szenvedő, ebben nem gátol senki, de légy oly jó, valahogy meg ne halj.

Migraine! hiszen azt még csak kiégetni, fölmetszeni vagy amputálni sem lehet. Oh, ti ujkorbelti csudatevők, látnokok, ti tudós javasok! lármát ütni, az nálatok a jelszó! Nagy hühéval fölfedeztek ti mindent, a miről a mi tisztos őseink nem is álmodtak. Azoknak mertétek volna csak mondani, hogy izmaikban trichin van s vérük penészes! De hiszen ti e sok keces nyavalyának, kóranyagnak ellenmérget is feltaláltátok, van salicyl-, thymol- s carbol-savatok, csakhogy csodaszereitek — fájdalom — a betegséggel együtt a beteget is megölik.

Ti csak azt keresitek, fürkésztitek, mit gyógyszertáraitokban megtörni, megfőzni, destilálni vagy diluálni lehet. Csak azt nyujtjátok s tiltjátok nekünk, mit óránként bevenni, időnkint inni s naponként néhányszor enni lehet, de bölcseségték számba sem veszi azt, a mi bennünket szünet nélkül körülfoly, körülhullámoz s idegeinket titokzatosan átrezgi s minek keveréke, nyomása, áramlata okozza talán a legkinosabb betegséget: a rejtelmes idegbajt ezer változatával, mit ti csak azért néztek le vállvonva, udvarias gunymosolylyal, tudálékos hallgatással, mert nemcsak hogy nem értitek — ez még hagyján volna s többször is megesik rajtatok — hanem mert ezen nem fog chinintek, morphintok, ipecacuanátok, — tudományotok alphája és omegája!

Előttetek egy ember, akinek egy szép estén, csendes szobájában, kényelmes ágyában a szeme nyitva marad. Viszonyai rendezettek, családélete boldog, lelkiösmerete nyugodt, — de most eszébe jut, hogy egy évek előtt elhalt ismerőse hogyan került csőd alá, hogy gyermekkorában egy nagybátyjának két kis fia egy nap meghalt torokgyikban s aztán, hogy az a Rózsa Sándor mégis rémséges dolgot vitt végbe! Erőszakosan lezárja szemét: torzképeket lát; felnyitja, mintha valamely árny lebbent volna el ágya mellett. Megállítja az órát, hogy ne ketyegjen, elmondja az egyszeregyet hatszor rendesen, hatszor visszafelé; olvassa Terrier nagyfontosságú munkáját: „Über die Buccalvalven bei den Cucullanen“ — nem ért a zoológiához s még sem alszik el! S ez így tart hetekig! Feje zúg, ég, kábul, szédül, érzékei megbomlanak, szeme szikrát lát, füle cseng, kávéja sós, dohánya phosphorszagu, fulad, szívdobogása van, keze-lába zsibbad, borzong, hevül, egy szóval: minden létező betegségeknek összes symptomái mutatkoznak nála. Kedélye elborul, terhére lesz mindenkinek, de leginkább önmagának és még Pontius Pilatus is azt mondaná rá: „ime egy ember!“ ti azonban azt mondjátok: „ime, egy hypochondricus!“ — egyet nevettek s megszőktök előle, mert ez az ember csak képzelődik, csak ámitja

magát, nem uralkodik agyrémein, pedig hisz épp ezek a csalhatatlan kórjelek s ti elismeritek az okozatot, de tagadjátok az okot, mert nem hisztek olyan bajban, melyet górcsövetek nem talál meg, mely tükreitekben nem mutatkozik, melyet hallesövetek nem hallat s mely kopogtatásokra nem felel. Ti jelekre nem adtok semmit s csak annak létezésében hisztek, mit kézzel fogni, metélni, feldarabolni, lehet. Vallástalanok vagytok még tudománytokban is s valamiként nem látjátok át, hogy protoplasmátok, átheretek, cosmiai ködötök s a két első körforgást kezdett s évmilliárdok alatt naprendszerre alakult atom éppoly megfoghatatlan csodák, mint a hét nap alatt befejezett teremtés munkája, egyszerre bevégzett, szép és okos Ádámjával, s miként a végtelenség, a kezdet nélküli örökkévalóság általatok is elfogadott, habár meg nem értett fogalma nem tanít meg, hogy hinnünk kell ott, hol tudni képtelenek vagyunk, akként eretnekek vagytok mint orvosok is, s nem akartok jelekben hinni, pedig tudjátok, hogy a delej mint anyag nem észlelhető, sem a górcső, sem a vegytan csupán csodaszerű jelenségei által; tudjátok, hogy Leverrier egyedül a naprendszerben észlelt zavar, rendetlenség s eltérés jeleitől vezetve oda mutatott az ég egy sötét pontjára s azt mondta: ott egy még eddig soha sem látott bolygó van s meghatározta távolságát, átmérőjét, súlyát s a nap körüli két százados pályafutását, melynek egy bizonyos általa szintén kijelölt pontját elérve, végre a távcső is megtalálta Neptunt s a tudomány valónak ismerte el a jós szavát. — Mikor támad köztetek egy Leverrier, ki oda mutat a megzavart idegrendszer dissonanceainak okára? Mikor jut eszetekbe megkísérteni, hogy miként a spectralanalysis az égi testek alkatrészeit fényükből ismereteti meg: úgy a lélektan a kedély sajátságai, bajai s ézerféle nyilvánulásának elemzése által megtanítana jelekből olvasni s a szellem kiáradó fénysugarán visszavezetné a kutató ész a fényforrásra, az anyagra, megismertetve ennek lényegét? Ti azonban mint materialisták sem vagyok következetesek s Darwintok, Häckeltek daczára mindig kivételes állást jelöltök ki az ember számára. Mint földlakót: kiveszitek a természet három országából, hova szerves és szervetlen alkatrészeinél fogva tartozik s kiragadjátok a világegyetemből, melynek ő is örök időktől fogva elveszhetetlen része, egy atomja, alávetve ugyanazon örök törvényeknek, mint a nap és homokszem, mint minden anyag, nyilvánuljon az bárminő alakban. Ti elismeritek a befolyást, melyet csillagra, légre, vízre, növényre, állatra és ásványra a gravitatio, attractio, áther-hullámozás, légnyomás, vegyi erők, hő, fény, villany és delej gyakorolnak, hogy a tenger érzi a hold befolyását, a tej a vihar közelségével megturósodik, a delejtü északi fénynél örülként forog és csak a mi idegeink-

ben, a mi vérünkben ne mutatkozzék mind e hatás? Ki tudja, hogy az ember nem úgy kapja-e az epemirigyét, mint a hogy a tej megturósodik? S hogyha a delejtü agyvelővel birna, nem okozna-e neki földrengés, vulkáni kitörés és északfény — migraine? . .

Megbocsátjátok a forró lázt, az agygyuladást; értitek a hülyét és a bambát; az állatoknál és növényeknél természetesen találjátok, hogy a mimosa egy kis érintésre idegesen összehúzódik; a fehér házi nyúl mind vörös szemü, a fehér macska süket, minden macska szöre szikrázik mennydörgésnél s hogy a kagylóban a gyöngy úgy képződik, mint a tüdőben a gümő. De az embernél semmi szokatlant, eltérőt, kiválót vagy sajátságost nem akartok türni s megbotránkoztok azon, hogy némely ember nem úgy lát, nem úgy hall, mint ti s idegei másként éreznek mint a tietek s az idegesen és a költőn nevettek, mint valami szemfényvesztőn, kinek mutatványai mulattatók s nem hiszitek, hogy azok nem mutatnak nektek egyebet, mint önmagukat s az egyik idegbeteg, a másik költő, mint ahogy ti szókék vagy barnák vagytok. Ti a természetet úgy tekintitek, mint a holttestet boncztermeitekben, sa holt anyagot vizsgálva, nem találjátok meg az agyban a gondolatot, az idegekben a delej-áramlatot s az egész természetben a működő, mozgató erőt; nem értitek tünevényeinek titokzatos beszédét s a csodaszerű azonosságot, változóságot, csillag, ásvány, növény és ember között. Például ti, úgy mint az életben, magában a testek villózásában is csupán egyszerű vegytani processust, elégést láttok és nem gondoltok arra, hogy az a villófény tán az öntudatlan gondolat, a szunnyadó, fejlődésre váró szellem, mely évmilliárdok folytán önereje, akarata, ösztöne, vágya által magának szervet idomit, agyat képez. Nem gondoltok arra, hogy a gyémánt, chlorophan, márvány, melyek a napsugaraktól mintegy megittasodva, átszellenülve s megdicsőülve rószaszin, kék és bíbor fényben égnek, szervekkel birva mit éreznének, szenvednének? Nem lenne-e belőlük virág, csalogány, költő, fényükből illat, dal. . . Iliás — Énekek éneke!! . . . vagy tán valamennyiből idegbeteg — és fényükből — migraine! . . .“

Ime, így beszél a „Migraine“ Liliája, vagy jobban mondva: így reszket, így villog a beszéd e rohanó áráján Lilia migraineje. S mindez kétség kívül hosszadalmasnak tünnek fel, ha nem volna helyzetszerű és jellemzetes. De ez több mint pusztá beszéd; nem üres szópompa, nem is a valamit tudás fitogtatása: ez maga a valóságos migraine, szavakká, kifejezéseké töredezve; heves, nagyfoku, mert a szellem, melyen átviharzik, tulérzékeny; ideges fájdalmában agyon gyötör maga körül mindent, a kinzásig marczangolja tárgyát, toporzékol s gondolatai mint égő szilánkok

hullanak vissza képzelődésére. A valónak és phantasticusnak, a józannak és kivételesnek, az életből kiragadott képeknek és a végtelenbe törő visióknak oly fenyegető torlódása ez, mely szinte erőszakosnak tetszenék, ha nem volna annyira természetes. Mily büszke megvetés, mily felséges dacz, mily merész követelések jellemzik e kitörés erélyét! Hogy lázong, hogy forr itt minden, hogy lüktet a vér, hogy vergődnek, rángatóznak, vonaglanak a szavak s teljes kimerülésnek kell bekövetkeznie, hogy ez az exaltatio — a maga csodálatos északi fényével — megsemmisüljön, nem lassankint, de hirtelen, mint a vihar, mely előidézte.

IV.

Ki ez a heves képzelmű nő? Kisfaludy Sándor unoka huga: Kisfaludy Atala.

Mi különbözteti meg őt társnőitől?

A színvonal.

Ez többé nem a Dukai Takács Juditok, Ujfalvy Krisztinák vérszegény melancholiája, határozatlan dadogása, nem a modern Kotlik Zirzabellák vékony képzelődése: ez a madame Staëlok színvonala és én is elmondhatnám irónómról, — tán több joggal mint egykor Petőfi mondta Szendrey Juliáról: elég volna Párisnak is, a George Sande-ok hazájának, nem pedig Somogynak, az ólomfütykösök termőföldjének, a hol a Kistükör túlzása szerint különben is:

Körtét, almát, somot eleget ehetsz,

De a tudományban kevés részt vehetsz.

Kétségkívül a legérdekesebb látványok egyike lenne e kiváló nő pályáját, e pálya göröngyös vagy virágos utait, örvényeit és magaslatait, élete harcait, győzelmeit és vesztett csatáit áttekinteni, de mindezen fényes és borongó, kedves és mystikus részletek rajzára, és egybefoglalására terünk szűk, elégtelen. Pusztá körvonalozásra kell szorítkoznunk s arckép helyett mindössze csak silhouettet adhatunk; az eredeti kép halavány mása lesz ez; egy-két odavetett vonás, semmi több.

Kisfaludy Atala született Somogyban, egy egyszerű igénytelen kis faluban, Köttésn. Csapongó kedélye, élénk szelleme s hajlamai a rendkívüli kora gyermekéveiben meglepnek, megdöbbenek mindenkit. Anyjának, nagyanyjának épp oly elkényeztetett gyermeke, mint bálványa az egész vidéknek. Szeretik, imádják, csodálják, pedig természetére nézve szeszélyes, heves, büszke, túlérzékeny és zsarnokoskodó. A serdülő leánynak külön világa van, homályos vágyakkal tör tisztább légkör ideáljai után, ábrándokból él s érzelmeiről nem tud magának számot adni. Szereti a költészetet s nagyobb társaságok előtt oly szabatosan, annyi megindulással szaval el egy-egy költeményt,

hogy a jelenlevőket könnyekre fakasztja. Lelke fogékony minden benyomás iránt; a költő és a művész képzelmével látja a tárgyakat; a természet jelenségei nem lelketlen tünemények előtte, de élő, beszélő, szenvedő, szívvvel s lélekkel felruházott lények, a kiket ő megért s a kik őt is megértik. Egy nagy betegség után írja meg első versét, melynek lázai közt gondolatái különféle ritmusban s vad rohanásban úzik egymást. A hulló csillag, a hervadó virág, a susogó falevél, a fénybogár, a hold, az esti szél — mind zsonganak, dalolnak körötte. A természet titokzatos hangjai megannyi akkordokként csengenek fülébe s ez akkordok egymásba ömölve hatalmas Symphóniává magasodnak képzeletében. A maga kedvéért dalol, mint a madár s nem sokat törődik azzal, hogy megtapsolják-e értte. Célja sokkal nemesebb: egy-egy sebet begyógyítani, egy-egy könnyet felszárítani:

Ha dalában csak egy kebel
Vigaszra, örömré lett:
Akkor az elszállt madárka
Nem hiába énekelt,
S ha színével, illatával
Örömet szerezhete:
Rövid bár, de nem hasztalan
Volt a virág élete.

Az ifjú lány ritka tehetségeit, szelleme természetes és merész röptét, a báj és fényt, mely egész lényén előmlött nem csak közvetlen környezete bámulta és szerette meg, de korának nagy szerepet játszó szellemei is. Tizenkét éves korában Balaton Füredre rándult át mellbetegségben szenvedő anyjával. A hajón nagyobb társaság volt, köztük számos ismerős, kik azonnal anyja körül csoportosultak. A kis lány félrevonult s tekintete kiröppent a messze Balatonra, egy-egy fényes álmot úzött a távolban s merengve nézte a szőke habfodrokat. Egyszerre odaült melléje valaki, egy feltűnő, imponáló, szép férfialak. A kis lány — merengéseiben megzavarva — felpillantott, de szemeit aztán hirtelen lesütötte, behunyta. Hasztalan. Erős fekete szemöldök alól oly szemek villogtak feléje, melyeknek tekintetét behűnt szemekkel is látta, érezte. A férfi el kezdett beszélni s hangja oly csengő és kedves volt, oly bizalmasan, annyi érdeklődéssel kérdezősködött s oly részvétellel hallgatta a lányka egyszerű, bizalmas feleleteit, hogy csakhamar mint régi ismerősök közt, a legfesztelenebb, legnyájasabb társalgás folyt közöttük. A lány anyja betegségéről, aggodalmairól, szülőfaluja kedvességeiről, imádott nagyanyjáról, kedvenc könyveiről beszélt az ismeretlen ismerősnek, a ki szeretetteljes gyengédséggel hallgatta ez idylli beszédet s nem maradt meghatottság nélkül. Midőn megérkeztek

Füredre s a hajó kikötött: az ismeretlen férfi karját nyújtotta kis utitársnőjének s megindultak — mindenki félreállott tiszteletteljesen, — a férfi megkérdezte a kis lány nevét s a bucsúnál lehajolva hozzá s mélyen a szemébe nézve így szólt: „Isten áldja és őrizze kedves gyermekem!”

A kis utitársnő szemei könnyel teltek meg, annyira meghatották e szavak. Azután hallotta még csengő, hatalmas hangját, a mint környezetéhez fordulva azt mondá: „Egészen elbájolt ez a kis lány!”

— Ki volt ez az úr, mamám? kérde anyjától.

Anyja meghatottan s büszkén ejtette ki e nagy nevet: gróf Széchenyi István.

* * *

Midőn Czuczor Gergelyt a „Riadó“-ért üldözték, a költő egy ideig Tihanyban tartózkodott elrejtözve. Atala Vas megyében járt atyjánál, ki félt őt a zürzavar ez idejében hazaküldeni, Kötsére. Azt mondták neki, hogy lehetetlen átjutni s ez éppen elég volt arra, hogy a heves érzelmű lányt örült vágy ragadja meg: újra látni Kötsét s imádott nagyanyját. Utra is kelt azonnal s ment a Bakonyon és magyar, német, orosz katonaságon keresztül egész Tihanyig, de ott a révészek hallani sem akartak arról, hogy komphajójukat átlódítsák a tulsó partra: veszedelem van ott, órák óta ágyuznak, tüzelnek a német csapatok. Nem maradt más hátra mint felmenni a klastromba s az administratortól, ki régi ismerőse, jó barátja volt a családnak, kérni, követelni az átkelési engedélyt.

Az administrator éppen Czuczorral beszélgetett, mikor Atala berohant a szobába s izgatottan elmondta, hogy neki okvetetlen át kell még ma jutnia, mert különben meghal.

— No ez nagyobb baj ám, mint az az ágyuszó, szólt az administrator Czuczorhoz, most már csak menj te is, barátom, a négy ló rögtön be lesz fogva és biztosabb menhelyre visz. A kis Atalának menni kell, hallod? Itt úgy sincs többé biztosság, — az átmenő hajót lefoglalják oda át s estére nyakunkon a német katonaság!

Pius administrator és Czuczor aztán lekisérték Atalát a révházhoz s elhelyezvén őt: a négy ló vágatva fordult s robogott ellenkező irányban a menekülő Czuczorral.

Atalának aztán meggyült még a baja oda át a német katonasággal, de erélyes, bátor föllépése imponált s a vezénylő Obester pártfogása mellett (ki még embereket is adott védelmére) szerencsésen eljutott nagyanyához, Kötsére.

Balaton tájkép.

Akaratos, makacs, bátor, sokszor a végletekig merész; másrésről gyengéd, érzékeny, olvatag; gyakran nyugodt, közönyös, másszor izgékony, megrázkódtatásokra vágyó, égő idegzetű. Ily vérmérséklet s ily tehetség számára csakugyan szűk világ egy kis falu, — de a sors úgy akarta, hogy „szülőföldéig terjedjen láthatára“ s nyílt harcok és összeütközések helyett benső küzdelmek emészték fel, eszmények után rajongó lelke pedig majmok közt lobogja ki magát.

V.

Tizenhat éves korában férjhez ment, új világba lépett, új foglalatosságok öröme, keserve szórakoztatta s csüggesztette. Életének valóban alig vannak külső eseményei — egész biográfiáját bele lehetne ebbe a néhány szóba foglalni: szeretett, szenvedett. Magányra utalva: gyermekeinek, a költészetnek s a tudománynak élt. Egyhangunak tetsző élet, de annál jobban megizmosodik e csendben, e magányban szemlélődő ereje s tehetsége súlyosabb, mélyebb lesz. A contemplatív élet kikiragadja az érzelmek világából s fogékonynyá teszi a reflexióra. Lassanként maga a szerelem sem lesz előtte egyéb, mint rugó arra, hogy észleljen, tanuljon. Ez a mindenható nagy erő talán megválthatta volna, de inkább ébreszteni bírta másokban, mintsem ő maga érezte. Szelleme bonckés alá vett mindent; úgy bánt el az érzelmekkel, mint a mikroskóp az ázalagokkal, a chemia az elemekkel s valóban a szerelemben sem hagyott számára egyebet mint a lélektani észlelet s tanulmány érdekét.

Irodalmi munkássága mindössze egy kötet költemény s egy kötet rajz, nem számítva ide az e kötetek megjelenése óta szétszórva itt-ott napvilágot látott apróbb elbeszéléseket. Verseinek gyűjteménye nem érdektelen kötet. Midőn az ötvenes években megjelent: nevét ünnepeltté tette s talán kissé túlzó dicséreteken is részesítették. A második kiadás alkalmával helyesen nevezi el Atala az első kötet tartalmát „Első kísérletek“-nek, az ezekhez fűzött „Ujabb költemények“ sokkal tartalmasabbak, mélyebb hangulatokról tanuskodók s nagy részök méltó az ő nevéhez. Az elégiák hangja vonul rajtok keresztül bizonyos titokzatosság kíséretében, mintha nem volna elég bátorsága mindazt elmondani, a mit szeretne. Egy részök mysterium s a fény, mely kiárad belőlük, csak félvilágosságba helyezi alakját. Teljes költői egyéniség képét nem lehet megalkotni e kötet darabjaiból s bármilyen sokat jelentők legyenek azok az érzelmek, melyeket a költő elhallgat: bizonyos hézagosság tűnik itt elő minduntalan, tátongó mélységek, melyek csak a sötétet

mutatják, hova a szint, az életet nem nyert érzelmek vannak eltemetve. Alkalmassint azért is emlékezik oly gyakran — halottairól.

De egyénisége teljes pompáját, tökéletes egészét annál jobban föltárja előttünk a „Rajzok“ kötete. (879.) Itt már minden világos, egész; semmi fogyatékos, semmi töredékes. Sőt ha valami hátrány van benne: az a bőség, a tulterheltség lesz. A gyümölcsfák egész erdejét látjuk magunk előtt, s a ragyogó, nevető gyümölcsök terhe csak úgy tördeli az ágakat. Virágok, levelek helyett egész nagy lombok hullanak fölénk s a gyalogösvényre mely e tündöklő s gazdag fák alatt elvonul.

Ez a két kis kötet aránylag csekély aránylag kevés oly könnyen teremtő szellem műhelyéből, mint aminő Atala szelleme. Nem akarom bolygatni: mennyivel többet adhatott volna más körülmények közt, ha ott áll mellette a szeretet a maga buzditásaival, az elismerés a maga koszorúival. De a „Rajzok“ című kötete, mely becsületére válnék bármely előkelő nemzet irodalmának is; melynél értékesebb kötettel eddigelé egy írónk sem ajándékozta meg az irodalmat s melyben „ész, szellem, kedély, műveltség, phantasia, széles látkör, gazdagon változó hangulat, elegans, színektől ragyogó irány egyesülnek szép egészszé“ — ott hever a könyvárusi polcon s leszállított áron árulva sem fogy el ezer példányos kiadása!

Tapasztalásból tudom, hogy milyen kellemes érzés az, s mily jótékony hatással van az íróra, mikor a kiadója szerelmes leveleket ír arról, hogy köszöni a bizodalmat, de máskor nem kér belőle. Mit érezhet hát egy igazi magas tehetség, mikor részvétért esengő szíve a meg nem érdemelt közöny ily rémes, ennyire vigasztalan sivatagát látja maga előtt? Nem akarjuk megismerni a saját kincseinket. Hanem majd egykor, ha ez alkotásokat lefordítják németre, vagy franciára s mikor ottkünn megtapsolják őket, az majd tetszeni fog nekünk.

S áldicsóséggel lakunk jól,
Hogy ez innen van honunkból.

Egy George Sande, egy Marlitt nincsenek feledve; egyiknek sirjáról, másiknak thüringiai kastélyából, mit a nemzet adott neki nyughelyül, nem fogy ki a virág s a szeretet és kegyelet ezer jele. A mi kiváló, a maga nemében páratlan s koszorukra méltó írónokról még a saját megyéje, a saját városa sem igen vesz tudomást s bár a Petőfi-Társaság beválasztotta tagjának: ez még mindig csak az irodalom elismerése s nem a nagy közönségé.

Ilyen körülmények közt aztán nem lehet csodálni, ha a

tehetség ereje megcsügged, szárnya megszibbad s fölöslegesnek ítéli a gondolatot, mert nincs kívül megoszsa.

Bizonyos ridegség, bizonyos fásultság vesz rajta erőt. Merev tekintettel nézi a mozdulatlanak tetsző világot, az elalélt természetet, szívében nincs sem öröm sem fájdalom, a hogy odakünn nincs sem nyugalom, sem zajgás; úgy tűnik fel maga előtt, mint egy eldobott, elfeledett emlék, mint egy hervadt falevél, melyre sértő gunynyal ragyog az aranyos napsugár, mint a hűvös ősz egy elkésett madara, mely jobb hazába készül s kutyájának, Val-Jeannak kell megdögölnie, hogy egy pillanatra fölébredjen szívében a könnyörület s szemébe újra forró könnyek gyűljenek: „Megsiratlak, jó kutyám. . .

. . . mért is ne sirassalak?

Tán mert szóra nem nyithattad ajakat?

Sok hamis szó, hazug eskü csalt szemembe könnyeket.

Megsiratom a te igaz, hűséges jó szívedet.

Sirok érted, mért is ne sirassalak?

Nem vétettél és én sem bántottalak

S emberek közt mennyi kínos önvád, bátalom!

Megsiratlak s veled együtt magamat is siratom.

E sokfényű lélek tündérvilágára ráborul a magány éjszakája; napokat, heteket tölt egyedül, csöndes kis szobájába zárkozva s könyvei közé temetkezve, mint egy élő-halott; koronként fel-feltörő nehéz sóhajára az óraketyegés s a szupercezégés közönyösen válaszolják: „ismerem!“ Mint sötét szárnyu, röpülve alvó nagy albatrosz-madarak, szállanak el fölötte a komoran egyforma, örömtelen nappalok, melyeknek kétes világossága mellett olvassa kedvencz könyveit, az „Ilias“-t és a „Századok legendáját“. Egyszer aztán felmondja a szem is a szolgálatot — tekintete előtt összefolynak a betük, sem irott, sem nyomtatott sorokat többé nem olvashat — az utolsó jóbaráttal, a könyvvel sem társaloghat többé oly bizalmasan, oly meghitten, mint eddig, kénytelen befelé, lelkébe pillantani s csak úgy rémlik, révedez előtte minden, amit átélt, átszenvedett, mint ahogy rémlik előtte maga az irás, mikor telekarczolja a papirost végtelen fájdalomról beszélő sorokkal, minők a következők is:

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
A fény, a dal, az illat visszatérte,
Midőn szívemet valamely nagy, égő,
Sötét, reménytelen bubánat érte.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Arany sugár szállt a patak vizére —
Midőn valamely mély, halálos sebből
Gyötrelmesen patakozott szívem vére.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Fünek, bokornak, fának bimbózása
Midőn szememből égő könnyek hulltak
Valamely névtelen nagy hervadásra.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Megszállta régi fészket fecske, gólya,
Midőn valamely örök elválásnak
Történt szivemben végbucsuztatója.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Dusan zöldellt az emberek vetése,
Midőn valamely meggyilkolt reménynek
Történt szivemben gyászos temetése.

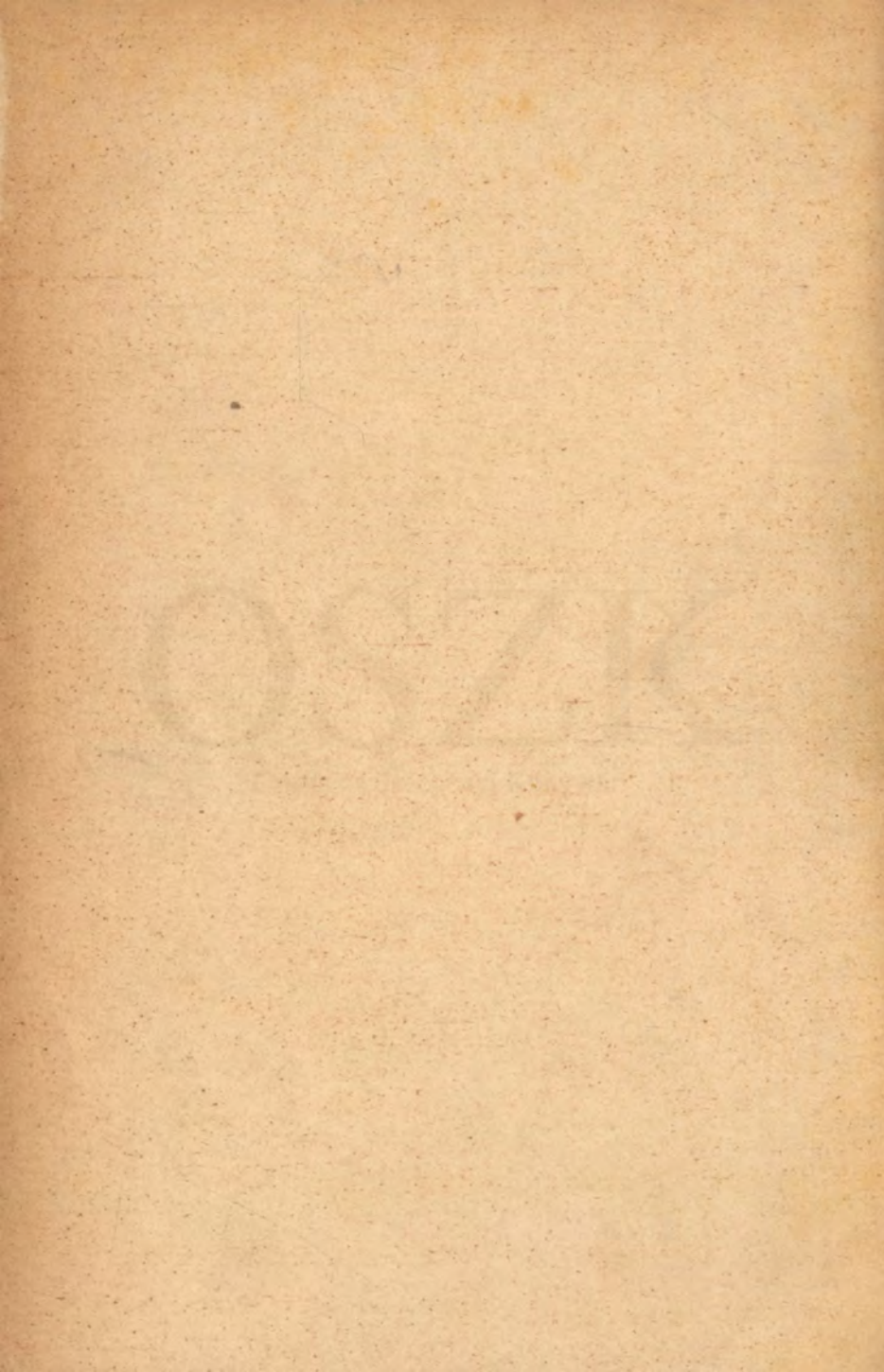
És most, ha visszazáll a fecske, gólya,
Arany sugártól a virág feltámad —
Szivem feljajdul s bezokogja lelkem
Egy régen meghalt, névtelen bubánat.

Ily contemplatiók, ily hangulatok közt kezd éjjelre válni e nő életalkonya. A lejtőn mindig nagyobb ut marad hátra . . . légkörének világossága is mind gyérebb, fogyatékosabb . . . e sorsa elé hunyt szemekkel haladó s lejobb-lejobb tűnő alak mind csüggedtebb, törtebb . . . tekintetén könnyek égnek, melyek nem tudnak lehullani, szivében fájdalmak, melyek nem birnak felsikoltani s neve — ez a fényes örökség, ez az egykor büszke hangzású név — szinte szokatlanul, idegenszerűleg hangzik el e hálatlan világban az erőtlen, velőtlen tehetségek szajkó lármája közt.

Endrődi Sándor.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár